

PATERSWOLDSEWEG 43 'TABAKSFABRIEK THEODORUS NIEMEIJER' te GRONINGEN
BOUWHISTORISCHE VERKENNING

Utrecht, april 2024

WEVERS & VAN LUIPEN
architecten en bouwhistorici

Colofon

Datum: 22 april 2024

Opdrachtgever(s): Jaldo Jonker / MWPO Groningen

Auteur(s): Wevers & Van Luipen BV / Cecilia Francis & Leo Wevers (red)

Afbeelding voorblad: *De Niemeijer tabaksfabriek in 1961 gezien vanuit het zuidoosten. Groninger Archieven Beeldbank, inv.nr: 1785-03135*

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS

INHOUD

Inhoud	3	Gebouw 6	124
Woord vooraf	5	Fotografische documentatie exterieur	125
Objectgegevens	6	Fotografische documentatie interieur	134
Situering	7	Overzicht van de bouwfases	161
Aanzichten, plattegronden, doorsneden	9	Plattegronden bouwfaserings	170
Beschrijving	17	Monumentwaarde van het gebouw	177
Gebouw 1	18	Plattegronden monumentwaarde	179
Fotografische documentatie exterieur	19	Geraadpleegde bronnen	185
Fotografische documentatie interieur	30	Aanbevelingen voor nader onderzoek	187
Gebouw 2	68	Bijlage Cartografische afbeeldingen	189
Fotografische documentatie exterieur	69	Bijlage Topografische afbeeldingen	193
Fotografische documentatie interieur	75	Bijlage Bouwtekeningen	211
Gebouw 4	97		
Fotografische documentatie exterieur	98		
Fotografische documentatie interieur	104		

WOORD VOORAF

Het Theodorus Niemeijer-complex te Paterswoldseweg 43 Groningen betreft van oorsprong een tabaksfabriek, waarvan het eerste gebouw in 1903 verrees. Het complex werd in de jaren die hierop volgden fors uitgebreid tot zijn huidige omvang.

Tot aan 2022 was de fabriek nog in bedrijf als tabaksfabriek van British American Tobacco (BAT). MWPO ontwikkelaars heeft overeenstemming bereikt met BAT over de ontwikkeling van de Niemeyerfabriek en heeft Campus Groningen gevraagd om samen te werken aan de programmering, om deze plek te ontwikkelen tot inspirerende plek, met blijvende impact voor alle Groningers.

De gebouwen op het complex genieten thans geen bescherming op gemeentelijk- of rijksniveau en bevatten dus geen monumentstatus. De Niemeyerfabriek maakt op stedenbouwkundig- en cultuurhistorisch vlak al 120 jaar prominent deel uit van de stad Groningen, om deze reden werd in het kader van de aankomende herbestemming van de fabriek tot Campus Groningen voorliggend onderzoek met waardenstelling uitgevoerd.

Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van Jaldo Jonker van MWPO ontwikkelaars te Groningen. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers en Cecilia Francis op 14 februari 2024. Hierbij werden de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd. Tijdens deze bouwhistorische verkenning lag het accent op de opname van de zichtbare bouwsporen. Destructief onderzoek maakte geen deel uit van het onderzoek, tevens werd er beperkt archiefonderzoek uitgevoerd.

Onze dank gaat uit naar de heer Jonker voor de opdracht en de geboden begeleiding ter plaatse. Ook een woord van dank aan de vriendelijke en snelle service van de archiefmedewerkers van Het Nieuwe Instituut te Rotterdam en de Groninger Archieven te Groningen.

Utrecht, 22 april 2024

Cecilia Francis

OBJECTGEGEVENS

Leeswijzer

In deze rapportage wordt allereerst een beschrijving van de huidige situatie van het pand gegeven aan hand van fotografische documentatie van het exterieur en vervolgens het interieur. Daarna volgt een beschrijving van de bouwfaserings met bijbehorende bouwfaseringsplattegronden. Hierna volgt een waardenstelling van het pand, hierin worden de afzonderlijke onderdelen van het pand gewaardeerd. Cartografisch beeldmateriaal, topografisch beeldmateriaal en bouwtekeningen zijn aan het einde van het rapport als bijlagen opgenomen.

Adres object

Paterswoldseweg 43
9726 BB Groningen

Beschermingswijze

Het voormalig Koninklijke Theodorus Niemeijer-complex is tot op heden noch op rijks-, noch op gemeentelijk niveau beschermd.

Korte introductie en situering

De voormalige Niemeijer tabaksfabriek bestaat uit een langgerekt complex, bestaande uit meerdere gebouwen die tussen 1903 en 1990 in verschillende fasen werden opgetrokken. Het complex bevindt zich ten zuidwesten van het historische stadscentrum van Groningen en is gesitueerd in een bouwblok dat aan de noord- en westzijde wordt begrensd door de Peizerweg, aan de oostzijde door de Paterswoldseweg en aan de zuidzijde door de spoorweg.

In voorliggend rapport worden hoofdzakelijk de gebouwen 1, 2, 4 en 6 behandeld, zoals aangeduid op afbeeldingen 3 en 4.

Paterswoldseweg 43 bevindt zich op kadastraal perceel 3630 in de kadastrale gemeente Groningen sectie R.

De voorgevel aan de Paterswoldseweg is naar het oosten gericht en zal in dit rapport dan ook als de oostgevel worden beschouwd, de achtergevels als de westgevels.

afbeelding 1. Kaart van de omgeving van de Paterswoldseweg 43 te Groningen (noordgericht). Paterswoldseweg 43 is aangeduid met het blauwe kader en bevat de kadastrale aanduiding GNG00-R-3630. *Bron: Kadastralekaart.com, 2024.*

SITUERING

afbeelding 2. Bovenaanzicht van de omgeving van Paterswoldseweg 43 (noordgericht). De voorgevel aan de Paterswoldseweg wordt in het voorliggende rapport aangeduid als de oostgevel. *Bron: Google Maps 2024.*

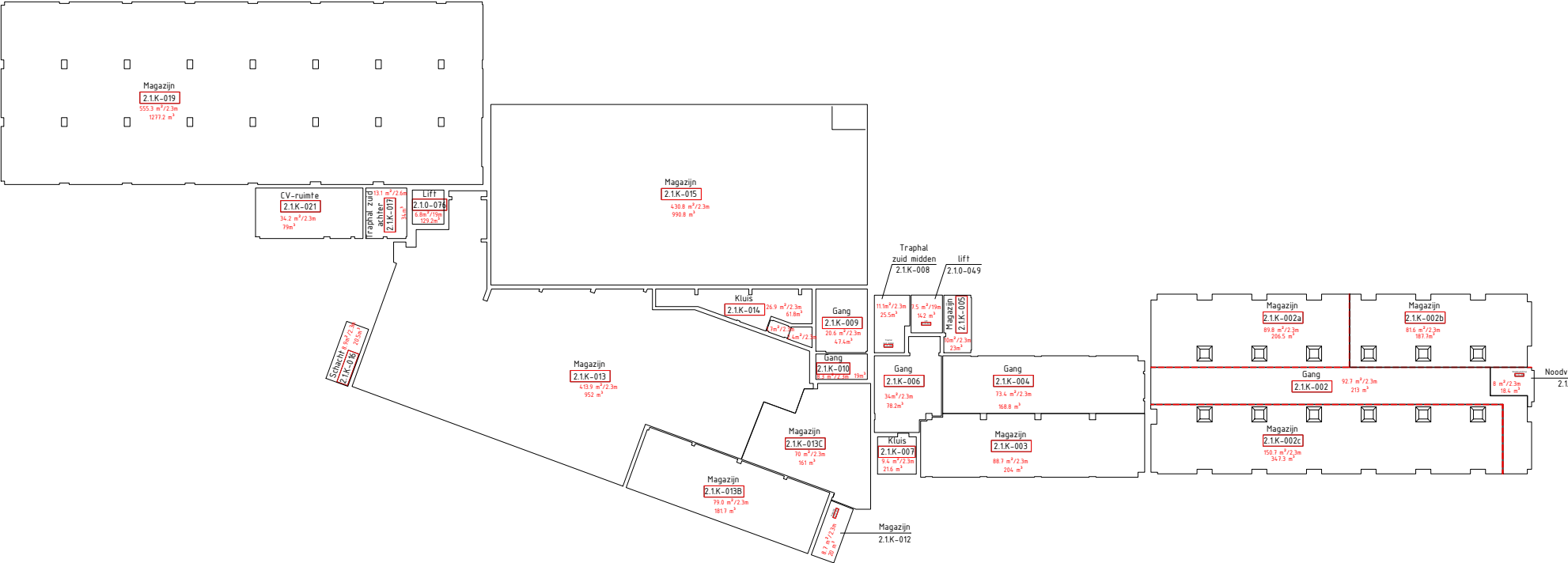
afbeelding 3. Detail uit de vorige afbeelding van het Theodorus Niemeijer-complex aan de Paterswoldseweg 43. De verschillende gebouwen zijn genummerd, waarvan de in rood aangeduide gebouwen - 1, 2, 4 en 6 - in dit rapport zullen worden behandeld. *Bron: Google Maps 2024.*

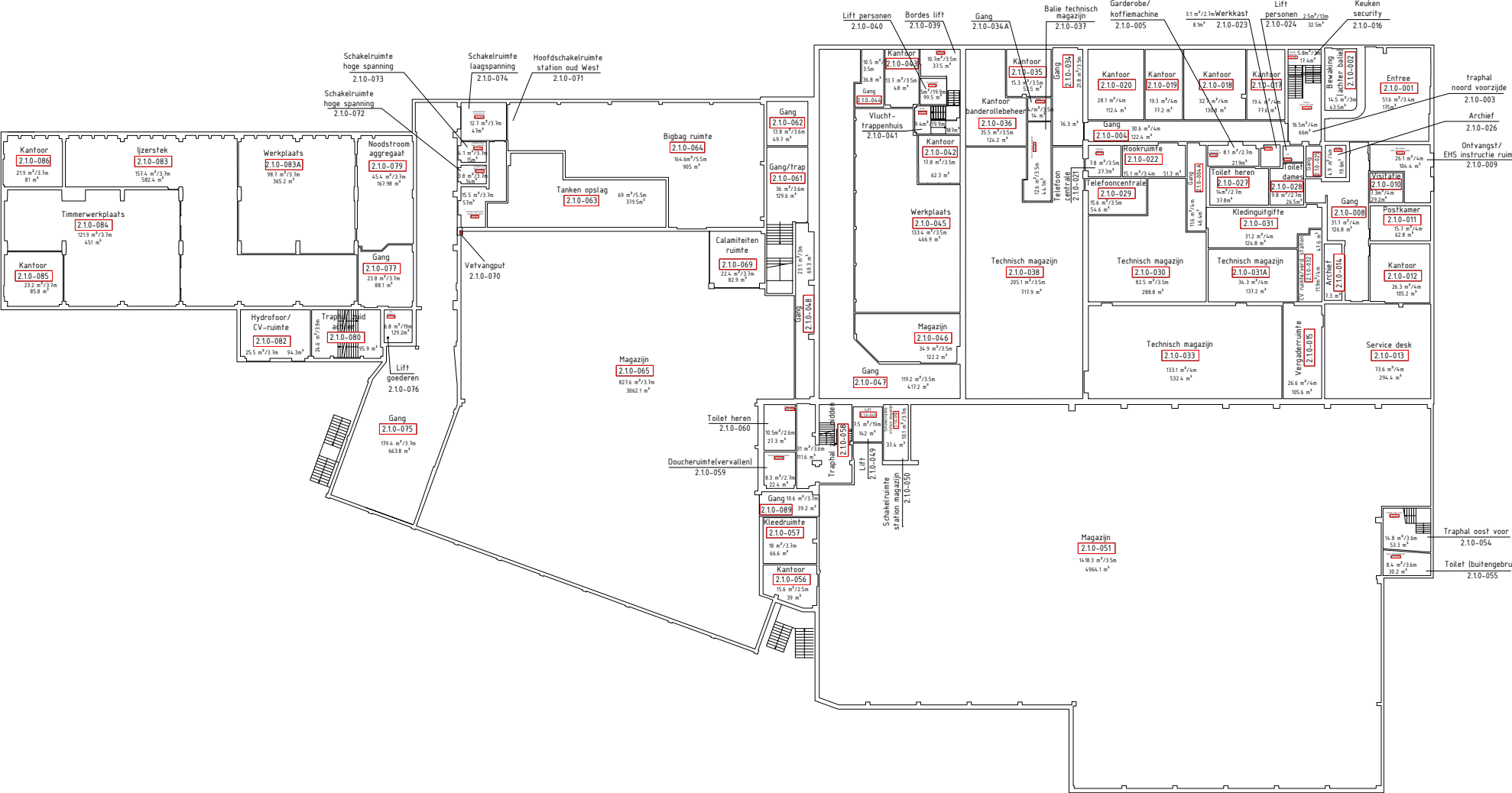
afbeelding 4. Luchtfoto van het complex met gebouwnummering. De in geel gemarkeerde gebouwen worden in voorliggend rapport behandeld Bron: MWPO Groningen, 2024.

AANZICHTEN, PLATTEGRONDEN, DOORSNEDEN

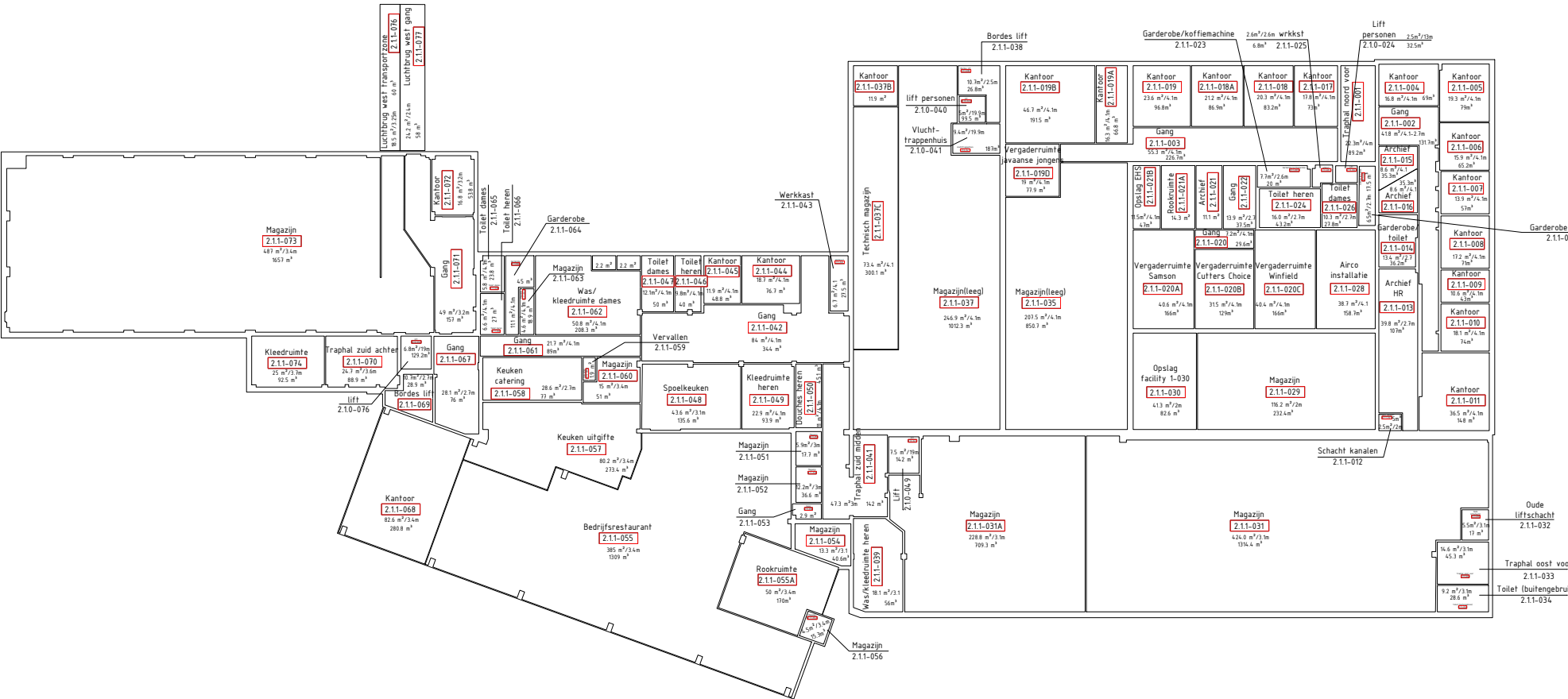
afbeelding 5. Plattegrond kelder - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

Datum	13-06-2018	Schaal	1:200	Benaming	TERREIN T2 (PETERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK KELDER PLATTEGROND RUIMTE NR'S																				
Rev.	1	Gefabriceerd		Contr.	A/B/C																				
Rev.	1	Cont.		TN	and.																				
Onderz.	1																								
<table><tr><td>Toleranties naar het veld</td><td></td></tr></table>					Toleranties naar het veld		<table><tr><td>Blad</td><td>van</td><td>bladen</td></tr><tr><td>Material:</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Behandeling:</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Formaat</td><td>Tekening nr.</td><td></td></tr><tr><td>A1</td><td>X-T2-1-K</td><td></td></tr><tr><td>Architect:</td><td></td><td></td></tr></table>	Blad	van	bladen	Material:			Behandeling:			Formaat	Tekening nr.		A1	X-T2-1-K		Architect:		
Toleranties naar het veld																									
Blad	van	bladen																							
Material:																									
Behandeling:																									
Formaat	Tekening nr.																								
A1	X-T2-1-K																								
Architect:																									

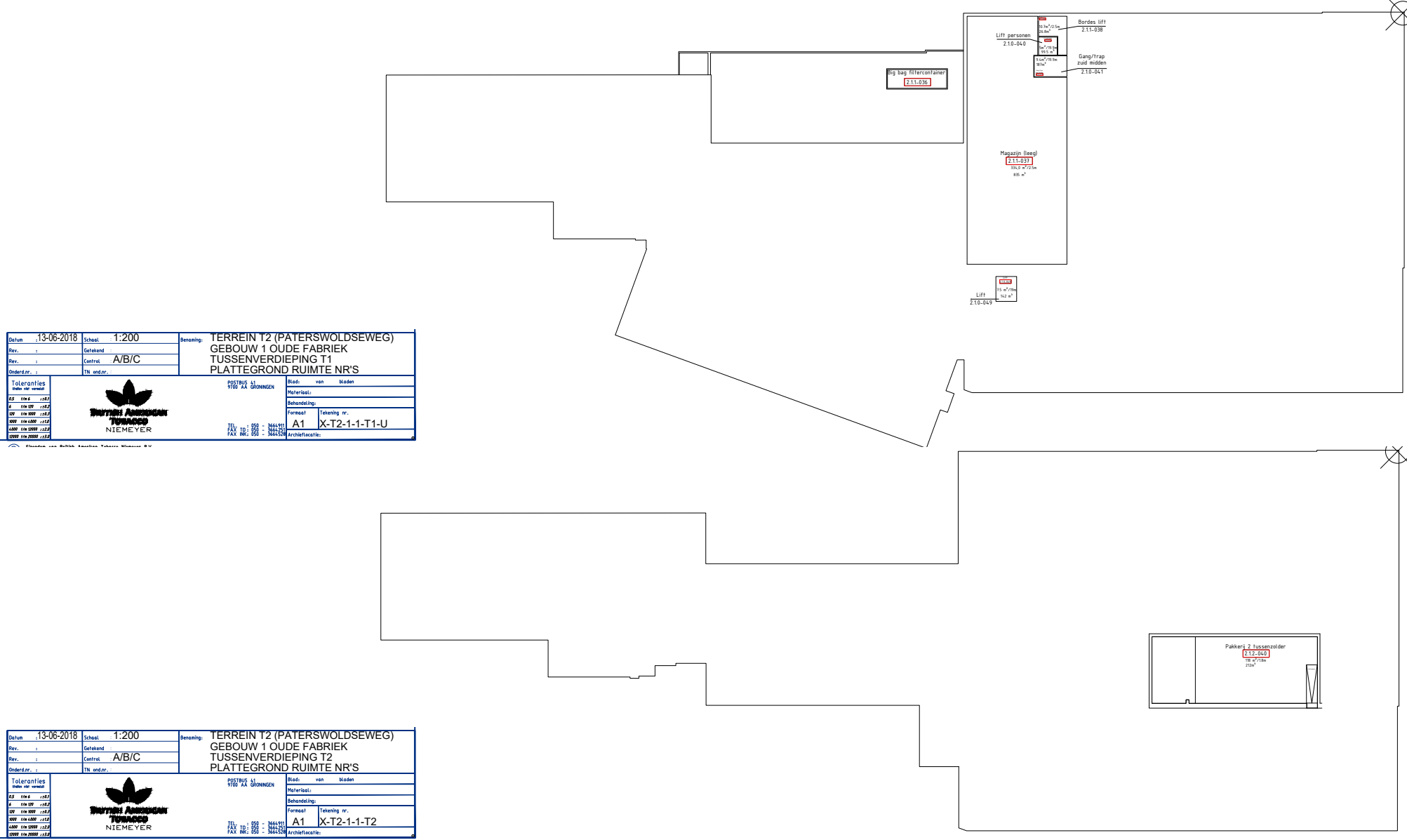
afbeelding 6. Plattegrond begane grond - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

Datum	13-06-2018	Schaal	1:200	Benoeming	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK BEGANE GROND PLATTEGROND RUIMTE NR'S
Rev.	1	Gefabriceerd			
Rev.	1	Controle	A/B/C		
Onderzocht door		TN	onderz.		
Toleranties naar het noord					
Blad	van	bladen			
Materialen					
Behandeling					
Formaat	Tekening nr.				
A1	X-T2-1-0-U				
Architect					

afbeelding 7. Plattegrond eerste verdieping - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

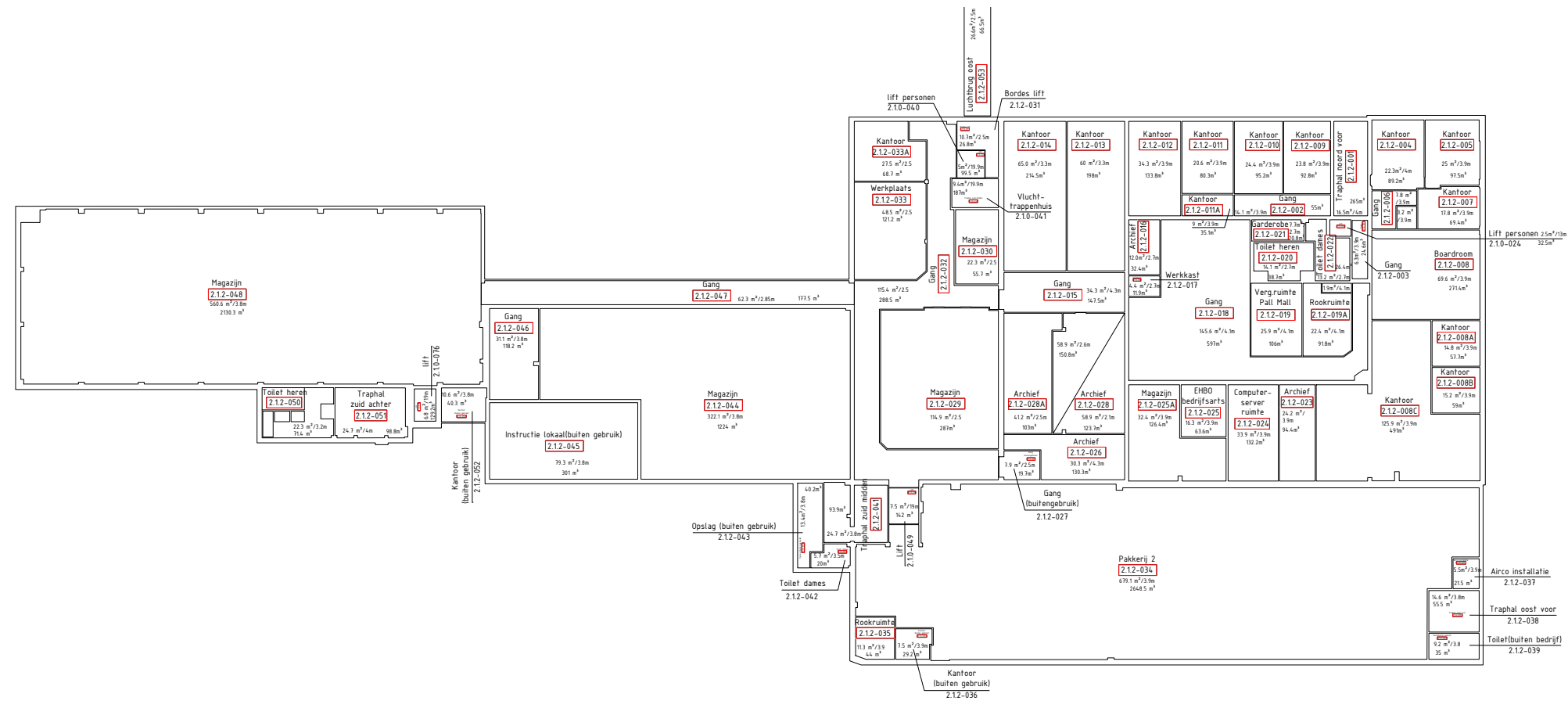
Datum	13-06-2018	Schaal	1:200	Benoeming	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK 1e VERDIEPING PLATTEGROND RUIMTE NR'S
Rev.	1	Gefabriceerd			
Rev.	1	Controle	A/B/C		
Onderzocht door		TN	onderz.		
Toleranties	Blijft van bladen				
Material:					
Behandeling:					
Formaat					Tekening nr.
A1					X-T2-1-1-U
Architect:					

afbeelding 8. Plattegrond tussenverdieping 1 gebouw 1 - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

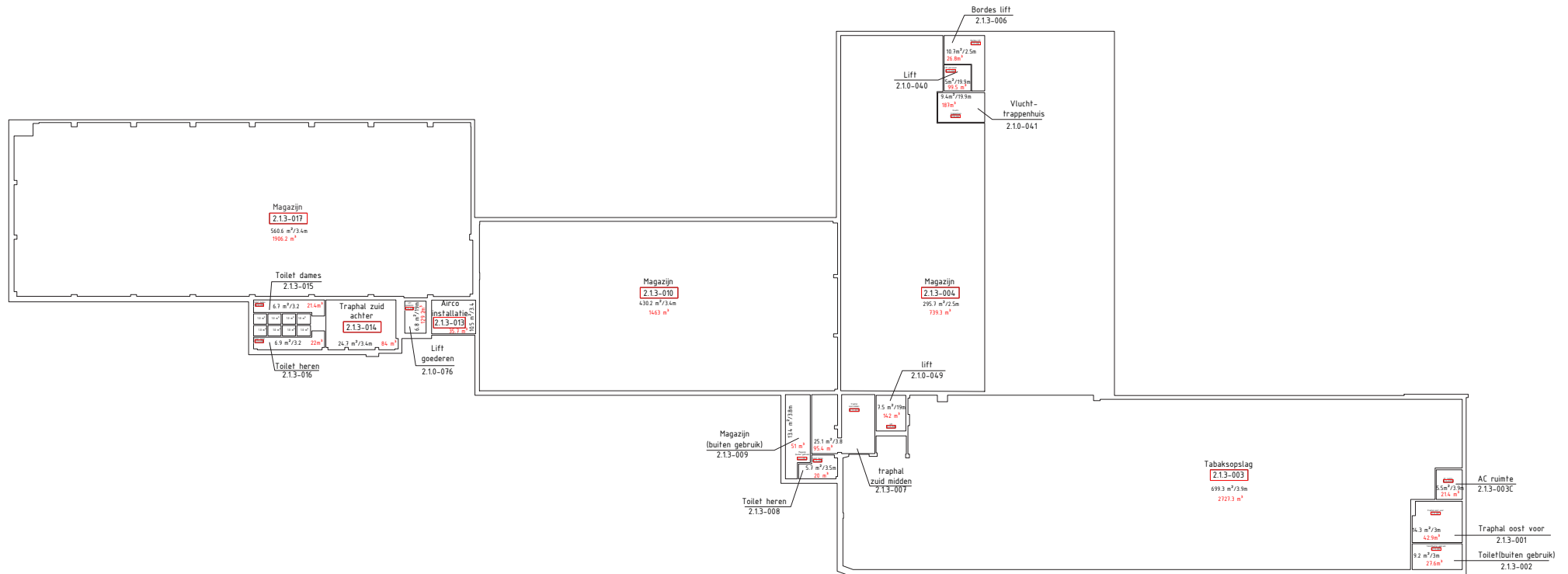
afbeelding 9. Plattegrond tussenverdieping 2 gebouw 1 - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

afbeelding 10. Plattegrond tweede verdieping - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

Datum	13-06-2018	Schaal	1:200	Benoeming	TERREIN T2 (PETERSWOLDSEWEG)
Rev.		Gefabriceerd			GEBOUW 1 OUDE FABRIEK
Rev.		Controle	A/B/C		2de VERDIEPING
Onderzocht door		Tekening	TN		PLATTEGROND RUIMTE NR'S
Toleranties	naar het veld				
Blad	van				
Materialen					
Behouding					
Formaat	A1				
Tekening nr.	X-T2-1-2-U				
Architect					

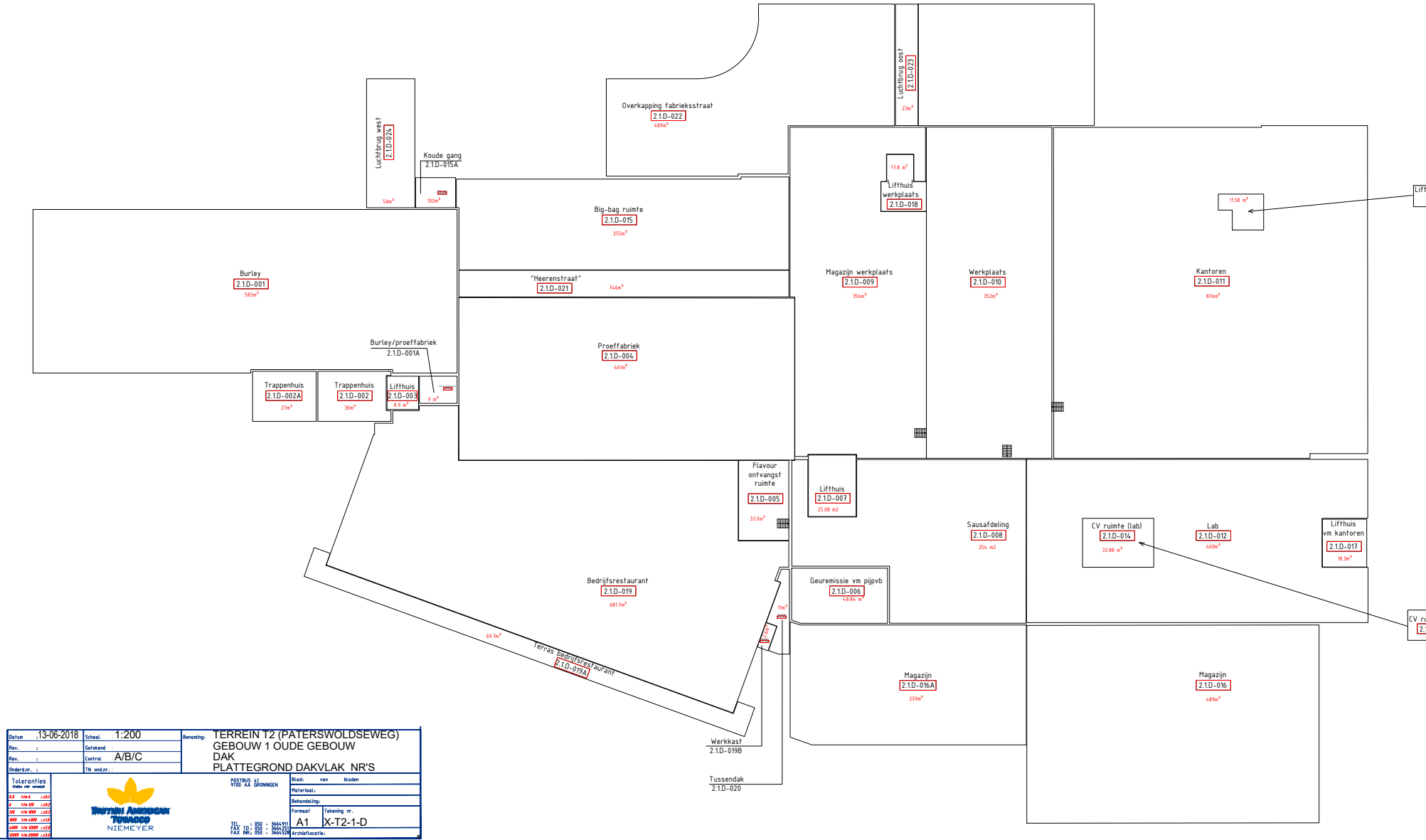

Datum: 13-06-2018		School: 1:200		Benoaming: TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)	
Rev.: :		Gekend:		GEBOUW 1 OUDE FABRIEK	
Rev.: :		A/B/C		3e VERDIEPING	
Onderzeker: :		Tb en ver:		PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Toleranties nabij het veld				Basis: van bladen	
0,3 tot 0,6 +0,1 0,6 tot 0,9 +0,2 0,9 tot 0,900 +0,5 0,900 tot 0,999 +1,0 1,000 tot 1,099 +1,5 1,100 tot 1,199 +2,0 1,200 tot 1,299 +2,5				Maetsels:	
				Benoaming:	
				Formaat Tekening nr.:	
				A1 X-12-1-3-U	
		Architectuur:			

15

Datum : 13-06-2018		School : :	Benoeming :	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK 4de VERDIEPING PLATTEGROND RUIMTE NR'S
Rev. :	Gefachend :			
Rev. :	Controlel. : A/B/C			
TW eind nr. :	TW eind nr. :			
Toleranties (max. afw. van waarde)		PLOTSE 9100 A1 GONNEN		
52 / 106 - 101			Blad	van - bladen
4 / 100 - 102			Waterstof	
100 / 100 - 102			Handbedrijf	
100 / 100 - 101			Fernest	Tekening nr.
4800 / 10000 - 102				
10000 / 10000 - 101				
10000 / 10000 - 101				
		A1 X-72-104 TEL 050 - 364491 FAX 050 - 364490 364495 Archieflocatie		

afbeelding 13. Plattegrond dakplattegrond - Bestaande toestand. Bron: MWPO Groningen, 2024.

BESCHRIJVING

De beschrijving van het complex vindt plaats aan de hand van de fotografische documentatie. Hierin zal voor elk gebouw (nummer 1, 2, 4 en 6) eerst het exterieur worden beschreven, waarna een beschrijving van de interieurs volgt, met telkens eerst de kelder, gevolgd door de begane grond, eerste verdieping, tweede verdieping, enzovoorts.

De datering - voor zover niet exact bekend - wordt als volgt aangeduid:

Romeinse cijfers voor de eeuw, hoofdletter A en B voor de eerste en tweede helft, kleine letters a,b,c en d voor achtereenvolgens eerste, tweede, derde en vierde kwart en m voor het midden van die eeuw (XVIIc is het derde kwart van de 17de eeuw en XVIIIb is de tweede helft van de 18de eeuw).

GEBOUW 1

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE EXTERIEUR

Oostgevel

afbeelding 14. De voorgevel (oost) van gebouw 1, gezien vanuit het noordoosten. Al het schrijnwerk werd eind 20ste eeuw vervangen, eveneens werden toen de gevelpanelen aangebracht (XXd). De begane grond werd in 1904 gerealiseerd, in 1910 werd de tweede verdieping gebouwd en medio jaren 1930 de derde (XXb).

afbeelding 15. Het toegangstourniquet naar de receptie (XXd).

afbeelding 16. De kunststof vensters en de gevelpanelen werden in het laatste kwart van de 20ste eeuw voorzien (XXd).

afbeelding 17. De fabrieksklok bevestigd aan de voorgevel, boven de voormalige centrale poort.

afbeelding 18. De voormalige poortdoorgang naar het binnenterrein (1903), werd in 1924 buiten gebruik gesteld toen hier de monsterkamer werd gerealiseerd. Het huidige schrijnwerk werd eind 20ste eeuw voorzien (XXd).

afbeelding 19. Twee details uit voorgaande afbeelding van de dagkant van de poortdoorgang waar de gevelpanelen (XXd) gedeeltelijk werden weggenomen. Het basement, aanzetstenen en sluitsteen van de rondboog werden vervaardigd uit gefijnde geprofileerde zandsteenblokken (1904), de overige onderdelen van de dagkant werden vervaardigd uit geprofileerde bakstenen, die later werden voorzien van pleisterwerk.

afbeelding 20. Zicht achter de gevelpanelen, hier is het metselwerk uit de bouwtijd zichtbaar (1904). Vanaf de jaren 1950-60 werd de gevel voorzien van een witte afwerking.

Westgevel

afbeelding 21. Gedeelte van het dak en de achtergevel van gebouw 1, gezien vanuit het westen. De westelijke travee van gebouw 1 was oorspronkelijk in gebruik als pakhuis, de huidige gevelbekleding bestaande uit bruinijzeren golfplaat werd in het laatste kwart van de 20ste eeuw aangebracht (XXd).

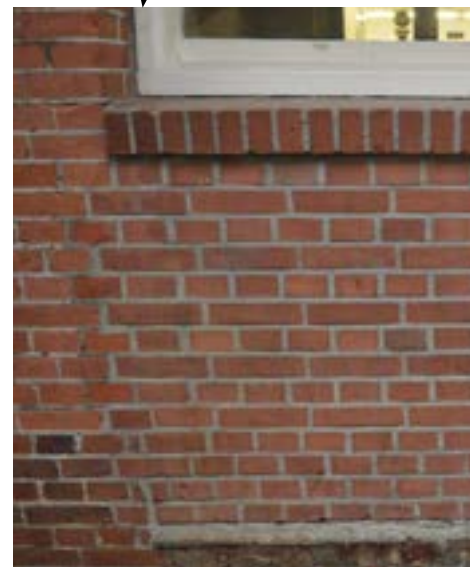

afbeelding 22. De achtergevel(west) en een gedeelte van de noordgevel van gebouw 1, gezien vanaf het maaiveld vanuit het westen. De grote garagedeur en golfplaat gevelbekleding werden eind 20ste eeuw voorzien (XXd). De gebouwen aan de noordzijde (links), met inbegrip van deze fabrieksstraat werden na 1975 gerealiseerd.

Noordgevel

afbeelding 23. Overzicht van de noordgevel van gebouw 1 en de fabrieksstraat (XXd), gezien vanuit het noordoosten. Het meest oostelijke deel van de gevel werd bedekt met gevelpanelen (XXd), de rest van de gevel is wel zichtbaar, deze werd uitgevoerd in schoonmetselwerk in kruisverband.

afbeelding 24. De twee meest westelijke vensterassen van de noordgevel op de begane grond.

afbeelding 25. De borstwering werd tussentijds aangepast en opnieuw ingeboet met een grijze cementmortel en afwijkende baksteen.

afbeelding 26. Het betreft hier nog de kozijnen en raamhout uit de bouwtijd (1904).

afbeelding 27. De derde en vierde vensteras vanaf het westen van de noordgevel op de begane grond. Ter plaatse van de witte pijlen is een bouwnaad te zien van een voormalige buitendeur met zijlichten (1904).

afbeelding 28. De hoge deurdoorgang bevat nog het kozijn en raamhout uit de bouwtijd (1904), het glas werd tussentijds vervangen waarbij de roeden werden verwijderd.

afbeelding 29. Vensters op de eerste verdieping van het pakhuis werden ten behoeve van het realiseren van de overkapping dichtgezet.

afbeelding 30. De twee meest westelijke traveeën van gebouw 1 (1904) gezien vanaf het maaiveld. Het rechter deel (west) werd gebouwd als pakhuis, het linker deel werd in 1953 met een verdieping opgehoogd.

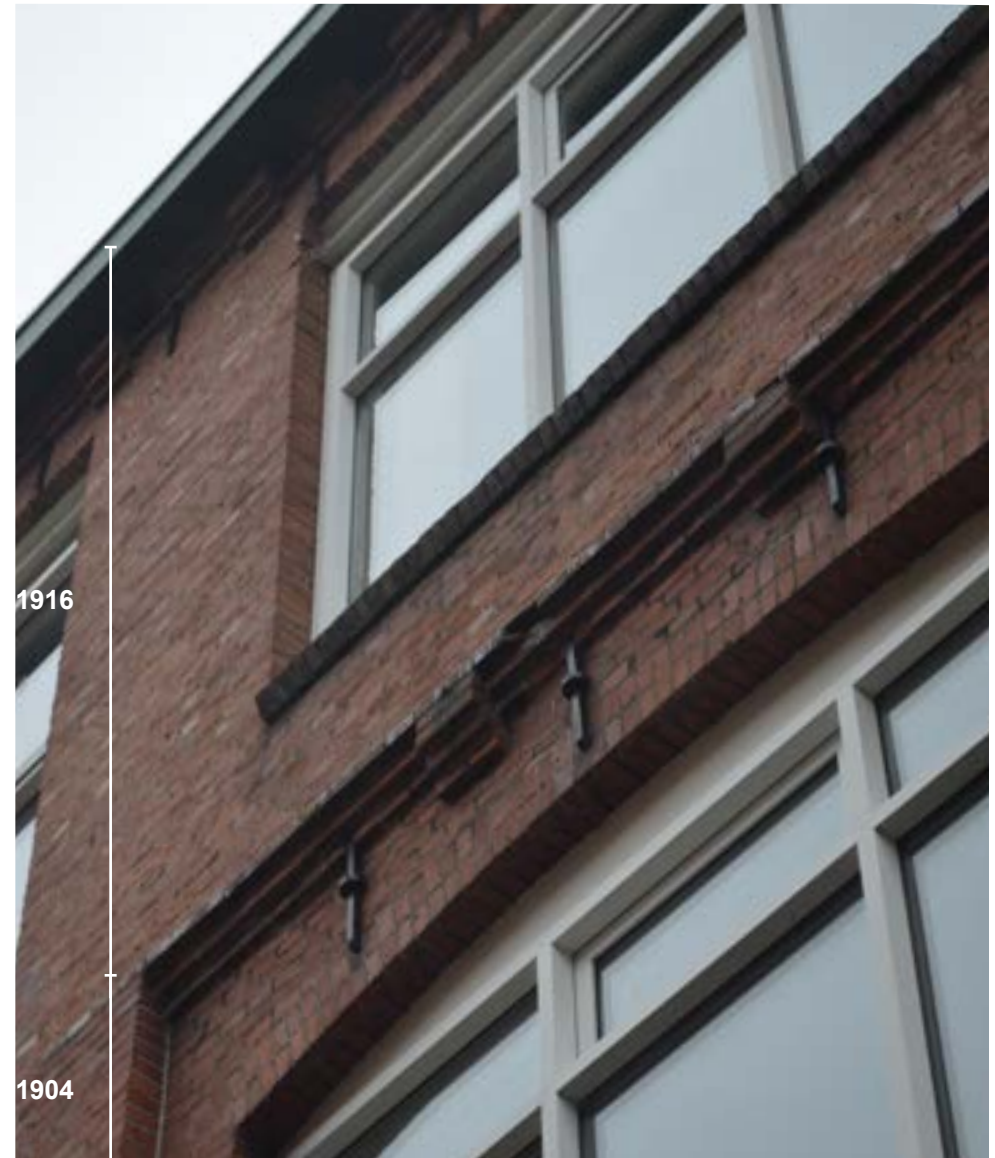

afbeelding 31. De 7de, 8ste en 9de vensteras vanaf het westen, ter plaatse van de noordelijke travee, die in 1916 met een verdieping werd opgehoogd. Alle vensters werden hier tussentijds vervangen (XXd).

afbeelding 32. Fragment uit voorgaande afbeelding van de 8ste en 9de vensteras vanaf het westen. In de borstwering zijn sporen zichtbaar van stalen I profielen van een voormalige overkapping, ook bevindt zich hier een inboeting uit recenter metselwerk.

afbeelding 33. Ter hoogte van de vloerplaten bevinden zich smeedijzeren muurankers, die werden opgenomen in getrapte - voormalige - dakrand (1904).

afbeelding 34. Detail van console onder de risalerende muurdam van de voormalige noordelijke hoektoren uit de bouwtijd (1904).

afbeelding 35. Overgang tussen het beklede en onbektele deel van de noordgevel. De huidige verticale gevelopeningen werden in 1952-53 voorzien, toen hier een trappenhuis werd gerealiseerd.

afbeelding 36. De twee meest oostelijke vensterassen van de noordgevel, voorzien van gevelpanelen (XXd). De tweede verdieping werd hier in 1910 gerealiseerd de derde tussen 1934-38 (XXb).

Dak

afbeelding 37. Het dak gezien vanaf het zuidwesten. In het bitumen tekent zich nog de contour af van de voormalige binnenplaats (zie stippellijn). De huidige lichtstraat en bitumendak t.p.v. het voormalige binnenterrein werden eind 20ste eeuw voorzien (XXd).

afbeelding 38. Het dak van gebouw 4 gezien richting het westen. Op de travee ten westen van de voormalige binnenplaats werd in 1953 hier een extra verdieping gerealiseerd, waarop de lichtstraat uit 1940 werd aangesloten, sporen van de lichtstraat met zadeldak tekenen zich nog af in het metselwerk (stippellijn).

afbeelding 39. Het dak van de meest westelijke travée - het pakhuis - van gebouw 1, gezien richting het zuiden (gebouw 2). Aan de linkerkant is de in 1953 gerealiseerde dakopbouw uit voorgaande afbeelding te zien, opgetrokken in halfsteens verband.

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE INTERIEUR

Begane grond

afbeelding 40. De entree 001 met receptie (XXd) gezien in noordoostelijke richting. Oorspronkelijk (1904) waren hier kantoren aanwezig waarvan nog een muurdam van een tussenmuur resteert (zie pijl).

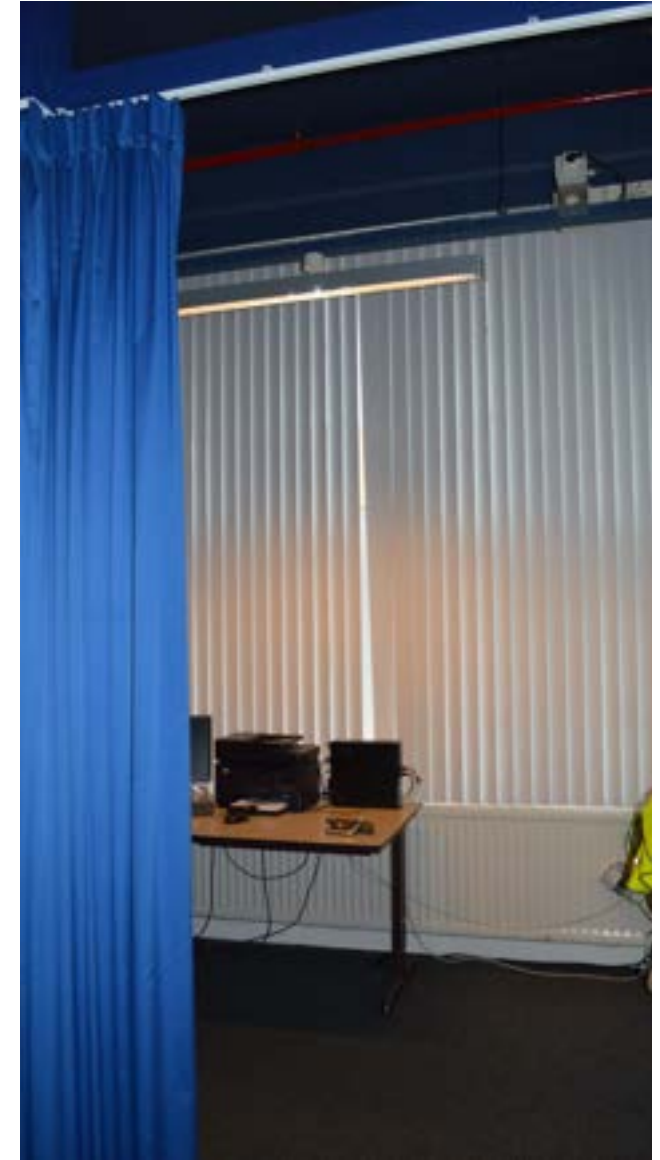
afbeelding 41. Gang 004 gezien in westelijke richting, met aan de rechterzijde (noord van deze gang het trappenhuis (± 1953) en kantoren.

afbeelding 42. Gang 008 gezien richting het zuiden, met aan de rechterzijde de huidige inrichting met toiletgroepen (gedeeltelijk t.p.v. de voormalige binnenplaats), deze inrichting kwam in 1969 tot stand.

afbeelding 43. Gang 008 gezien in noordelijke richting (receptie, XXd).

afbeelding 44. Ruimte 009, voormalig kantoor, gezien richting het oosten.

afbeelding 45. Ruimte 013, gezien richting de oostgevel.

afbeelding 46. Kledinguitgifte 031 gezien richting het oosten. Deze ruimte is gelegen ter plaatse van het voormalige binnenterrein.

afbeelding 47. Detail uit voorgaande afbeelding; in de jaren 60 was dit deel van de fabriek in gebruik als drukkerij, in de betonvloer zijn contouren van de machines zichtbaar.

afbeelding 48. Ruimte 032, verdeelstation CV-ruimte.

afbeelding 49. Ruimte 031A, gedeeltelijk ingericht als kleedruimte(XXd).

afbeelding 50. Gang 004A gezien richting het noorden, gelegen op het voormalige open binnenterrein.

afbeelding 51. Technisch magazijn 030 gezien richting het noordoosten, gelegen op het voormalige open binnenterrein. De huidige kolomstructuur en balklaag uit H-profielen werden in 1940 ingebracht bij het bebouwen van het binnenterrein.

afbeelding 52. Technisch magazijn 030 gezien richting het zuidwesten, met de voormalige zuid- en westgevel van de binnenplaats. Diverse bouwsporen van voormalige gevelopeningen tekenen zich af.

afbeelding 53. Technisch magazijn 033, gezien richting het oosten.

afbeelding 54. Technisch magazijn 033, gezien richting het westen, met links de voormalige buitengevel, waartegen in 1913 gebouw 2 werd gerealiseerd. Op de muur tekenen zich bouwsporen van voormalige gevelopeningen af (zie pijl).

afbeelding 55. Technisch magazijn 038 gezien richting het noorden

afbeelding 56. Detail van kolomvoet, de kolommen (1904) werden voorzien van een omtimmering met gepleisterde afwerking.

afbeelding 57. Technisch magazijn 038 gezien richting het noordoosten.

afbeelding 58. De oostmuur - voormalige binnenplaatsgevel - van het technisch magazijn met gereedschapsbord.

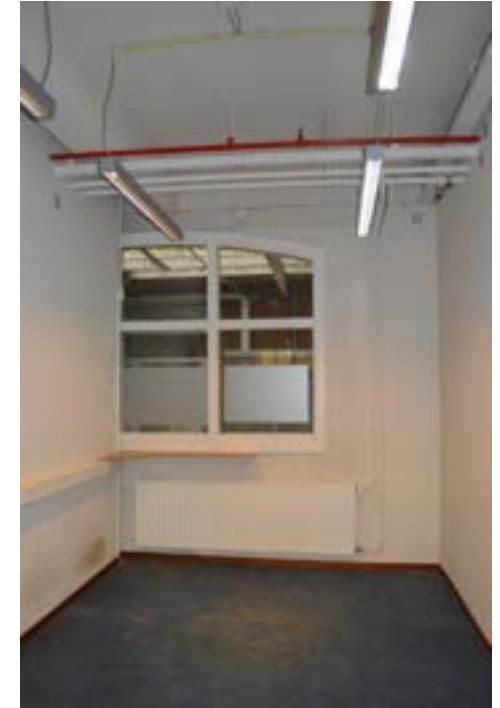

afbeelding 59. Deur naar achterste travee (west) van gebouw 1, waarachter het voormalige pakhuis (1904) gelegen was.

afbeelding 60. Kantoor banderollebeheer 036 gelegen aan de noordzijde van het technisch magazijn (XXd), gezien richting de noordgevel.

afbeelding 61. Magazijn 046, bij de werkplaats gezien richting het westen (XXB).

afbeelding 62. Werkplaats 045, gezien in noordelijke richting. De kolommen en stalen ligger (1904) werden omtimmerd en bepleisterd.

afbeelding 63. Werkplaats 045, gezien in zuidelijke richting.

afbeelding 64. Kantoor 043 aan de noordzijde, gezien richting de noordgevel. Het kozijn dateert vermoedelijk uit de bouwtijd, het raamhout incl. glas werden vervangen.

afbeelding 65. Gang 044 aan de noordzijde, gezien richting de noordgevel.

afbeelding 66. Gang 047, gezien richting het noordwesten, met aan de linkerzijde de achtergevel van gebouw 1.

afbeelding 67. Gang 047 aan de westzijde, gezien richting de noordgevel. Het betreft hier een kozijn en raamhout uit de bouwtijd. Aan de linkerzijde werd eind 20ste eeuw een garagedeur voorzien (XXd).

afbeelding 68. Kantoren 020 en 019 (XXd), gezien in noordwestelijke richting.

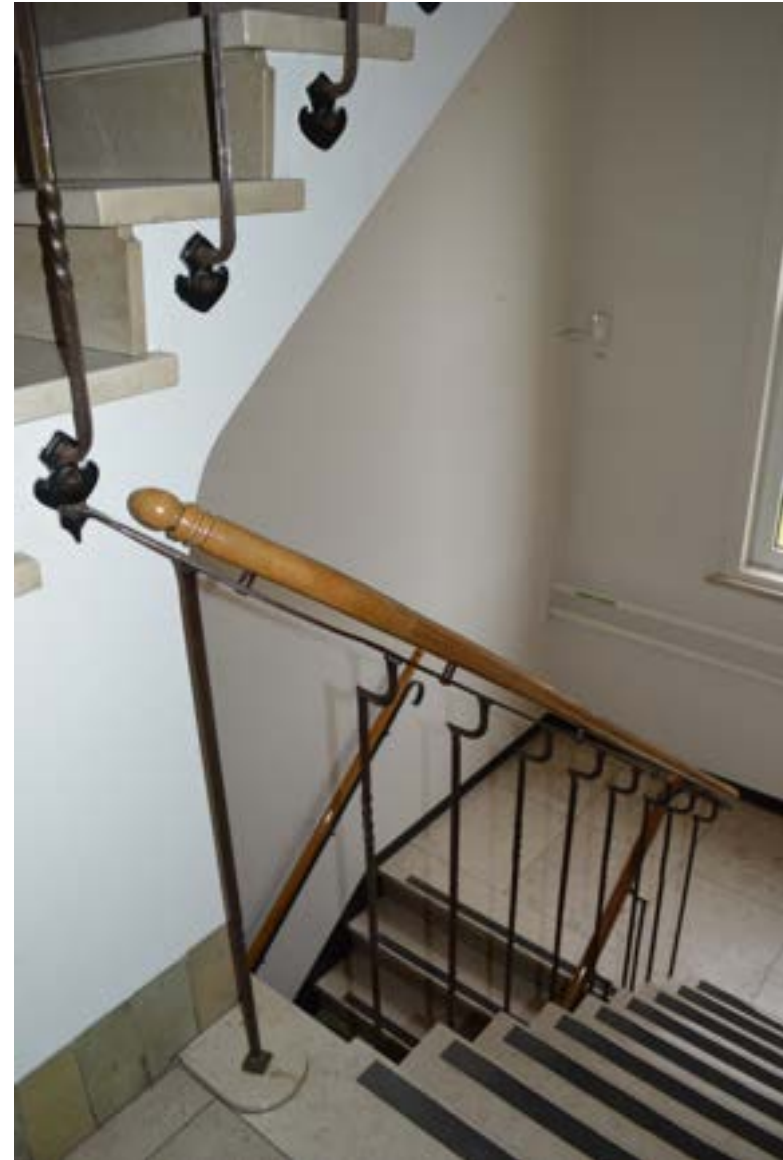
afbeelding 69. Detail van dichtgezette opening in de westmuur uit voorgaande afbeelding.

afbeelding 70. Detail van kunststof kozijn kantoren noordzijde (XXd).

Eerste verdieping

afbeelding 71. Het trappenhuis 001 van gebouw 1, gezien richting de noordgevel. De bordestrap werd hier in ± 1953 gerealiseerd.

afbeelding 72. Detail van de trap balustrade uit siersmeedijzer werk, afgedekt met een houten leuning. De trap en eveneens de vensterbanken van het trappenhuis werden afgewerkt met travertin (± 1953).

afbeelding 73. Kantoor 004 op de eerste verdieping gezien richting het noordoosten, in de travee aan de voorzijde die in 1910 werd opgehoogd. Het interieur werd eind 20ste eeuw gemoderniseerd en voorzien van de huidige kozijnen (XXd).

afbeelding 74. Gang 002, gelegen op de in 1910 gerealiseerde eerste verdieping van de travee aan de voorzijde (oost), gezien richting het zuidoosten. In dit deel bevinden zich segmentboogvormige doorgangen, die in de dagkanten zijn afgetimmerd als pilasters (1910).

afbeelding 75. Gang 002, kantoren 005 en 006 bevatten nog hun geprofileerde deurkozijnen - zonder deurneuten - uit de bouwtijd van deze travee (1910).

afbeelding 76. Zicht in gang 002 richting het plafond. De gang werd voorzien van een gepleisterd plafond met een geprofileerde lijst.

afbeelding 77. Kantoor 005, gelegen in de noordoosthoek van de in 1910 gerealiseerde eerste verdieping van de travee aan de voorzijde (oost).

afbeelding 78. De ruimte is voorzien van een paneellambrisering, die werd doorgezet in de radiatoromkastingen. De lambrisering is afgewerkt in een houtimitatieschildering.

afbeelding 79. Het plafond werd gestuct en voorzien van een rasterwerk met middenrozet bestaande uit een achthoekige ster (XXc).

afbeelding 80. Detail van de vensterbanken die werden aangebracht op de radiatorombouwen; deze bestaan uit kunststof (XXc).

afbeelding 81. Ook de deuren, die van recentere makelij zijn (XXd?), werden van houtimitatieschildering voorzien.

afbeelding 82. Het HR archief 013, gezien richting het noorden (XXB).

afbeelding 83. Kantoor 011, gelegen in de zuidoosthoek van de in 1910 gebouwde eerste verdieping op de travee aan de voorzijde (oost), gezien richting het noorden.

afbeelding 84. Kantoor 011 gezien richting de voorgevel (oost). Zowel de interieurafwerving als de kozijnen dateren uit het laatste kwart van de 20ste eeuw (XXd).

Tweede verdieping - tussenverdieping zuidelijke travee

afbeelding 85. Pakkerij tussenzolder 040, gelegen op de tweede verdieping van de zuidelijke travee (1904), enkel bereikbaar vanaf de tweede verdieping van gebouw 2, gezien richting het westen. De zolder werd afgewerkt met houten vloeren, werkbladen, kasten en opslagruimte. Door de geringe hoogte valt af te leiden dat de verdiepingvloer hier mogelijk tussentijds werd opgehoogd.

afbeelding 86. Dezelfde pakzolder gezien richting het zuidwesten.

afbeelding 87. De zolder bevat de draagconstructie uit de bouwtijd, bestaande uit buisprofiel-kolommen (DKN 7^{1/2}). De balk werd mogelijk aangepast toen er een derde verdieping (XXb) op de travee werd voorzien.

afbeelding 88. Schuine schoren gelegen tegen de voormalige zuidgevel (XXa), gemerkt met walsteken PN160.

Tweede verdieping

afbeelding 89. Het trappenhuis 001 ($\pm$ 1953) van gebouw 1, ter plaatse van de tweede verdieping, gezien richting de noordgevel. Dit deel van het trappenhuis bevindt zich in de in 1916 opgetrokken tweede verdieping van de noordelijke travee.

afbeelding 90. Detail van de gesmede trapbalustrade ($\pm$ 1953).

afbeelding 91. Detail van het ronde stucrozet in het trappenhuis (XXc).

afbeelding 93. Het kantoor 004, op de tussen 1934-1938 gerealiseerde tweede verdieping op de travee aan de voorzijde (oost), gezien richting de noordgevel (interieur XXd).

afbeelding 92. Kantoor 007 gezien richting het zuidoosten (interieur en schrijnwerk XXd).

afbeelding 94. De boardroom 008 gezien richting de oostgevel en het westen, gelegen in het in ± 1935 gerealiseerde bouwdeel (interieur en schrijnwerk XXd).

afbeelding 95. Gang 018 ter plaatse van de rook- en vergaderruimte 019 die werden gebouwd ter plaatse van het voormalige binnenterrein (interieur XXd).

afbeelding 96. Gang 018, gezien richting het zuiden (interieur XXd). Deze ruimte betreft het in 1940 overkapte binnenterrein. Eind 20ste eeuw werden de glaskap en de ijzeren spantconstructie uit 1940 verwijderd en werd de huidige dakconstructie met kunststof lichtkoepel voorzien (XXd).

afbeelding 97. Gang 018, gezien richting het noorden (interieur XXd).

afbeelding 98. Gang 002, gezien richting het plafond. Deze gang bevindt zich in de in 1916 gerealiseerde tweede verdieping van de travee aan de noordzijde. De ruimtes in deze travee uit 1916 bevatten een plafondafwerking uit kraaldelen.

afbeelding 99. Kantoor 010, gezien richting de noordgevel (interieur en schrijnwerk XXd).

afbeelding 100. Ruimte 010; de kolom met ligger die in 1916 werden aangebracht ter ondersteuning van het dak.

afbeelding 101. Gang 032 gelegen de meest westelijke travee van gebouw 1, het voormalige pakhuys, gezien richting het westen. Hier werd kort na de bouw van gebouw 6 (1950) een luchtbrug langs de noordgevel van gebouw 4 voorzien.

afbeelding 102. Kantoor 033A - voormalig pakhuys - gezien richting het noordoosten; de weggenomen plafondplaat toont de draagconstructie bestaande uit stalen I-liggers.

afbeelding 103. De werkplaats 033 gelegen langs de achtergevel van het pakhuis (gebouw 1). De ruimte wordt overspannen door stalen I-liggers. In de noordwesthoek van de ruimte bevindt zich een venster uit de bouwtijd met ijzeren roeden (1904).

afbeelding 104. Magazijn 029 (XXc), gezien richting het westen.

afbeelding 105. Magazijn 029, gezien richting het oosten (muur tussen pakhuis en voormalige lagere westelijke travée), met doorgang naar het archief (028A). De kolommen (DKN 7^{1/2}) dragen de onderslagbalken van de vloerconstructie.

afbeelding 106. Twee details uit de werkplaats uit voorgaande afbeelding. De lichte scheidingswanden werden afgetimmerd met houten delen, waarop het jaartal 1955 staat bedrukt. Tevens is hier een kachel uit het jaar 1968 aanwezig.

afbeelding 107. Ruimte 028 (beneden). De doorgang tussen 029 en 028 werd voorzien van een doorgang met gestucte velden (XXc).

afbeelding 108. Ruimte 028 (boven) gezien richting het noorden en het zuiden, in de voormalige zuidgevel zijn de oude gevelopeningen zichtbaar. De afdrukken op de vloer uit houten delen toont waar kasten hebben gestaan.

afbeelding 109. Gang (Archief) 026, gezien richting het westen, ook hier bevindt zich een doorgang voorzien van een afwerking met gestucte velden (XXm)..

afbeelding 110. Detail uit ruimte 026; lambrisering uit houten delen met v-groef.

afbeelding 111. Detail uit ruimte 026; doorgang met gestucte velden (XXm).

afbeelding 112. Details uit ruimte 026: In de vloer bevinden zich in deze huidige gang ijzeren ringen met ronde afdekkappen. De voormalige zuidgevel bevat sporen van diverse oudere afwerkingen.

Derde verdieping - tussenverdieping pakhuis

afbeelding 113. De derde - tussen - verdieping van het pakhuis, 037 gelegen in de meest westelijke travée van gebouw 1, gezien richting het zuidwesten.

afbeelding 114. Detail van de westgevel uit voorgaande afbeelding; hierin zijn de ijzeren ramen uit de bouwtijd aanwezig (1904).

afbeelding 115. Detail van twee ramen in de westgevel van het pakhuis. De ramen bevatten fijne ijzeren roeden en geen kozijnen, aan de bovenzijde zijn ze voorzien van een gemetselde ontlastingsboog (1904). De gevel werd gemetseld in kruisverband.

afbeelding 116. De derde verdieping van het pakhuys 037, gezien richting de noordgevel. In de noordoosthoek werd hier eind 20ste eeuw een noodtrappenhuis voorzien (XXd).

afbeelding 117. Twee details van de staalconstructie; de kolommen bestaan uit de buisprofielen uit de bouwtijd (DKN 7^{1/2}, 1904), de balklaag uit I-profielen (Hoesch N.P. 21, 1904).

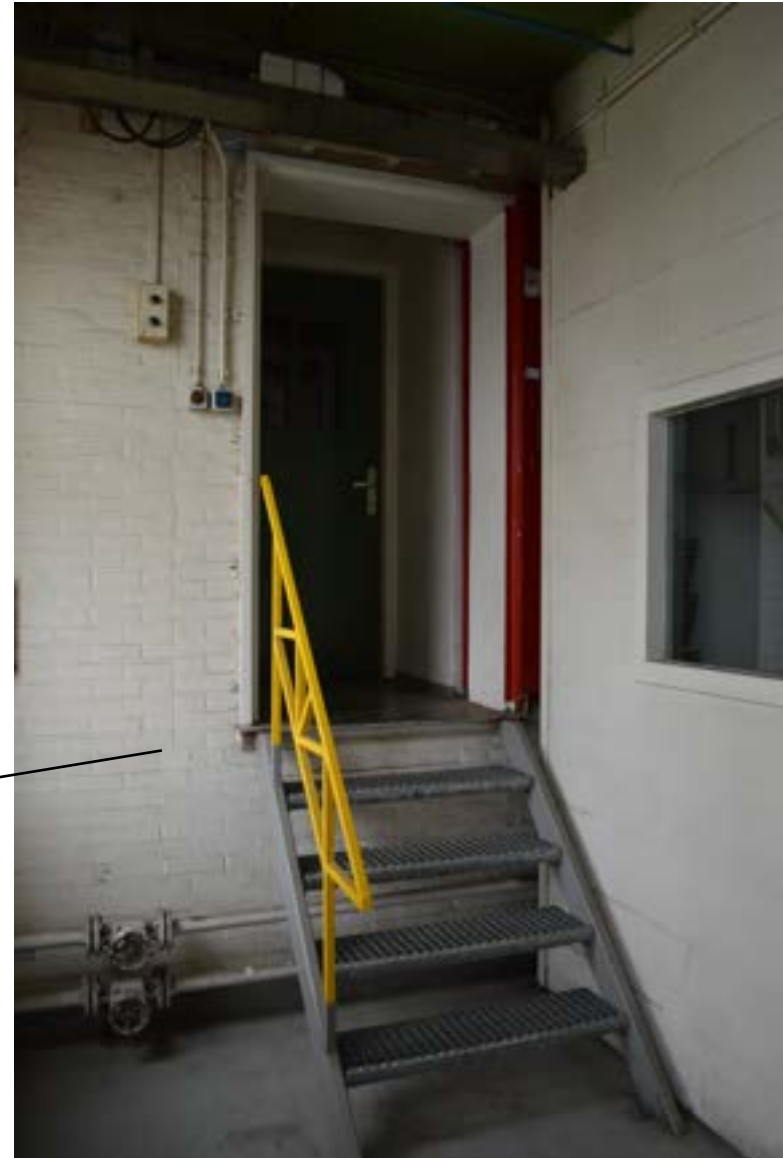
afbeelding 118. De pakhuisruimten werden op elke verdieping aangesloten op de goederenlift van gebouw 2, middels een doorbraken in de voormalige zuidgevel (1920).

Vierde verdieping

afbeelding 119. De werkplaats 026, gezien richting het zuiden, gelegen op de vierde verdieping, in de westelijke travee (voor de pakhuistravee). Deze verdieping werd in 1953 gerealiseerd.

afbeelding 120. Doorgang door de in 1953 gerealiseerde zuidgevel, richting gebouw 2. Naast de deur bevindt zich een bouwnaad in het metselwerk, die erop duidt dat de opening in het verleden breder was.

afbeelding 121. De werkplaats 026, gezien richting het noorden (1953).

afbeelding 122. Het plafond werd afgewerkt met platen, langs de westzijde van de ruimte werden slijphokken voorzien (1953).

afbeelding 123. De constructie van de opgebouwde verdieping uit 1953 werd gerealiseerd uit ranke kolommen (DIN 10), waarop een I-profiel met houten balklaag ter ondersteuning van het dak rust. De vloer werd uitgevoerd als gewapende betonvloer (1953).

afbeelding 126. Het kantoor in de noordoosthoek 027 van de werkplaats, gezien richting het noordoosten (interieur en schrijnwerk XXd).

afbeelding 124. Noordelijk deel van de westmuur, richting de pakhuistravee. De westmuur betreft hier de voormalige buitengevel (oost) van de pakhuistravee, die tot aan het jaar 1953 hoger was.

afbeelding 125. De branddeur is afkomstig van de firma B. Morrmann & Co (1953).

afbeelding 127. De zuidwesthoek van de werkplaats 026, met doorgang naar de pakhuistravee (west). De doorgang werd voorzien van stucwerk met velden (1953).

afbeelding 128. Gang 031A, in de pakhuistravee, gezien richting de westgevel. Aan de linkerzijde bevindt zich de voormalige buitengevel (zuid, 1904) van de pakhuistravee; in de muur tekenen zich de oude vensteropeningen af (zie pijl).

afbeelding 129. Magazijn 030, in de pakhuistravee. Het dak wordt hier ondersteund door een houten balklaag, rustend op de staalconstructie die ook op alle onderliggende verdiepingen voorkomt (1904).

afbeelding 130. Magazijn 030, gezien in noordelijke richting.

afbeelding 131. De zuidwesthoek van magazijn 030, met in de zuidgevel de doorgang met goederenlift van gebouw 2 (1920).

afbeelding 132. Detail uit voorgaande afbeelding, in de achtergevel (west) zijn diverse sporen van voormalige openingen in de gevel aanwezig.

afbeelding 133. Twee details de uit voorgaande afbeelding. In de vloer voor de westgevel is een zone uit afwijkende vloerdelen aanwezig.

afbeelding 134. In de zone voor de lift werd op de vloer een cirkelvorm voorzien.

afbeelding 135. Detail van stalen buiskolom en onderslagbalk voor de houten balklaag die het dak draagt (1904).

afbeelding 136. De was- en kleedruimte 029, gezien richting het noorden (interieur en schrijnwerk XXd).

afbeelding 137. Detail van de wastafel uit kleedruimte 029 (XXd).

afbeelding 138. Lift in het noodtraphuis 028, gelegen in de noordoosthoek van de pakhuistravee (XXc).

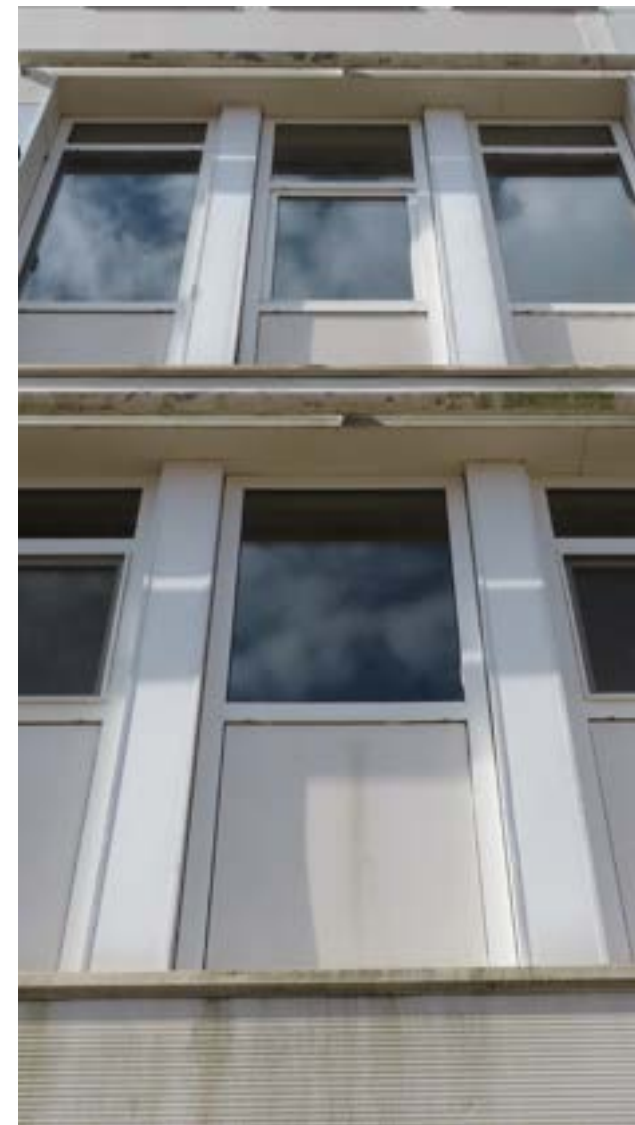

afbeelding 139. Detail van het plafond uit voorgaande afbeelding. De balklaag werd hier vermoedelijk aangepast en verzwaard ten behoeve van de bovenliggende dakopbouw met 'lifthuis' (018, XXc).

GEBOUW 2

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE EXTERIEUR

Oostgevel

afbeelding 140. De voorgevel (oost) van gebouw 2. Gebouw 2 werd gerealiseerd in 1913, ter uitbreiding van gebouw 1 en deed dienst als shagfabriek. In $\pm$ 1992 werd de gevel bedekt met de huidige gevelpanelen en al het buitenschrijnwerk werd eind 20ste eeuw vervangen (XXd). Aan de gevelindeling is - met uitzondering van een venster in de dakopbouw en de indeling van de begane grond - sinds de bouw niets gewijzigd.

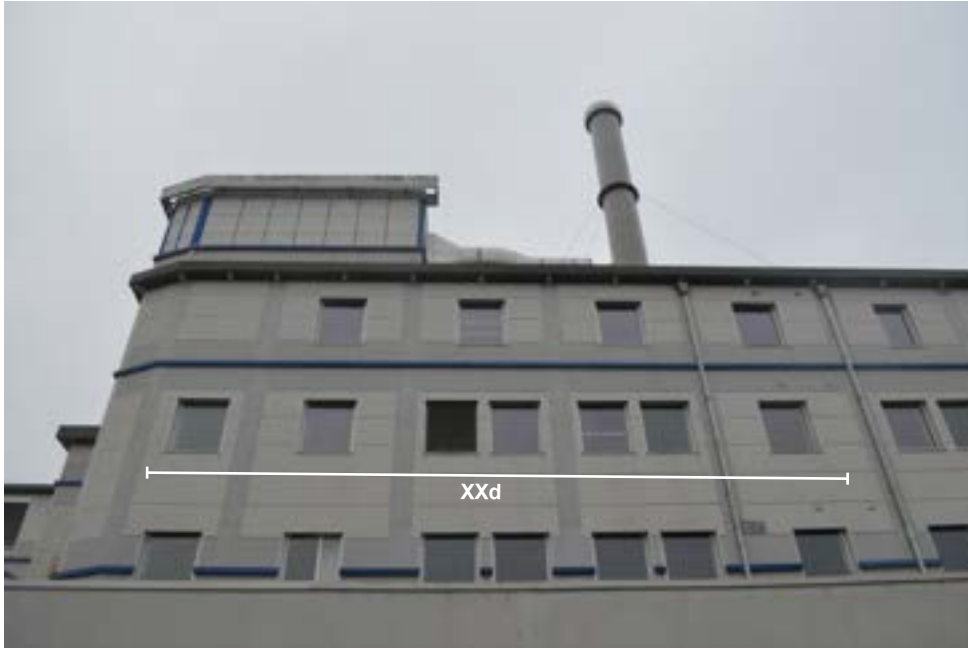
afbeelding 141. Detail van de huidige vensters uit kunststof, aan de onderzijde voorzien van een paneel (XXd).

Zuidgevel

afbeelding 142. De zuidgevel van gebouw 2, gezien vanuit het zuidoosten. Het oostelijk bouwdeel (zie aanduiding) werd in 1913 gerealiseerd, het westelijk deel werd in 1920-21 aangebouwd. De eenlaagse aanbouw op de voorgrond werd in zijn huidige vorm in 1961-62 gerealiseerd.

afbeelding 143. Het oostelijk deel van gebouw 2 (1913), gezien vanaf het terras van de bedrijfskantine (gebouw 5). Een groot deel van de vensters op de derde verdieping werd eind 20ste eeuw ingebracht en/of aangepast (XXd). De eenlaagse aanbouw op de voorgrond werd in 1959-60 gerealiseerd.

afbeelding 144. De westzijde van gebouw 2 (1920). Een groot deel van de vensters op de derde verdieping werd eind 20ste eeuw ingebracht of aangepast (verkleind) (XXd).

afbeelding 145. De zuidwesthoek van gebouw 2, met afgeschuinde hoek (1920). De dakopbouw werd eind 20ste eeuw gerealiseerd (XXd), ten behoeve van een geuremissie-installatie.

Noordgevel

afbeelding 146. De noordgevel, ter hoogte van de vierde verdieping van gebouw 2. De vensteropeningen waren oorspronkelijk (1913) groter, deze werden in 1952-53 verticaal ingekort. De huidige vensters werden eind 20ste eeuw voorzien (XXd).

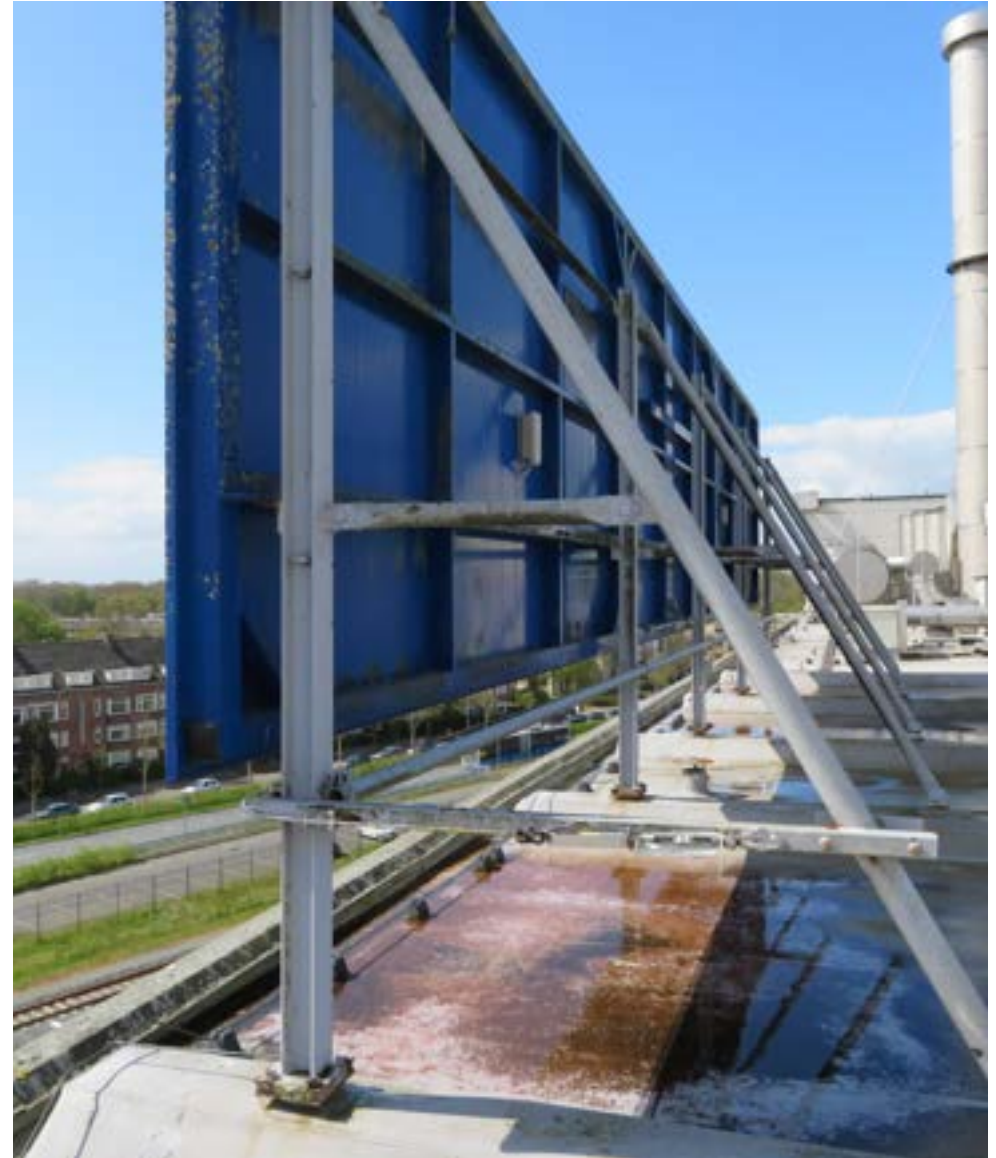
afbeelding 147. De noordgevel van gebouw 2, gezien vanaf het platte dak van gebouw 1. Gedurende de bouw van het westelijk deel van gebouw 2 (1920) werd een open binnenplaats voorzien. Deze werd in 2 fasen (XXb en 1953) volledig bebouwd, waarvan hier (gemarkeerd) het in 1953 opgebouwde deel zichtbaar is.

Dak

afbeelding 148. Het dak met dakopbouw voor de lift aan de voorzijde van gebouw 2 gezien richting het noorden (bouw 1913, gevelpanelen XXd).

afbeelding 149. De achterzijde van het Niemeijer bord, voor het laatst gemoderniseerd gedurende het bekleden van de gevel (ca. 1992).

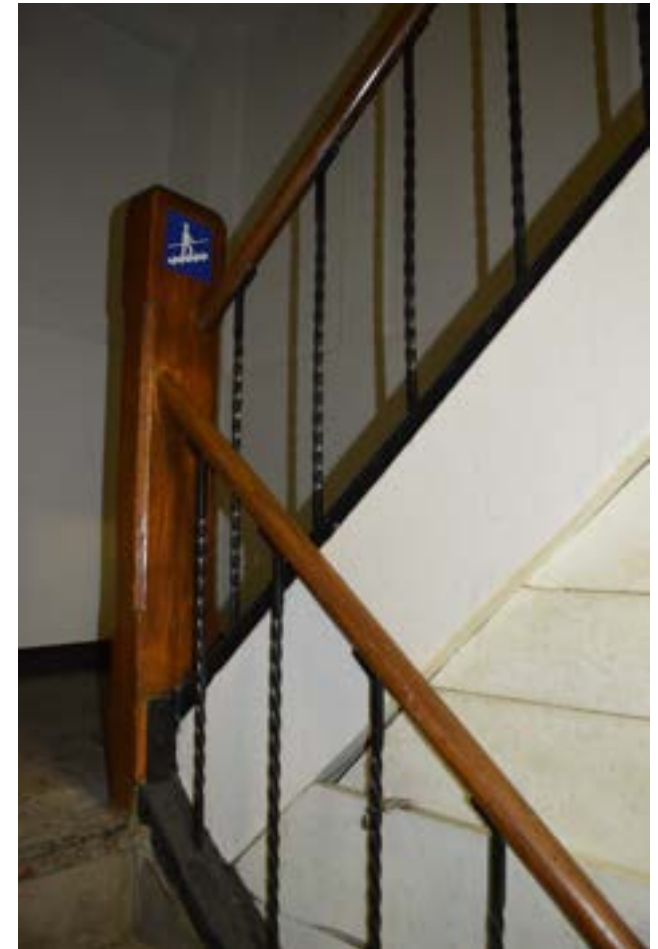

afbeelding 150. Het dak ter plaatse van het in 1920-21 L-vormige gerealiseerde bouwdeel, gezien richting het westen. In het dak tekent zich duidelijk het voormalige open binnenterrein af, die in 1953 tot aan het huidige dakniveau werd bebouwd.

afbeelding 151. Detail van de dakopbouw van het trappenhuis met lift aan de noordwestzijde van gebouw 2 (1920). De lichtkoepel en het venster links werden secundair ingebracht (XXd).

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE INTERIEUR

Kelder

afbeelding 152. De kelder (gang 006) van gebouw 2, in het in 1920 gerealiseerde L-vormige bouwdeel, gezien richting het oosten.

afbeelding 153. Het trappenhuis 008, gelegen in de korte zijde van het L-vormig bouwdeel (1920). De trap is bekleed met treden uit rood graniet, de houten trappaal werd voorzien van vellingkanten en de leuning werd gerealiseerd met ijzeren getorste spijlen.

afbeelding 154. Gang 006 gezien in zuidwestelijke richting (1920). In deze kelderhoek werd een kluisruimte voorzien, uitgerust met Lips deurbeslag.

afbeelding 155. De kelder (ruimte 003, 004), gelegen onder het in 1920 realiseerde bouwdeel van gebouw 2, gezien richting het oosten. De kelderconstructie werd vervaardigd uit een enkele rij gewapende betonnen kolommen met een balklaag uit gewapend gestort beton.

afbeelding 156. De kelderruimte met magazijn (005) in de noordwesthoek van gebouw 2 (1920).

afbeelding 157. Detail van een kolom (1920); voorzien van een rechthoekige kolomvoet en aan de bovenzijde voorzien van een vellingkant. De constructie werd hier plaatselijk verstevigd met een stalen portaal.

afbeelding 158. De kelderruimte onder het in 1913 gerealiseerde bouwdeel van gebouw 2, gezien richting het zuidoosten. De kelderconstructie werd vervaardigd uit een dubbele rij gewapende betonnen kolommen - en muurdammen - met een meervoudige balklaag uit gestort, gewapend beton.

afbeelding 159. Detail van een gewapende betonkolom (1913), voorzien van een tapstoelopende kolomvoet. De betonnen kolommen en balklagen bevatten geen vellingkanten.

Begane grond

afbeelding 160. De begane grond van gebouw 2 (051), gezien richting het oosten.

afbeelding 161. Detail van de buitenzijde van de schakelruimte 050 uit bovenstaande afbeelding. Het uitstekende muurdeel betreft een restant van de in 1920 gebouwde gevel aan het binnenterrein (zie pijl)

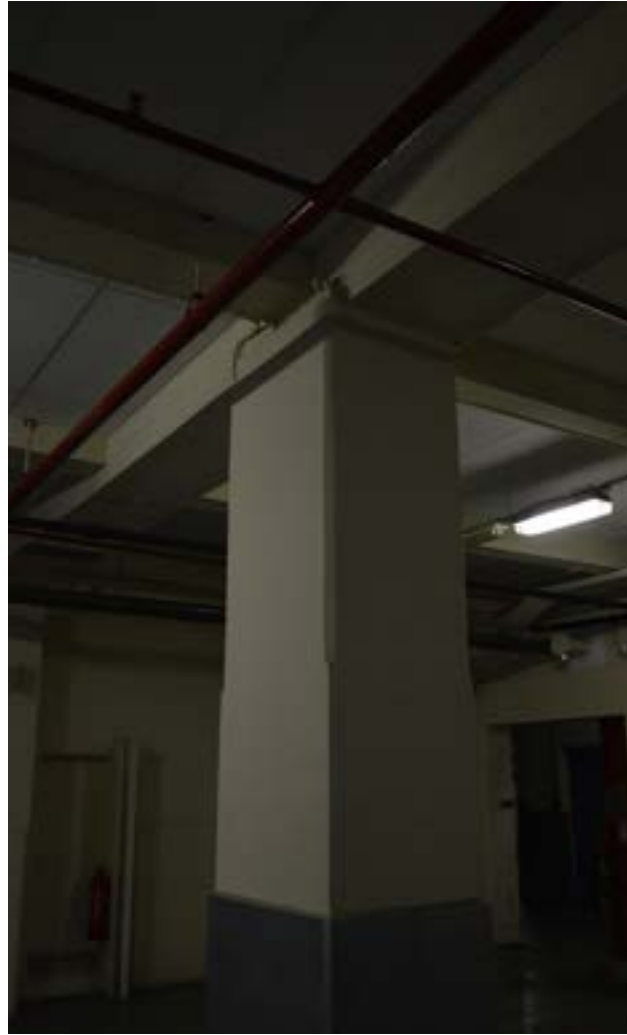
afbeelding 162. De begane grond gezien richting het zuidoosten richting de weggebroken zuidgevel (zie stippellijn), met rechts de eenlaagse aanbouw uit 1959-60 en links de aanbouw uit 1960-61.

afbeelding 163. De begane grond gezien richting het westen.

afbeelding 164. Kolom uit gewapend beton uit het in 1913 gerealiseerde bouwdeel, enigszins slank en voorzien van vellingkanten (1913).

afbeelding 165. Kolom uit gewapend beton ter plaatse het in 1920 gerealiseerde bouwdeel, fors en voorzien van kleine vellingkanten, gerealiseerd toen het binnenterrein werd bebouwd (XXb).

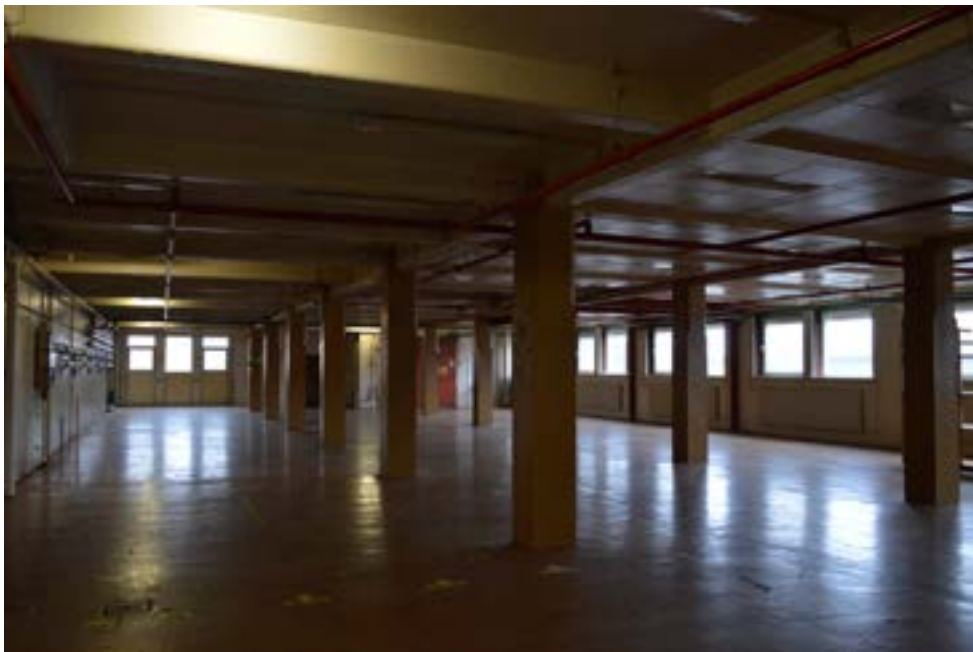
afbeelding 166. De gedeeltelijk weggebroken zuidgevel; een deel van constructie uit 1913 en 1920 bleef behouden, in ca. 1960 werd de gevel als kolom verzwaard toen de muren werden weggebroken en de huidige aanbouwen werden gerealiseerd.

Eerste verdieping

afbeelding 167. Het trappenhuis 054 aan de oostzijde van gebouw 1, gezien vanaf de begane grond. De trap is bekleed met treden uit rood graniet, de houten trappaal werd voorzien van vellingkanten en de leuning werd gerealiseerd met ijzeren getorste spijlen.

afbeelding 168. Op de verdiepingen werden in het trappenhuis telkens toiletgroepen voorzien (1913). De deuren bevatten gelagerde scharnieren.

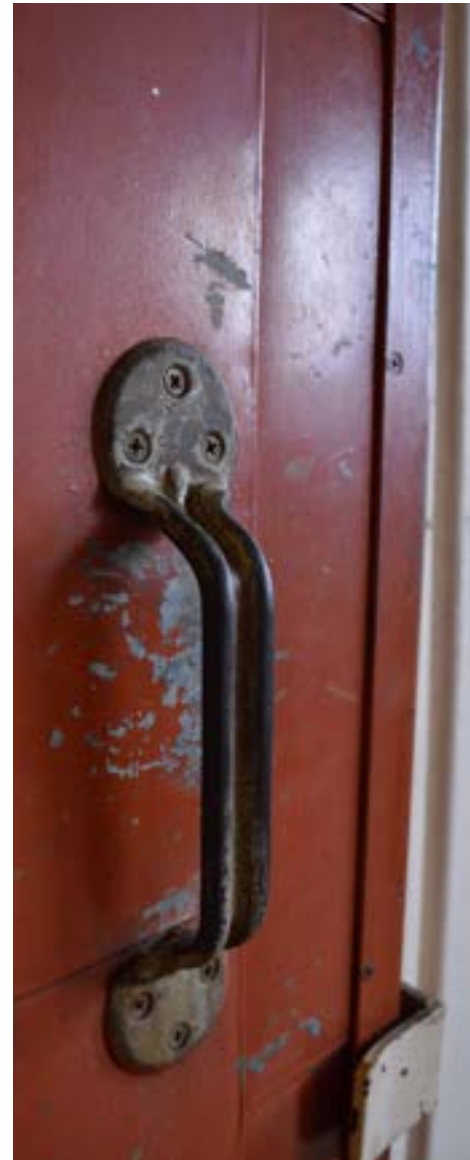
afbeelding 169. De eerste verdieping van gebouw 2 (031) gezien in zuidoostelijke richting.

afbeelding 170. Detail uit voorgaande afbeelding van de vensters in de oostgevel (XXd).

afbeelding 171. De branddeur richting het trappenhuis aan de zuidoostzijde (033), bevestigd op een schuifrails (werkzaam d.m.v. smeltlood).

afbeelding 173. Detail van de handgreep van de branddeur uit voorgaande afbeelding.

afbeelding 172. Kolom uit het in 1913 gerealiseerde bouwdeel.

afbeelding 174. Ruimte 031A op de eerste verdieping van gebouw 2, gelegen in het in 1920 gerealiseerde bouwdeel, gezien richting de zuidgevel.

afbeelding 175. Dezelfde ruimte gezien richting het noorden met doorgang naar gebouw 1.

afbeelding 176. De kolommen van het in 1920 gerealiseerde bouwdeel werden qua vormgeving afgestemd op die uit 1913. De rij rechthoekige kolommen in de ruimte duiden de contour van het voormalige open binnenterrein (bebouwd in XXb) aan de noordzijde aan.

afbeelding 177. De branddeur met doorgang naar het pakhuis van gebouw 1, gezien richting het noorden

afbeelding 178. De was-/kleedruimte voor de heren (039), met doorzicht naar het trappenhuis (041), gelegen in het in 1920 gebouwde bouwdeel. Het interieur van deze ruimte werd vermoedelijk in omstreeks 1960 voorzien.

Tweede verdieping

afbeelding 179. De tweede verdieping van gebouw 2 (pakkerij 2, 034), gezien in oostelijke richting. Op de voorgrond het in 1920 gerealiseerde deel. De kolommen werden in deze fabriekshal voorzien van stalen hoekijzers.

afbeelding 180. Doorgang naar de pakkerij (040) op de tweede verdieping van gebouw 1 (inrichting en doorgang XXb).

afbeelding 181. Twee vensters (XXd) gelegen in het oostelijk deel (1913) van de zuidgevel.

afbeelding 182. De constructie werd plaatselijk versterkt (XXB) d.m.v. holle staalprofielen tegen de zuidgevel en stalen liggers aangebracht langs de gestorte betonbalken (1920).

afbeelding 183. De tweede verdieping van gebouw 2 (pakkerij 2, 034), gezien in westelijke richting. Op de voorgrond het in 1913 gerealiseerde deel.

afbeelding 184. De het kantoor en rookruimte gerealiseerd in de zuidwesthoek van de fabriekshal (XXB).

Derde verdieping

afbeelding 185. Het trappenhuis 041/007, gelegen aan de noordwestzijde van gebouw 2 (1920).

afbeelding 186. Het trappenhuis op de derde verdieping (1920) met deur naar de fabriekshal van gebouw 2. De deur bevat gelagerde scharnieren met gehengen.

afbeelding 187. De derde verdieping van gebouw 2 (tabaksopslag 003), gezien richting het oosten. Aan de linkerkant is wederom duidelijk te zien dat de kolommen de oude buitenmuur van de binnenplaats betreffen (stippellijn). Deze werd omstreeks 1934-1938 tot op dit niveau bebouwd.

afbeelding 188. De stalen deuren van de goederenlift (1913) aan de oostzijde van gebouw 2, voorzien van forse paumellescharnieren.

afbeelding 189. De derde verdieping van gebouw 2 (tabaksopslag 003), gezien richting het westen. Vrijwel alle gevelopeningen in de zuidgevel (links) op deze verdieping werden secundair ingebracht of gewijzigd (XXd).

afbeelding 190. De smalle branddeur in hal 003, aangebracht in een stalen rails met katrollen voorzien van een sierlijke ovale handgreep.

Vierde verdieping

afbeelding 191. De vierde verdieping van gebouw 2, ter plaatse van de gang 019 met sausbereiding 024, in het in 1920-21 gerealiseerde bouwdeel, gezien richting het oosten.

afbeelding 192. Een van de weinige overgebleven installaties in het fabriekscomplex (mogelijk de ketels waar de tabakssaus in werd geproduceerd); gelegen in de zuidwesthoek van het in 1920-21 gerealiseerde bouwdeel.

afbeelding 193. Gang 019, gezien richting het noordwesten. Alleen op deze verdieping bleef de binnenplaatsgevel behouden (1920). Op bovenstaande afbeelding zijn drie grote vensters in de noordgevel te zien (1920).

afbeelding 194. Het kantoor 021 en magazijn 022, gezien richting het westen. Deze verdieping en ruimte - ter plaatse van het voormalige binnenterrein - werden in 1953 gerealiseerd.

afbeelding 195. Detail uit voorgaande afbeelding van de binnenplaatsgevel (westzijde, korte zijde van de L waarachter het trappenhuis is gelegen), hierin tekenen zich de voormalige toiletramen af.

afbeelding 196. Magazijn 022 gezien richting het oosten.

afbeelding 197. Venster (1953), voorzien van valramen, in de in 1953 gerealiseerde noordgevel.

afbeelding 198. Gang 005, gezien richting het oosten, met aan de linker- en rechtzijde de laboratoria.

afbeelding 199. Het rookkamer lab 013 en chemisch lab 011, gezien richting het noordoosten (interieur XXB), gelegen in het in 1913 gerealiseerde gebouwdeel.

afbeelding 200. Het chemisch lab 011, gezien in noordoostelijke richting (interieur XXB).

afbeelding 201. Detail van de kolom uit voorgaande afbeelding (1913).

afbeelding 202. Het fysisch lab 016, gezien in westelijke richting (interieur XXB).

GEBOUW 4

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE EXTERIEUR

Oostgevel

Zuidgevel

afbeelding 203. De oostgevel van gebouw 4 gezien vanaf het dak van gebouw 1. Gebouw 4 werd in 1925 gerealiseerd, in 1952 werd de vierde verdieping opgehoogd en de huidige dakconstructie voorzien zoals te zien op bovenstaande afbeelding.

afbeelding 204. Tegen de zuidgevel van gebouw 4 (begane grond en eerste verdieping) werd in 1961 de bedrijfskantine (gebouw 5) gerealiseerd.

afbeelding 205. De zuidgevel van gebouw 4, gezien vanaf het dak van de bedrijfskantine (gebouw 5). De gevelopeningen op de bovenste verdieping werden in 1953 (verticaal) vergroot toen de verdieping werd opgehoogd. De gevelopeningen op de tweede verdieping werden juist verkleind toen de kantine werd gerealiseerd (1961).

afbeelding 206. Gebouw 4 werd L-vormig ontworpen (1925); in de oksel tussen gebouw 4 en 2 werd een aanbouw (zie pijl) gerealiseerd met telkens een opslagruimte en een doorgang naar gebouw 2 naar het daargelegen trappenhuis met lift. Alle zichtzijdes vanaf de openbare- en spoorweg werden bedekt met de huidige gevelpanelen (ca.1992).

afbeelding 207. Detail uit voorgaande afbeelding van de aanbouw tussen gebouw 4 en 2 aan de zuidoostzijde. Toen gebouw 4 in 1952 werd opgehoogd, werd dit bouwdeel niet mee opgehoogd.

afbeelding 208. Zuidelijk deel van de westgevel van gebouw 4. Tussen gebouw 4 en 6 werd in 1960 een tussenliggende aanbouw met vliesgevel gerealiseerd (zie pijl).

afbeelding 209. Het bovenste deel van de westgevel van gebouw 4 met zadeldak, gezien vanaf het dak van gebouw 6 (westen). Huidige gevelbekleding en dakbedekking uit golfplaten werden in ± 1992 voorzien. De huidige (interne) dakconstructie dateert uit 1952 toen het gebouw werd opgehoogd.

Noordgevel

afbeelding 210. De noordgevel van gebouw 4 gezien vanaf het maaiveld. De de hoge eenlaagse aanbouw tegen gebouw 4 werd in ± 1940 gerealiseerd. De huidige garagedeuren, vensters en dakvorm van dit bouwdeel werden tussentijds gewijzigd (XXB).

afbeelding 211. De noordgevel van gebouw 4, gezien vanaf het dak van gebouw 6 (westen). In 1952 werd de vierde verdieping opgehoogd waarbij ook de huidige grotere gevelopeningen van deze verdieping werden voorzien.

afbeelding 212. De noordgevel van gebouw 4, gezien vanaf het dak van gebouw 1 (oosten). Alle huidige kozijnen werden in het laatste kwart van de 20ste eeuw vernieuwd. Kort na 1950 werd de luchtbrug tussen gebouw 1 en 6 langs de noordgevel (tweede verdieping) van gebouw 4 gerealiseerd.

afbeelding 213. De luchtbrug tussen gebouw 1 en 6 (XXm). De huidige gevelafwerking werd in het laatste kwart van de 20ste eeuw aangebracht (XXd).

afbeelding 214. De noordgevel van gebouw 4 en aansluiting op de aanbouw aan de noordzijde (1967). In 1967 werd het huidige platte dak op de aanbouw voorzien.

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE INTERIEUR

Kelder

afbeelding 215. De kelder 015 van gebouw 4 gezien richting het oosten (1925). De kelderconstructie bestaat uit een dubbele rij gewapende betonkolommen met een balklaag uit gewapende betonnen balken.

afbeelding 216. Detail van de kolom uit voorgaande afbeelding (1925); deze bevat geen kolomvoet, werd voorzien van stalen hoekprofielen en een vellingkant.

afbeelding 217. De kelder 015 van gebouw 4, gezien in noordwestelijke richting (1925). De kolommen aan de zuidzijde werden zwaarder uitgevoerd als die aan de noordzijde.

afbeelding 218. Detail van de bredere kolom aan de zuidzijde uit voorgaande afbeelding. Deze kolommen werden zoals ze in huidige toestand zijn al in bouwjaar 1925 gerealiseerd.

Begane grond

afbeelding 219. De begane grond 065 van gebouw 4 (1925), gezien in zuidoostelijke richting. De zuidgevel werd weggebroken toen gebouw 5 werd gerealiseerd (1961). De bestaande betonstructuur werd in deze nieuwbouw doorgezet.

afbeelding 220. Detail van betonconstructie uit voorgaande afbeelding. De kolommen zijn voorzien van vellingkanten de betonnen balken van afgeronde hoeken (1925).

afbeelding 221. De noordwesthoek van de begane grond.

afbeelding 222. De overdekte doorrit (075) aan de westzijde van gebouw 4

Eerste verdieping

afbeelding 223. De gang 042 op de eerste verdieping van gebouw 4, gezien in westelijke richting. De gang en ruimteindeling kwamen in 1961 tot stand, gedurende de bouw van de bedrijfskantine.

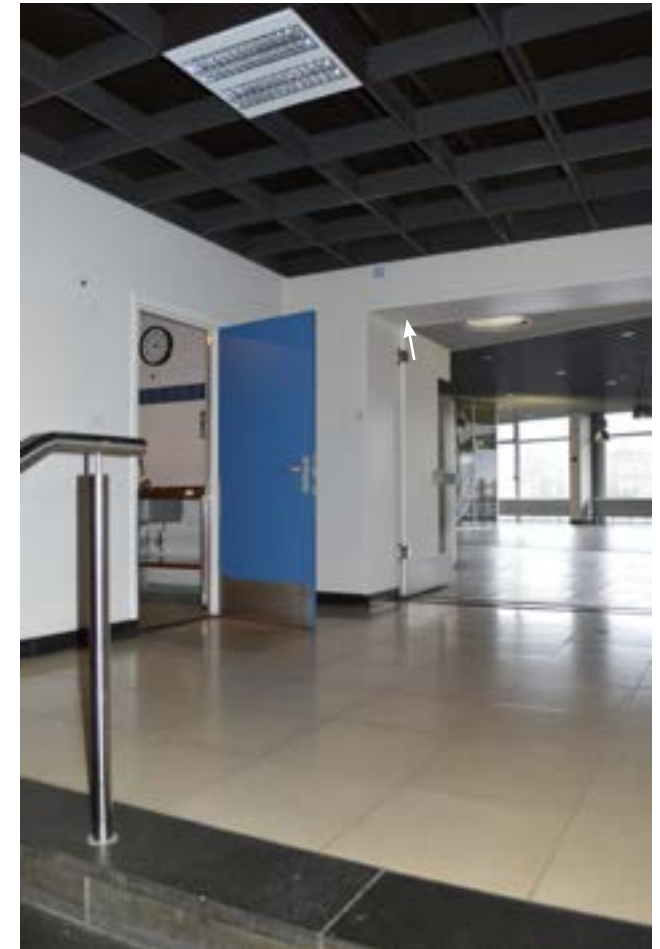
afbeelding 224. De trap (in gang 042) en gang richting de aanbouw aan de noordzijde van gebouw 4, werden in 1961 gerealiseerd.

afbeelding 225. Gedenksteen in de gang 042, in de oostmuur (1961).

afbeelding 226. Kantoor 044, gezien richting het noorden (interieurafwerking XXd).

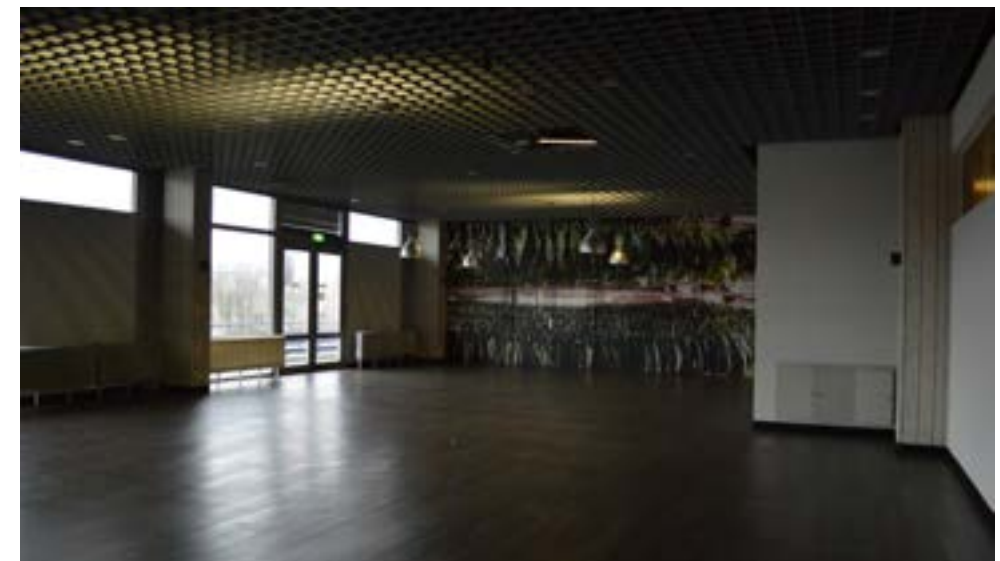

afbeelding 227. De trap (in gang 042) en gang richting de bedrijfskantine (1961) aan de zuidzijde van gebouw 4. Ter plaatse van de doorbraak is de zuidgevel van gebouw 4 gelegen (zie pijl).

afbeelding 228. De keukenuitgifte 057, gezien richting het westen; in lijn van de kolommen lag de in 1961 grotendeels weggebroken zuidgevel van gebouw 4 (1925) (interieurafwerking XXd).

afbeelding 229. De spoelkeuken 048, gezien richting het zuiden, het betreft de gedeeltelijk weggebroken zuidgevel gebouw 4.

afbeelding 230. De bedrijfskantine 055, gezien in zuidwestelijke richting (gebouw 5, 1961) (interieurafwerking XXd).

afbeelding 231. De bedrijfskantine 055 (gebouw 5, 1961), gezien richting het noordwesten.

afbeelding 232. De bedrijfskantine 055 (gebouw 5, 1961), gezien richting het noordoosten (interieurafwerking XXd).

afbeelding 233. De kleed- en wasruimte 062, gezien richting het noordwesten en richting het zuidoosten (interieurafwerking XXd). De constructie bestaande uit betonnen kolommen en balken (1925) is enigszins verscholen - en ondanks de verbouwingen uit 1961 en XXd - nog geheel aanwezig in het gebouw.

Tweede verdieping

afbeelding 234. De gang naar de traphal 041 op de tweede verdieping, in de aanbouw aan de zuidoostzijde van gebouw 4 (1925). Hier resteert nog een hooggeplaatst raam uit de bouwtijd van gebouw 4, voorzien van ijzeren roeden (1925).

afbeelding 235. Deur naar de fabriekshal, vanuit de traphal 041. De deur is voorzien van gelagerde scharnieren met bolkoppen (1925).

afbeelding 236. De fabrieksruijnte 044 gezien richting het zuidwesten. De vensters in de zuidgevel werden hier verkleind, vanwege de bouw van de bedrijfkskantine aan deze zijde (1961).

afbeelding 237. Detail uit voorgaande afbeelding. De kozijnen dateren uit 1961, de ramen werden in het laatste kwart van de 20ste eeuw voorzien (XXd). De ca. 2 meter hoge kolommen tegen de zuidgevel houden geen verband met de constructie.

afbeelding 238. De fabrieksruimte 044 gezien richting het zuidoosten.

afbeelding 239. De noordgevel van gebouw 4 bevat nog de stalen vensters met fijne roedeverdeling uit de bouwtijd (1925). De vensters bleven gespaard dankzij de bouw van de achtergelegen luchtbrug in ca. 1950.

afbeelding 240. Detail uit voorgaande afbeelding van de ramen met ijzeren roedes en enkel glas (1925).

Derde verdieping

afbeelding 241. Het magazijn 009 met herentoilet 008 op de derde verdieping, in de aanbouw aan de zuidoostzijde van gebouw 4 (1925), gezien richting het zuiden en noorden. Hier resteert nog een hooggeplaatst raam uit de bouwtijd (binnenwand) van gebouw 4, voorzien van ijzeren roeden (1925).

afbeelding 242. Het herentoilet gezien richting de zuidgevel.

afbeelding 243. De fabriekshal 010 op de derde verdieping gezien richting het oosten. De vensters in de noordgevel (links) werden alle verkleind toen de luchtbrug tegen de gevel werd gerealiseerd (±1950).

afbeelding 244. De branddeur richting het voormalige pakhuis in gebouw 1, in de oostmuur, voorzien van een ovale handgreep (1925).

afbeelding 246. De tweede branddeur richting het voormalige pakhuis in gebouw 1, in de oostmuur; als hangdeur op een rails gemonteerd en voorzien van een ovale greep (1925).

afbeelding 245. Detail van de gewapende betonnen kolommen - voorzien van een vellingkant - en balken - voorzien van afgeronde hoeken (1925).

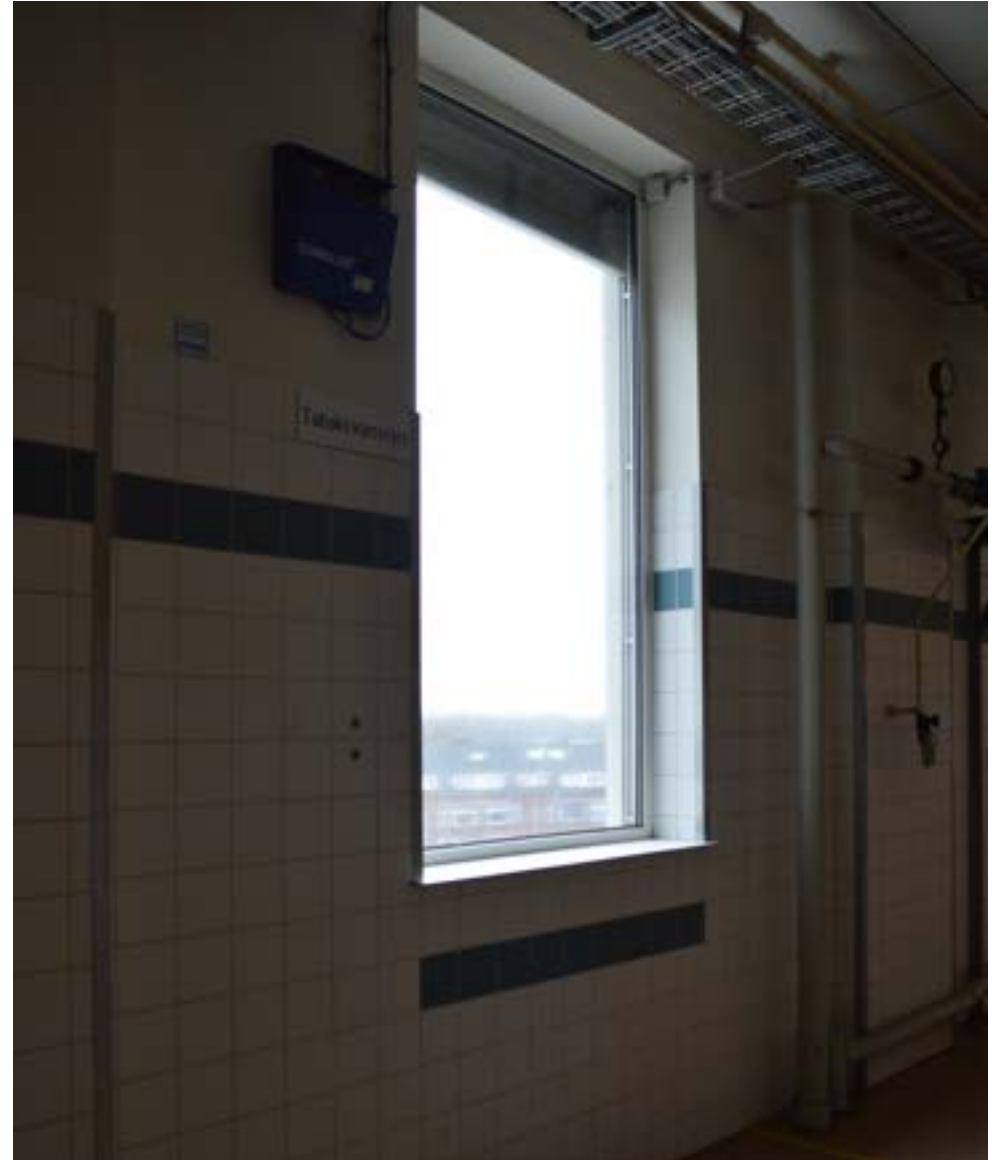

afbeelding 247. De westmuur in de fabriekshal 010, met rechts een doorbraak naar gebouw 6 (1950) en links naar de aanbouw die in 1960 werd gerealiseerd.

afbeelding 248. Installatieruimte 013 gelegen in de in 1959-60 gerealiseerde aanbouw tussen gebouw 4 en 6.

Vierde verdieping

afbeelding 249. De vierde verdieping van gebouw 4, de proefruimte en -fabriek 035, 036, gezien richting het westen. Deze hoge vierde verdieping werd in 1952 gerealiseerd, waarbij het dak werd overspannen met een ijzeren spantconstructie, om deze reden bevat deze fabriekshal geen kolommen en balken.

afbeelding 250. Detail van venster in de zuidgevel (XXd).

afbeelding 251. De proefruimte en -fabriek 035, 036, gezien richting het oosten. De huidige vierde verdieping werd in 1952 gerealiseerd, het interieur werd in het laatste kwart van de 20ste eeuw gemoderniseerd.

afbeelding 252. De twee meest westelijk gelegen vensters in de noordgevel (gevelopeningen 1952, huidig buitenschrijnwerk XXd).

afbeelding 253. De branddeuren richting gebouw 6 in de westmuur van de fabriekshal (1950).

afbeelding 255. De sample room 037, gezien richting het noordwesten (interieur XXd).

afbeelding 254. Detail uit voorgaande afbeelding van het verlaagde plafond; hierboven zit nog een verlaagd plafond bestaande uit geperforeerde panelen.

afbeelding 256. Ruimte 039A (XXd), gezien richting de noordgevel.

afbeelding 257. De ruimte gelegen in de aanbouw aan de zuidoostzijde (1925) - flavour ingangscntrole 034, gezien richting het zuidwesten (interieur XXd).

Kapconstructie

afbeelding 258. De kapconstructie van gebouw 4 (1952), gezien in oostelijke richting. De constructie bestaat uit zes stalen Engelse spanten, met afwisselend zowel stijgende als vallende diagonalen. Hierop werden houten gordingen en de huidige dakdekking uit golfplaat (XXd) voorzien.

GEBOUW 6

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE EXTERIEUR*Oostgevel*

afbeelding 259. Overhoeks aanzicht van de oost- en noordgevel van gebouw 6 (1950).

afbeelding 260. Voor het zichtwerk van het betonskelet werden in de bekisting ter afwerking geschaafde houten delen aangebracht (1950). De oostgevel bevat ter hoogte van de derde en vierde verdieping twee gecementeerde, in geel afgewerkte vlakken.

Noordgevel

afbeelding 261. De noordgevel van gebouw 6, ter hoogte van het maaiveld. Het huidige buitenschrijnwerk op de begane grond dateert grotendeels uit het laatste kwart van de 20ste eeuw (XXd).

afbeelding 262. Detail van de vergrote gevelopeningen in de tweede travee vanaf het westen; deze werden vermoedelijk omstreeks 1975 gerealiseerd en in de jaren 1990 weer dichtgemaakt met behulp van de huidige kozijnen met kunststof panelen.

Westgevel

afbeelding 263. Het metselwerk van gebouw 6 is opgetrokken met een plint uit paarbruinde baksteen met hierop een gele Groninger genuanceerde baksteen, gemetseld in een variant op noors- of kettingverband met telkens 3 strekken gevolgd door 1 kop (1950).

afbeelding 264. De westgevel, gezien vanuit het zuidwesten. De zuid- en westgevel werden in ± 1992 voorzien van de huidige gevelbekleding uit platen.

afbeelding 265. De bovenzijde van de westgevel werd ontworpen met een groot venster met getoogde bovenzijde. Het huidige kozijn werd in het laatste kwart van de 20ste eeuw voorzien. De garagedeur op de derde verdieping werd secundair ingebroken.

afbeelding 266. De begane grond van de westgevel; alleen de centrale garagedeur betreft een gevelopening uit de bouwtijd (1950).

afbeelding 267. Detail van de betonnen spiltrap tegen de westgevel, die hier in 1961 werd gerealiseerd. De branddeuren op de 2de, 3de en 4de verdieping bestonden reeds (1950).

afbeelding 268. Dubbele buitendeur in de westgevel, voorzien van acht forse deurgehengen (XXd).

Zuidgevel

afbeelding 269. De zuidgevel, gezien vanaf het terras van de bedrijfskantie (gebouw 5). De vensters op de begane grond werden secundair ingebracht (XXd).

afbeelding 270. Plaatselijk is de gemetselde plint en de betonskeletconstructie onder de gevelbeplating (± 1992) zichtbaar.

afbeelding 271. De aanbouw aan de zuidoostzijde van gebouw 6 uit de bouwtijd (1950), waarin het sanitair, het trappenhuis en de goederenlift werden ondergebracht.

afbeelding 272. Detail uit voorgaande afbeelding het dak (1950) vervaardigd met een betonnen dakoverstek.

afbeelding 273. Detail van de buitendeuren uit de bouwtijd (1950). De roosters en het deurbeslag werden later voorzien.

afbeelding 274. Detail van scharnieren en gehengen van de deuren uit voorgaande afbeeldingen (1950).

Dak

afbeelding 275. Het dak van gebouw 6, gezien richting het westen; een tonschaaldak samengesteld uit bimsbetonplaten (1950), gedekt met een bitumen dakdekking.

afbeelding 276. De dakopbouw van de aanbouw aan de zuidoostzijde (1950), het buitenschrijnwerk werd eind 20ste eeuw vervangen (XXd). Het metselwerk is gelijk aan dat van het hoofdgebouw.

afbeelding 277. De dakranden werden vervaardigd uit Bimsbeton en langs de randen voorzien van een waterhol.

FOTOGRAFISCHE DOCUMENTATIE INTERIEUR

Kelder

afbeelding 278. Het trappenhuis van gebouw 6, op kelderniveau voorzien van een gestorte betonnen borstwering (1950).

afbeelding 279. De toegangsdeur vanuit het trappenhuis naar de kelder (1950)

afbeelding 280. Detail van uit voorgaande afbeelding van het forse paumellescharnier van de kelderdeur (1950).

afbeelding 281. De kelder van gebouw 6, gezien in westelijke richting. De kelderconstructie bestaat uit een raster uit forse gewapende betonbalken, ondersteund door kolommen uit gewapend beton.

afbeelding 282. Het luik en de deur naar de CV-ruimte in de zuidelijke keldermuur, gelegen onder de aanbouw met trappenhuis (1950).

afbeelding 283. De CV-ruimte, gezien in oostelijke richting. Tegen de oostwand bevindt zich een gemetseld rookkanaal, met hiervoor een stookvloer vervaardigd uit klinkers op zijn plat. Voor de huidige luiken in het rookkanaal werden aangebracht, waren er andere openingen voorzien die later werden dichtgezet (pijlen).

afbeelding 284. De CV-ruimte, gezien in westelijke richting.

afbeelding 285. Zicht vanaf de westzijde van de kelder van gebouw 6, richting het oosten. Aan de zuidwestzijde van de kelder werd een aparte bergruimte gerealiseerd, afgebakend tussen de kolomstructuur door middel van een houten frame en gaas.

afbeelding 286. Detail van een betonnen kolom, rechthoekig en ter bescherming afgewerkt met stalen hoekijzers. Op de gestorte betonnen balken zijn de afdrucken van de planken van de houten bekisting zichtbaar (1950).

Begane grond

afbeelding 287. De gang op de begane grond van gebouw 6 (ruimte 077), gezien richting het westen, met aan de linkerzijde de goederenlift en doorgang naar het trappenhuis.

afbeelding 288. Werkplaats (083A) gezien richting de noordgevel. De voormalige werkplaats bevat een luchtbehandelingsinstallatie, uitkomend op twee roosters in de noordgevel (XXd).

afbeelding 289. De voormalige werkplaats (083A) met luchtbehandelingsinstallatie. Langs de westzijde van de ruimte zijn diverse sporen in de vloer aanwezig, van latere dichtzettingen in de gegoten betonvloer. Aan de kolom werd een werkblad gemonteerd.

afbeelding 290. De kolommen uit de bouwtijd (1950, donkergele afwerking), werden in 1953 versterkt met uit gewapend beton gestorte tussenportalen (1953, wit-gele afwerking) en stalen balklaag voor de realisatie van een extra verdiepingvloer.

afbeelding 291. Zicht vanuit de brede tussengang (083), richting de noordgevel. In de noordgevel werd hier een garagedeur met venster ingebracht (1990 >). Ook hier zijn de stalen liggers (DIN 18), opgelegd op de in 1953 gestorte betonnen portalen in het zicht.

afbeelding 292. Detail van stalen DIN 18 profiel, ingebracht in 1953 toen er een extra verdiepingvloer werd ingebracht. Ter plaatse van de oplegging werden de flenzen verzwaaard.

afbeelding 293. Zicht vanuit de brede tussengang (083), richting het zuidwesten (timmerwerkplaats 084).

afbeelding 294. Zicht vanuit de brede tussengang (083, ookwel 'ijzerstek'), richting het westen. De constructie werd hier plaatselijk versterkt door middel van een extra portaal uit staalprofielen, dit hield verband met gevelopeningen op bovenliggende verdiepingen waardoor zwaar materieel werd binnengebracht (XXd).

afbeelding 295. De timmerwerkplaats (084), gezien in noordwestelijke richting. De huidige structuur kwam in 1953 tot stand toen de extra verdiepingvloer werd ingebracht. In de zuidwesthoek werd een kantoor voorzien uit lichte scheidingswanden (vermoedelijk (1990 >)).

afbeelding 296. De zuidgevel van de timmerwerkplaats (085). De betonconstructie werd voorzien van vulmuren uit kalkzandsteen. Hier werd plaatselijk een opbergmeubel met werkblad gerealiseerd. Het venster werd secundair ingebracht (1990 >).

afbeelding 297. De gevelopening voorzien van een garagedeur, centraal gelegen in de westgevel (1950). De huidige garagedeur werd recent ingebracht (1990 >).

Eerste verdieping

afbeelding 298. De CV- en hydrofoorroimte (082), ter hoogte van het eerste tussenbordes van de aanbouw met trappenhuis. De vensters zijn voorzien van geel verglaasde raamdorpelstenen (1950).

afbeelding 299. Volgens het bestek werd het binnenspouwblad van de aanbouw met trappenhuis vervaardigd uit gele verblendsteen in halfsteens verband (1950), deze werd later van een witte afwerking voorzien.

afbeelding 300. Detail van bakelieten draaischakelaar in de CV- en hydrofoorroimte (1950).

afbeelding 301. Ten zuiden en oosten van de bestaande aanbouw met trappenhuis werd in 1961 dit bouwdeel met tussengang gerealiseerd die in de westgevel werd voorzien van een stortkoker (ruimte 067-069). Dit bouwdeel werd in 1961 - samen met de kantine - gerealiseerd. De huidige interieurafwerking werd na 1990 voorzien.

afbeelding 302. Gang (071, XXd) aan de oostzijde van gebouw 6, gezien richting het noorden.

afbeelding 303. Kantoor (072, XXd) gelegen in de noordoosthoek van gebouw 6, gezien richting het noorden.

afbeelding 304. Luchtbrug (oostelijk deel), gerealiseerd tussen gebouw 6 en het pand ten noorden ervan (XXd).

afbeelding 305. Luchtbrug (westelijk deel), gezien vanuit de fabriekshal (073) van gebouw 6, gerealiseerd tussen gebouw 6 en het pand ten noorden ervan (XXd).

afbeelding 306. De fabriekshal op de eerste verdieping van gebouw 6, gezien in noordoostelijke richting. Huidige verdiepingsvloer werd kort na de bouw (1950) in 1953 aangebracht.

afbeelding 307. De fabriekshal op de eerste verdieping van gebouw 6, gezien in zuidwestelijke richting. De huidige verdiepingsvloer werd kort na de bouw (1950) in 1953 aangebracht. Het betonskelet, bestaande uit kolommen en balken dateert uit de bouwtijd (1950).

afbeelding 308. Zicht langs de noordgevel richting het oosten. Tussen de kolomen werden gemetselde spouwmuren en vensters voorzien (1950). De huidige vensters dateren vermoedelijk het derde kwart van de 20ste eeuw, toen werd eveneens in de tweede travée vanaf het westen een grote gevelopening gerealiseerd om groot materieel naar binnen te brengen. Hiervoor werd de constructie plaatselijk versterkt met een stalen onderslagbalk.

afbeelding 309. Detail uit voorgaande afbeelding van de stalen onderslagbalk opgelegd in de noordgevel (XXd).

Tweede verdieping

afbeelding 310. De voormalige kleedruimte (074), ter hoogte van het tweede tussenbordes van de aanbouw met trappenhuis.

afbeelding 311. Zicht vanaf de tweede verdieping van het trappenhuis (051) richting het noorden, met de toegangsdeur naar de kleedruimte uit voorgaande afbeelding (1950).

afbeelding 312. Detail van de noordmuur van het trappenhuis. Zowel op de onderzijde van de trap als de elementen van het betonskelet zijn de afdrukken van de houten bekisting zichtbaar (1950).

afbeelding 313. De fabriekshal op de tweede verdieping van gebouw 6 (048), gezien in noordwestelijke richting.

afbeelding 314. Het luchtbehandelingssysteem gelegen aan de westzijde van de fabriekshal, deze was bedoeld om o.a. teer uit de lucht te filteren.

afbeelding 315. De nooddeur in de westgevel. Deze deur werd al bij de bouw in 1950 gerealiseerd, de brandtrap (betonnen spiltrap) aan de buitenzijde pas in 1961.

afbeelding 316. Evenals op de eerste verdieping werd in de noordgevel (2de travee vanaf west) een gevelopening voorzien (jaren 1970), die vervolgens weer werd dichtgezet (1990 >). De constructie werd hier niet versterkt d.m.v. stalen liggers.

afbeelding 317. Detail van de betonconstructie. Zowel de gestorte balken als kolommen werden voorzien van een vellingkant. Deze werd plaatselijk bij de kolommen afgewerkt met een stalen hoekprofiel (zie pijl).

afbeelding 318. De fabriekshal (048) van gebouw 6 op de tweede verdieping, gezien in noordoostelijke richting. Op de vloeren zijn markeringen aanwezig in de vorm van stickers die voorzien zijn van barcodes.

afbeelding 319. De branddeur tussen gebouw 4 en 6, voorzien van een hang-schuifrails met contragewicht (1950).

afbeelding 320. Zicht door de luchtbrug langs de gevel van gebouw 4 naar gebouw 1, gezien door de schuifdeur uit voorgaande afbeelding. De huidige luchtbrug dateert vermoedelijk uit de jaren 1970 (interieurafwerking 1990 >).

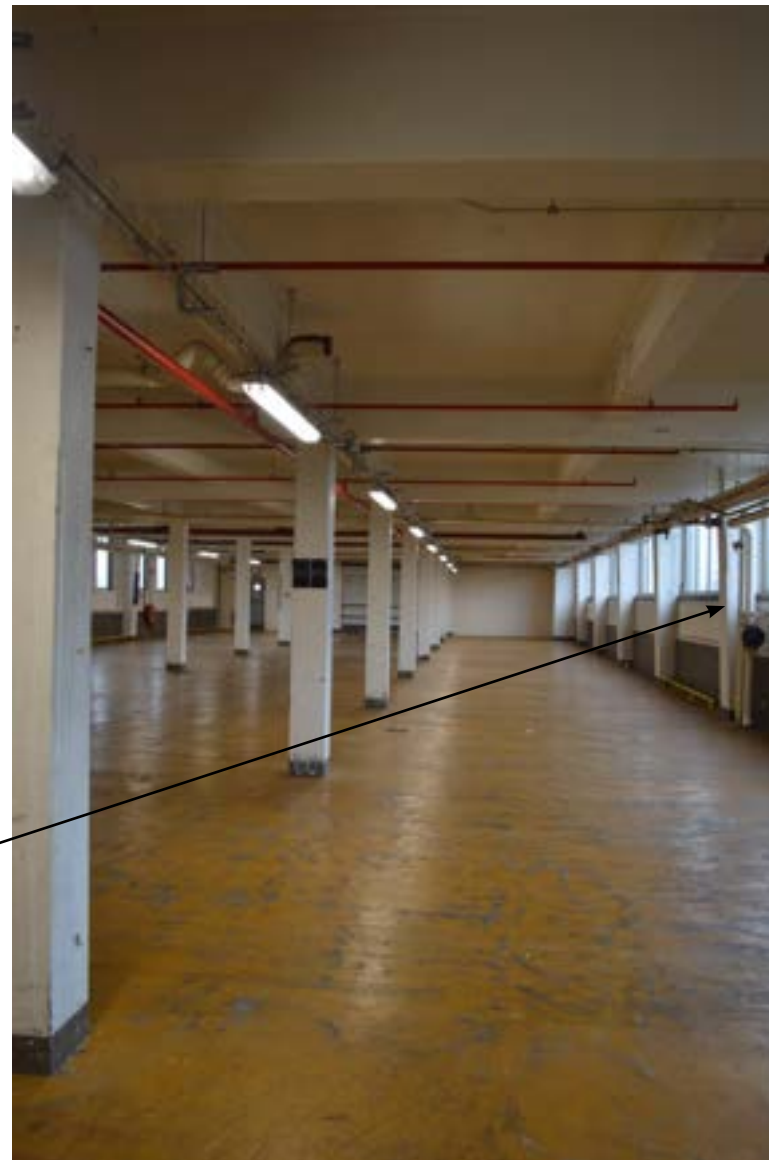

afbeelding 321. Doorbraak tussen gebouw 6 en 4, gezien richting het zuidoosten.

afbeelding 322. De deuren van de goederenlift, gelegen in de aanbouw aan de zuidzijde met trappenhuis (1950).

Derde verdieping

afbeelding 323. De fabriekshal 017 op de derde verdieping gezien richting het oosten (1950).

afbeelding 324. Twee details uit de volgende afbeelding.

afbeelding 325. De fabriekshal 017 op de derde verdieping gezien richting het westen (1950).

afbeelding 326. Ter plaatse van de zuidgevel zijn diverse sporen in het metselwerk zichtbaar van gewijzigde gevelopeningen.

afbeelding 327. Fragment uit de voorgaande afbeelding. Onder de vensters is een dichtzetting in het metselwerk te zien, erop duidend dat de ramen groter waren.

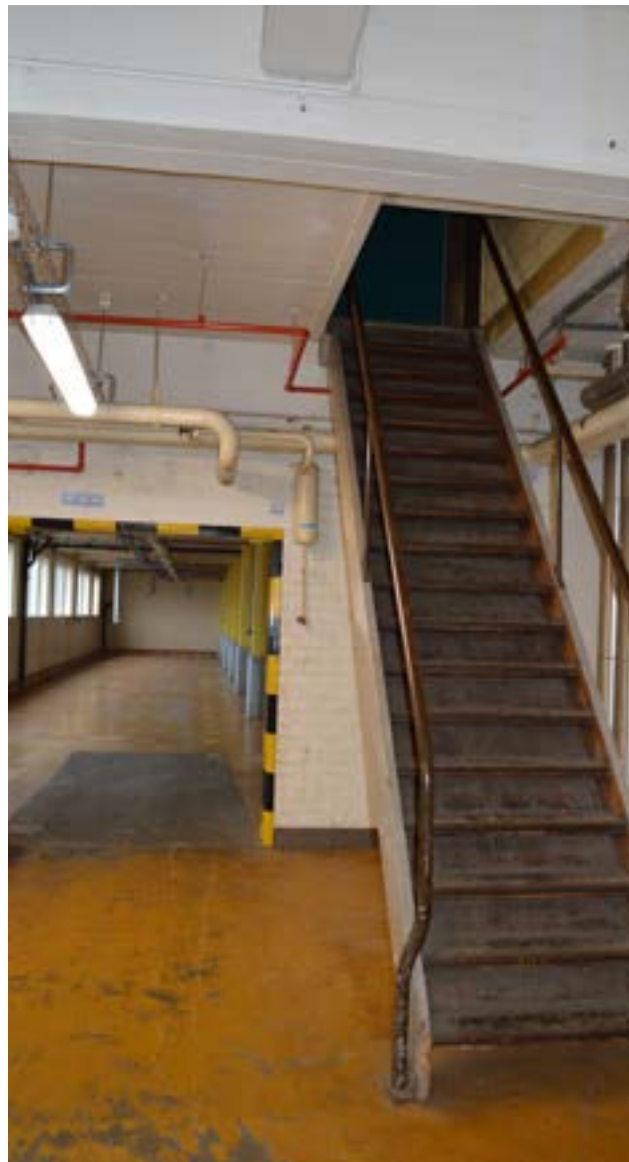

afbeelding 328. Fragment uit de eervorige afbeelding. In de meest westelijke travée werd een venster dichtgezet.

afbeelding 329. Garagedeur op in de westgevel van de derde verdieping (XXd).

afbeelding 330. Doorbraak en trap richting de derde en vierde verdieping van gebouw 4 (1950).

afbeelding 331. Twee details van de verschillende soorten afvoerroosters in de fabriekshal.

Vierde verdieping

afbeelding 332. Het trappenhuis 045 ter plaatse van de vierde verdieping. Op het ondergelegen tussenbordes werden toiletgroepen voorzien. De ladderdeuren werden voorzien van paumellescharnieren en in de muur werden glasbouwstenen ingewerkt (1950).

afbeelding 333. Interieur (XXd) van de toiletten uit voorgaande afbeelding 015.

afbeelding 334. De ruimte op de vierde verdieping van gebouw 6, de gang 043, gezien richting het westen. De huidige interieurafwerking en ruimteindeling met lichte scheidingswanden dateert uit het laatste kwart van de 20ste eeuw (XXd).

afbeelding 335. De grote vergaderruimte op de vierde verdieping gezien in noordwestelijke richting.

afbeelding 336. Fragment van het grote getoogde kunststof kozijn in de westgevel (XXd).

afbeelding 337. Detail van venster in de noordgevel (XXd).

afbeelding 338. De dakconstructie werd vervaardigd uit Bimsbetonplaten (1950), voorzien van een rasterpatroon, deze rusten op getoogde betonnen portalen.

afbeelding 339. De grote vergaderruimte op de vierde verdieping gezien in oostelijke richting. De overspanning van de ruimte wordt bewerkstelligd middels de grote getoogde portalen uit gewapend beton (1950).

afbeelding 340. Gang 048, gezien richting het westen (inrichting XXd).

afbeelding 341. De vergaderruimte aan de oostzijde 049, gezien richting het zuidoosten. In de oostgevel werd een rond staal venster gerealiseerd, voorzien van ijzeren roeden (1950).

Verdieping dakopbouw

afbeelding 342. Het trappenhuis richting de dakopbouw 045 van gebouw 6 (1950).

afbeelding 343. Ruimte 046, gelegen op het tussenbordes van het trappenhuis, gezien richting het zuidwesten.

afbeelding 344. De westgevel, van de aanbouw van gebouw 6. Tussen de vensters bevindt zich een bouwspoor van een dichtgezet venster.

OVERZICHT VAN DE BOUWFASEN

Afbakening van het onderzoek

Gebouw 1, 2, 4 en 6 van het voormalige Niemeijer-complex werden op het niveau van een bouwhistorische verkenning onderzocht. Omwille van de omvang van de gebouwen en de vele grotere en kleinere aanpassingen door de jaren heen, heeft dit onderzoek zich toegespitst op de grootste en relevantste bouwfases van bovengenoemde gebouwen. Het betreft hier met name het toevoegen en verwijderen van bouwvolumes, aanpassingen in de interne structuur/constructie of zeer bepalende wijzigingen in indeling van het interieur. De nadruk ligt hierbij vooral op de oudere bouwfases en wat hiervan van in de huidige situatie resteert. De bouwfaseringsteksten en bijbehorende plattegronden spitsen zich dan ook toe op de hoofdconstructies en interne hoofdstructuren van de fabrieksgebouwen. *Op de schaal van dit complex zijn alle secundaire, minimale wijzigingen nagenoeg verwaarloosbaar.* Verplaatsingen of dichtzettingen van een enkel venster of deur zullen daarom niet als een bouwphase worden beschouwd en op bouwfaseringstekening of in de tekst worden aangegeven. Vanaf het midden van de jaren '70 tot aan de jaren '90 werd het complex voor het laatst grondig extern en intern gemoderniseerd waarbij vele lichte scheidingswanden - veelal om kantoren te realiseren - werden ingebracht. Alle aanpassingen in de jaren 1975 of later werden gedaan worden in dit rapport als één bouwphase (XXd) beschouwd en alleen op hoofdlijnen behandeld.

Wat betreft de installaties, werden alle tabaksverwerkingsinstallaties reeds uit de gebouwen verwijderd, en werd van de werking en indeling van de fabriek een beknopte cultuurhistorische toelichting gegeven.

Algemene bedrijfsgeschiedenis en stedenbouwkundige context

Theodorus Niemeijer liet de Provinciale Groninger Courant van 27 juni 1848 publiceren dat hij zijn vaders bedrijf, grossierderij in koloniale waren, zou gaan voortzetten, waarbij hij tevens liet vermelden op diezelfde datum een tabaksfabriek aan de Nieuwe Ebbingestraat 33 op te richten.¹ Men kocht tot ca. 1850 tabak in de reguliere kruidenierswinkel die ruwe tabak op voorraad had, die de kruidenier zelf voor zijn klanten versneed, op eestplaten liet drogen en vervolgens liet afkoelen.²

Theodorus droeg zijn zaak over aan zijn zoons, Willem en Albert Willem Niemeijer. De oudste zoon van Willem, ook Theodorus genaamd, kwam in 1903 in de firma, die hij omdoopte tot een N.V. en het eerste fabrieksgebouw aan de Paterswoldseweg –

toen Hoorns(ch)edijk – liet bouwen. In het bestuur zaten opeenvolgend generaties Niemeijers en aangetrouwde schoonzonen die optraden als directeuren, adjunct-directeuren en commissarissen van de firma.

Van het begin af aan heeft Niemeijer zich toegelegd op het maken van rooktabak en de fabricage van pruimtabak, hierna kwam de shagfabricage op gang. Tussen 1905 en 1929 produceerde Niemeijer sigaretten in het pand dat Niemeijer bezat aan de Emmasingel, maar gaf deze fabricage op toen de concurrentie hierin 'te mal' werd. De gesloten sigarettenfabriek aan de Emmasingel werd in 1932 omgebouwd tot koffie- en theefabriek.³ De sigarettenfabricage werd verplaatst naar de Paterswoldseweg en zou weer geheel in zwang komen toen er daar in het midden van de 20ste eeuw een nieuwe fabriekshal verrees.

De firma kwam de Tweede Wereldoorlog door met het vervaardigen van surrogaatkoffie en theesurrogaat onder de naam Savora. Theodorus Niemeijer werd in de oorlog gedwongen om voor de bezetter te produceren; een zeer pijnlijke gebeurtenis voor de tabaksfabrikant, die hem nog lang kwalijk werd genomen in Groningen.⁴ Daarnaast was oudste zoon Willem (8 maart 1907) als beoogd opvolger werkzaam in het bedrijf van zijn vader. Vanaf 1932 was hij de directeur van de koffie- en theefabriek en adjunct-directeur van de tabaksfabriek. Willem kwam op 16 februari 1945 om in kamp Neuengamme, nadat hij in november 1944 was opgepakt voor zijn actieve rol in het verzet.⁵

In de jaren 1960 stopte Niemeijer met de productie van koffie en thee door de te grote concurrentie van Douwe Egberts. Toen het bedrijf in 1969 het 150-jarig bestaan vierde kreeg het bedrijf het predicaat Koninklijk, dit werd feestelijk gevierd in het gezelschap van Koningin Juliana en Prins Bernhard. Het bedrijf stopte in 1973 als familiebedrijf, toen het in handen kwam van Britse Gallaher (Benson & Hedges, Silk cut). Tegelijkertijd werden er tussen 1970-1979 plannen ontwikkeld en gerealiseerd omtrent uitbreiding van het bedrijf in de omgeving van de Piet Heinstraat. De firma treft een overeenkomst met het gemeentebestuur en bewoners inzake het slopen van woningen aan de Piet Heinstraat. Het slopen van de woningen en tevens de start bouw van het nieuwe bedrijfskantoor werden vanaf 1972 aangevangen. Tot in de jaren 1980 blijft het bedrijf op het nieuw gewonnen terrein uitbreiden.⁶

3 In 1932 nam Th. Niemeijer de firma van tabaksfabrikant F. Liefink over, wat tevens bijdroeg aan de groei aan de Paterswoldseweg; Buurma (1948), 5-7.

4 'De Groningse Geur van Tabak.' Rapportage Andere Tijden, uitgezonden op NPO 2, 26 december 2021.

5 'Willem Niemeijer.' Stichting vriendenkring Neuengamme, via <https://monument.vriendenkringneuengamme.nl/person/403476/willem-niemeijer>

6 Nationaal Archief, 2.06.127: 2051 en 2052

1 Meindert Niemeijer (1793), vestigde op 1 mei 1819 als zelfstandig ondernemer aan de Nieuwe Ebbingestraat, dit wordt gezien als het oprichtjaar van het bedrijf.

2 Buurma (1948), 5.

In 1990 werd het bedrijf verkocht aan Rothmans, dat in 1999 opging in British American Tobacco (BAT). De Koninklijke Theodorus Niemeyer BV werd onderdeel van het laatstgenoemde concern. De fabriek bleef in Groningen gevestigd tot ze in 2022 werd gesloten.⁷

Het fabricageproces van tabak in de eerste helft van de 20ste eeuw

Tabaksfabrieken bestonden typologisch vaak uit hoge gebouwcomplexen van meestal minstens 4 verdiepingen hoog waarbinnen de bereiding van pijp-, shag- en pruimtabak plaatsvond. De aankoop van de tabak lag in handen van de directie, die verantwoordelijk was voor het verkrijgen van de voornaamste soorten tabak. Als de tabak aankwam in de fabriek, had het haar bladvorm nog, maar was al iets gedroogd, gefermenteerd en gesorteerd. Vóór de zending naar de fabriek werden de tabaksbladeren gebundeld, geperst en verpakt in vaten, balen of pakken. Na aankomst werd de tabak opgeslagen in het pakhuis.

De eerste fase van het productieproces bestond uit het sorteren, waar een goed sorteerder na lange jaren van ervaring kon oordelen over voor welk eindfabrikaat - shag-, pruim-, of rooktabak – de tabaksbundel het meest geschikt was. De door de sorteerders-melangeurs samengestelde melange aan bladeren werd vervolgens naar de monsterkamer gebracht waar de directie de definitieve samenstelling vaststelde waaronder het eindproduct op de markt kwam. De verfijning van de samenstelling van de melange - die wel uit 30 soorten tabak kon bestaan - en vooral de consistentie van smaak en beleving van het eindproduct, waren de sleutel tot succes.

De geselecteerde tabak – nog altijd in gedroogde dicht-bepakte toestand – werd middels een thermovactor klaargemaakt voor de verdere bewerking in de fabriek. De machine bestond uit een grote liggende cilinder, waarin de opeengedrukte tabak werd geschoven en werd afgesloten. De ruimte in de machine werd onder vacuüm gebracht waardoor de bladeren zich van elkaar scheidden en waarbij kleine sproeiers met fijn stoom ervoor zorgden dat het tabaksblad nagenoeg weer in haar oorspronkelijke vorm kwam en los en soepel werd. Naast de thermovactor werd ookwel de methode van de behandeling via de 'natmakerij' toegepast. Dit proces verliep via een lopende band die doorheen een bak met kokend water leidde, waarna de bladeren vervolgens in een roterende 'natmakerstommel' terechtkwamen. Vervolgens kwamen de bladeren weer een verdieping lager op de lopende band, waar de bladeren - veelal door meisjes - werden losgemaakt.

In de volgende fase werden de bladeren evenwijdig uitgespreid op lopende banden die langs een saussproeier werden geleid, zodat de tabak gesausd werd. Dit gebeurde echter alleen met pruimtabak en shag, pijptabak werd niet gesausd. De sauzen kwamen meestal van sauszakfabrikanten elders en dienden om een bepaald aroma of smaak aan de tabak te geven. Hierna werden de bladeren van de lopende band genomen en gestapeld in langwerpige karren geladen, zodat alle hoofdnerf in dezelfde richting liepen. Vervolgens werd de kar weggezet, zodat de saus verder kon intrekken.

⁷ 'De Groningse Geur van Tabak.' Rapportage Andere Tijden, uitgezonden op NPO 2, 26 december 2021.

Hierna werden de bladeren naar de kerverij gebracht, die was uitgerust met een aantal kerfbanken; snijmachines, met hierachter een open bak. Vanaf de bank liep een stalen band die de bladeren door een walssysteem voerde die de tabak samenperste en waarachter zich direct een snel bewegend snijmes bevond. De kunst was om de hoofdnerf zo loodrecht mogelijk op het mes te laten uitkomen, zodat er zo min mogelijk 'stokjes' in de tabak terechtkwamen, zodat de tabak zo zuiver mogelijk was.⁸ De breedte van de snede kon naar wens worden afgesteld, zo bestonden er van grofst - voor pruimtabak - naar fijnst - voor shag - verschillende standen: g(rof), k(rul), m(aryland), b(aai) en s(hag). Via een Jacobs ladder werd de gesneden tabak naar de volgende productiefase vervoerd.⁹

Via de Jacobs ladder kwam de tabak aan op de bovenste verdieping, waar het in een droogtrommel ofwel eestmachine terechtkwam; een cilindrische hellende trommel, verhit door gas. De tabak die op de kerfbank weer was samengeperst, werd in deze trommel door pinnen binnenin de trommel weer losgemaakt en omgegooid. Als de tabak door de hellende droogtrommel heen was, werd deze opgevangen door een kleine Jacobs ladder die de warme tabak naar een koeltrommel voerde. De koeltrommel was eveneens cilindrisch, hellend en roteerde, maar zorgde tegelijkertijd ook dat de tabak niet uitdroogde. Ook werd hier de tabak gezeefd, waardoor zanddeeltjes en tabaksstof werden uitgefilterd.

De gekoelde en gezeefde tabak viel door een grote buis naar de tabakszolder die weer een verdieping lager gelegen was. De tabak werd opgevangen in karren, waar de tabak even bleef staan in een gereguleerd klimaat.

Zodra de tabak verpakt moest worden werd deze wederom via een buis naar een verdieping lager getransporteerd naar de pakketeermachines. Bij deze machine zaten vier of meer weegsters die de tabak in de vereiste hoeveelheid in weegbakjes afwogen (half ons, ons, etc) die zij vervolgens moesten overhevelen in een bakje bevestigd op een lopende band. Iedere weegster hanteerde bakjes in haar eigen kleur en moest ongeveer elke vier seconde een bakje vullen. De tabak werd vervolgens naar een machine gevoerd waar ze in de juiste pakvorm werden gedrukt en van een papieren omhulsel werden voorzien.

De verpakte en gesloten tabak rolde uit de machine naar de etiketteermachine voor een etiket en naar de banderolleermachine die het pakje banderolleerde. De machinedrijver hield hier toezicht en voerde steekproeven uit, waardoor onnauwkeurigheden door de weegsters konden worden gesignaleerd naargelang haar kleurcodering. Meisjes aan de banderolleermachine pakte de tabak in in kartonnen dozen, die werden dichtgeplakt en naar de magazijnen werden vervoerd. De orders die geëxpedieerd moesten worden, werden klaargemaakt op de inpakkerij, een afdeling die centraal in het complex was gelegen ten aanzien van de magazijnen waar de tabak werd opgeslagen.¹⁰

⁸ De messen moesten continu worden verwisseld, hiervoor kreeg een kerver steeds 50 seconden de tijd. Messenjongens brachten de messen van en naar een slijper (die wel 74 messen in een uur kon slijpen).

⁹ De kerfmachines veroorzaakten veel zware trillingen, dit maakte dat de gehele productie van tabak vaak niet van begin tot eind van boven naar beneden in de fabriek kon plaatsvinden.

¹⁰ Buurma (1948), 7-11.

Gebouw 1 – Het hoofdgebouw van Stoomtabaksfabriek Th. Niemeijer

1904: Bouw Stoomtabaksfabriek

17 Juni 1903 werd er vergunning aangevraagd voor het oprichten van een Stoomtabaksfabriek door de firma Th. Niemeijer aan de Eelder Straatweg, ook wel de Hoorns(ch)edijk en de tegenwoordige Paterswoldseweg.¹¹ Op de bouwtekeningen staat geen architect vermeld, maar aangenomen kan worden dat het gebouw werd ontworpen door K. & G. Hoekzema Kzn Architecten uit Groningen, gezien deze alle andere bouwwerkzaamheden die kort hierop volgden verzorgden en de tekeningen in handschrift en stijl overeenkomen (afb. 409-410).

De fabriek werd opgetrokken als een geheel symmetrisch en rechthoekig gebouw in schoonmetselwerk, waarin een open binnenterrein gelegen was, bereikbaar via een centrale poort in de voorgevel (oost). Het oorspronkelijke ontwerp kan worden ontleed in gestapelde traveeën, die in opzet 'getrapt' werden geplaatst (afb. 369). De rechthoekige travee aan de achter- of westzijde was het hoogst, en werd uitgerust met zes lage bouwlagen van ca. 2,20m hoog en een begane grond van 3,30m hoog en diende als pakhuis. Voor deze travee was een lagere rechthoekige travee gelegen bestaande uit drie verdiepingen - alle ca. 4 m hoog – op de plattegrond aangeduid als de fabrieksruimten. Haaks op deze travee werden weer twee tweelaagse traveeën (van ca. 4 m verdiepingshoogte) voorzien aan weerszijden van de binnenplaats. Deze traveeën werden ingericht met werkplaatsen en tevens gesierd door een hoektoren aan de noord- en zuidzijde die een extra verdieping telde. Het geheel werd aan de voor- of oostzijde afgesloten door een eenlaagse travee, waarin onder andere een drukkerij met papierbergplaats, kleedruimten met schaftlokaal, toiletten, een monsterkamer, een kantoor en een kantoor voor de president werden voorzien.

Het exterieur van het pand werd uitgewerkt met rijke metselwerkdetails. Het gebouw werd voorzien van een verspringende gemetselde plint, met getrapte en getande bakstenen kroonlijsten uit baksteen. De platte daken en dakterrassen werden omrand door borstweringen uit gemetselde balusters,

Schematische weergave van toegepaste benaming traveeën oudste fabrieksgebouw.

die werden voorzien van een natuurstenen deklijst en hoekpinakels. De vensters werden veelal aan de bovenzijde getoogd uitgewerkt en voorzien van gedecoreerde natuurstenen - of getoogde bakstenen - lateien.

Gelijktijdig werd tevens een eenlaagse lange loods gerealiseerd aan de noordzijde, langs de achtertuinen van de huizen aan de Piet Heinstraat. Dit gebouw functioneerde als opslagruimte en werd tevens uitgerust met toiletten en kleedruimten voor het personeel.

In hetzelfde jaar werd ook een portierswoning ontworpen, die ten noordoosten van het hoofdgebouw bij de toegangspoort werd gerealiseerd (afb. 411).¹² Ook werden kort hierna ten noordwesten van de fabriek een extra bergplaats gebouwd (1904), die in 1907 plaatsmaakte voor een machinegebouw met schoorsteen en werd er eind 1909 een ontwerp opgesteld en gerealiseerd voor een eenlaagse tijdelijke tabaksbergplaats tegen de achtergevel (west) van de stoomtabaksfabriek (afb. 412-414).¹³

1910: Ophogen fabriek voorzijde (1)

Ongeveer vijf á zes jaar na de bouw van de fabriek werd er op 2 juli 1910 vergunning aangevraagd door N.V. Stoomtabaksfabriek v/h Th. Niemeijer voor het bouwen van een verdieping op het adres Hoornsedijk.¹⁴ Deze verbouwing bestond uit het met een verdieping ophogen van de eenlaagse travee aan de voorzijde (oost) van de fabriek, zoals afbeelding 370 van kort na de oplevering aantoon. Tevens toont de afbeelding de toegangspoort van het terrein, de portierswoning, de eenlaagse loods en achteraan het machinegebouw uitgerust met een schoorsteen. De nieuwe verdieping werd compleet in aansluiting op de bestaande architectuur opgetrokken en er werd boven de poortdoorgang naar het binnenterrein een hijsdeurstel met stalen hijsbalk gerealiseerd (zie afb. 373). Het dak werd ditmaal voorzien van sierlijke ijzeren hekwerken tussen meerdere gemetselde pinakels met natuurstenen dekstenen.

In 1913 werd het eerste deel van fabriekshal 2 - de shagfabriek - tegen de zuidoostzijde van gebouw 1 gebouwd. Zie hiervoor de beschrijving van de bouwfasen van gebouw 2.

¹² GrA, 2129 -10/3058.

¹³ GrA, 2129 - 10/3123, 10/3258 en 14/1311.

¹⁴ GrA, 2129 -10/1076; deze archiefmap bevat echter geen bouwtekeningen, maar de bouw aanvraag betreft met zekerheid de eerste ophoging van de travee aan de voorzijde van de fabriek.

¹¹ GrA, 2129 -10/3058.

1915: Bouw van een werkplaats op het binnenterrein

Op 8 september 1915 werd er door architect G. Hoekzema in opdracht van N.V. Stoomtabaksfabriek vergunning aangevraagd voor het realiseren van een overdekte werkplaats op een gedeelte van het binnenterrein (zie afb. 417).¹⁵ De werkplaats werd opgebouwd uit een houtskelet met drie spanten, aan de westzijde voorzien van een dakschild en aan de oostzijde van een loopbrug onder een platdak ter hoogte van de eerste verdieping, zodat men droog de oversteek kon maken tussen de vleugel aan de noord- en zuidzijde. De luchtfoto uit 1925 op afbeelding 375 toont deze werkplaats en loopbrug over het binnenterrein. In de huidige situatie werden in het pand geen bouwdelen uit deze bouwphase meer aangetroffen.

1916: Ophogen fabriek noordzijde (2)

Op 18 maart 1916 werd er wederom door architect G. Hoekzema in opdracht van N.V. Stoomtabaksfabriek v/h Th. Niemeijer vergunning aangevraagd voor het verbouwen van de fabriek. Het betrof hier het bouwen van een tweede verdieping op de vleugel aan de noordzijde (zie afb. 418).¹⁶ Afbeelding 372 toont de situatie kort voor én na de bouw van deze verdieping. Het bestaande hoektorentje aan de noordzijde werd hiervoor gesloopt – de zuidelijke toren werd reeds in 1913 ontmanteld gedurende de bouw van de shagfabriek, ofwel het huidige gebouw 2. Wederom werd er aangesloten op de bestaande inwendige structuur (buisprofiel kolommen met hierop een NP 18 ligger) en uitwendige architectuur met de toepassing van schoon metselwerk in reliëf en een platdakconstructie (afb. 372).

In 1920-1921 werd het tweede deel van fabriekshal 2 - de pruimfabriek - tegen de zuidwestzijde van gebouw 1 gerealiseerd. Zie hiervoor de beschrijving van de bouwfasen van gebouw 2.

1924: Wijzigen begane grond

Het hoofdgebouw van de tabaksfabriek werd in 1924 intern gewijzigd. Het betrof een verbouwing met herindeling van de ruimtes op de begane grond. De plannen werden in maart 1924 opgesteld door architect G. Hoekzema.¹⁷ Gedurende deze verbouwing werd de poortdoorgang tussen binnenplaats en de voorgevel (oost) dichtgezet, hier werden een monsterkamer en controlekantoor voorzien.¹⁸ De papierbergplaats bij de

15 GrA, 2129 - 10/2136.

16 GrA, 2870 - 4807.5.

17 GrA, 2870 - 4807.4.

18 In de monsterkamer werden de monsters van tabaksoorten die waren ingekocht door de directie beproeft voor de samenstelling van de tabaksmelanges. Melanges konden soms wel uit ca. 23-26

drukkerij werd uitgebreid, waarbij een garderobe werd opgeofferd en enkele nieuwe toiletten werden voorzien. Tevens werden nieuwe toiletten voorzien op de eerste en tweede verdieping in aanbouwtjes aan de voormalige binnenplaats (zie afb. 421).

1934-1938: Nogmaals ophogen fabriek voorzijde en zuidzijde (3)

Als de datering van het topografisch beeldmateriaal correct is, moet kort voor de tweede wereldoorlog de travée aan de voorzijde van het pand nogmaals zijn opgehoogd (zie afb. 376-377).¹⁹ Daarnaast tonen de bouwtekeningen van de volgende bouwphase uit 1940, opgesteld ten behoeven van het overkappen van het binnenterrein, dat gelijktijdig ook de zuidelijke travée werd opgehoogd. De bouw van de nieuwe verdieping op de oostelijke en zuidelijke travée geschiedde in schoon metselwerk en werd voorzien van een plat dak, zodat alle travéeën gelegen rondom de binnenplaats nu op gelijk niveau lagen (afb. 377). In de voor- en binnenplaatsgevels werden grote industriële vensters voorzien in een afwijkend type dan bestaand.

1940: Bebouwen en overkappen binnenterrein

April 1940 werd er een bouwvergunning ingediend voor het bebouwen en overkappen van het gehele binnenterrein. Het ontwerp werd verzorgd door ir J. Beckering-Vinckers van architectenbureau Hoekzema (afb. 426).²⁰ De werkplaats (inpakkerij) die in 1915 op het binnenterrein werd voorzien werd afgebroken en maakte plaats voor een verdiepingsvloer die het gehele binnenterrein zou beslaan, opgebouwd uit een rasterconstructie uit stalen H-profielen, opgelegd in de voormalige binnenplaatsmuren en op de snijpunten ondersteund door kolommen uit H-profielen. Op deze constructie werd op het niveau van de eerste verdieping een balklaag met houten vloer voorzien en ter hoogte van het platte dak werd een staalconstructie met Engelse spanten gerealiseerd die werd afgedekt met glasplaten (afb. 377 en 380). Het bouwdeel werd in gebruik genomen als onderdeel van de pak- en expeditieafdeling.

1953: Ophogen fabriek (4), bouw van een nieuwe tabakszolder

In 1953 werden er plannen opgesteld voor het realiseren van een nieuwe zaal, dienend als tabakszolder, op de bestaande bouw van gebouw 1. Het betrof hier de travée ten westen van het binnenterrein, gelegen voor de tot dan toe hoogste pakhuistravée

soorten tabak, afkomstig uit 16 verschillende landen bestaan. Naar de consument toe was de consistentie in smaak van het product zeer belangrijk.

19 Hier is gedurende dit onderzoek geen archivalisch materiaal (bouwaanvraag) van aangetroffen.

20 GrA, 2870 - 4807.17.

aan de west- of achterzijde. De tekeningen werden verzorgd door architect Ir. G. Bosma uit Groningen (afb. 435-436).²¹ Boven de bestaande platdakconstructie werd een vloerconstructie voorzien bestaande uit een gewapende betonvloer. Er werd nieuwe platdakconstructie voorzien uit een houten balklaag, rustend op stalen INP 18-liggers, die op hun beurt weer steunden op stalen DIN 10 kolommen. Aanvankelijk werd allereerst een plan getekend met een sheddak, hiervan werd afgezien en huidig platdak werd gerealiseerd (afb. 380-81).

1969: Wijzigen indeling begane grond 'oud onderstuk'

Eind 1969 werden er plannen opgesteld voor het vernieuwen en herindelen van de toiletten op de begane grond en het voorzien van een garderobe. Deze plannen werden opgesteld door architectenbureau de Vrieze-Dekker (afb. 449-450).²² Daarnaast werden er ook plannen gerealiseerd om het magazijn hulpstoffen anders in te delen. Delen van het 'oude onderstuk,' werden hierbij bij het magazijn gevoegd, te weten de ruimtes aan de zuidzijde met een gedeelte van het voormalige binnenterrein, en de twee lange traveeën aan de achterzijde (west) van het gebouw. Tegen de oostelijke wand van het oude onderstuk stonden tot dan toe nog twee thermovactors. Tussenwanden werden weggebroken om zo de grote magazijnruimte te realiseren, om de magazijnen werd een 3 meter brede gang vrijgehouden om de weg naar de grote goederenlift tussen gebouw 1 en 2 vrij te houden. Ter plaatse van de bestaande zij-ingang aan de noordzijde werd een nieuwe drukkerij ingericht met papiersnijmachine.²³ Ook werden ter plaatse van de oude drukkerij ruimtes voorzien met kleerkasten, dienend voor de monteurs van de Technische Dienst (afb. 384-393). Na de realisatie van de magazijnen werden de werkzaamheden aan de toiletten aangevangen en gerealiseerd.²⁴

Daarnaast werden er ook omstreeks 1969 meerdere makkelijk verplaatsbare 'kant-en-klaar-kantoren' voor leidinggevend en op de tabaksvoorbereiding en op de sigarettenvoorbereiding geplaatst (zie afbeelding 385). Deze zouden ook geplaatst gaan worden op de sigarettapakafdeling, pakkerij shag en in het magazijn hulpstoffen.

Zowel de administratieafdeling als de redactie van Niemeyer Nieuws kampte met plaatstekort. Enkele administratiekantoren werden ondergebracht in reeds leegstaande huizen aan de Piet Heinstraat, de voorkamer van de portierswoning deed dienst als redactieruimte en de achterkamer als afdeling bewaking. In 1969

²¹

²² GrA, 2870 - 4807.6.

²³ Voorheen was de drukkerij in de oude voorkeuken – gelegen ten zuidoosten van het voormalige binnenterrein - gelegen.

²⁴ Niemeyer Nieuws (1969).

start Niemeijer met het opstellen van plannen voor een nieuw kantoorgebouw ter plaatse van het huizenblok aan de Piet Heinstraat (afb. 394-396).

XXd: Nieuwbouwproject, inrichting van kantoren en aanbrengen gevelbeplating

In het laatste kwart van de 20ste eeuw verwierf de fabriek het terrein aan de Piet Heinstraat. Medio jaren 1970 werd het huizenblok – en eveneens de oude portierswoning - gesloopt en verzeen hier een nieuw kantoorgebouw, met achterliggende fabriekshallen en loodsen (afb. 397).²⁵ Tussen het oude en nieuwe deel van het complex ontstond een tussenliggende straat voor vrachtverkeer. In de jaren 80-90 werden vrijwel alle vensters van het 'oude fabriekscomplex' vervangen, veelal door kunststof kozijnen en dubbel glas. Intern werden er veel nieuwe indelingen en kantoren voorzien uit lichte scheidingswanden. De meest in het oog springende wijziging geschiedde omstreeks 1992 toen onder de nieuwe eigenaar Rothmans de huidige gevelbeplating werd aangebracht aan de zichtzijden van het gehele oudere complex.

Gebouw 2 – De shag- en pruimfabriek

1913: Bouw shagfabriek

In 1913 werd de tabaksfabriek uitgebreid met een de shagfabriek. Het betreft hier het voorste deel (oost) van het huidige gebouw 2. Het ontwerp van de nieuwe fabriekshal werd verzorgd door architect G. Hoekzema Kzn. uit Groningen (afb. 415-416). Het ontwerp voor de gewapende betonconstructie werd opgesteld door F.J. Stulemeijer & Co uit Breda.²⁶ De nieuwe fabriekshal werd niet over de gehele lengte van gebouw 1 aangebouwd, maar tot op de lijn van de binnenplaats. Het gebouw werd opgetrokken in een gewapend betonskelet, waarvan de kolommen en balken plaatselijk voorzien werden van vellingkanten. In de gevels werden grote industriële stalen ramen ingebracht met kleine roedenverdeling. Tot slot werd de gevel werd voorzien van een gecementeerde afwerking (zie afb. 371).

1920-21: Uitbreiding met pruimfabriek

Mei 1920 werd er door architect G. Hoekzema Kzn. vergunning aangevraagd voor het uitbreiden van de bestaande fabriekshal aan de zuidwestzijde.²⁷ De uitbreiding

²⁵ Nationaal Archief, 2.06.127: 2051 en 2052.

²⁶ GrA, 2870 - 4807.5; dit bouwdeel wordt in het bedrijfsblad de shagfabriek genoemd.

²⁷ GrA, 2870 - 4807.4; dit nieuwe bouwdeel wordt in het bedrijfsblad de pruimfabriek genoemd.

werd opgetrokken op een L-vormige grondslag, waardoor er tussen het oude en het nieuwe gedeelte een open binnenplaats ontstond (afb. 419-420). De uitbreiding werd voorzien van vijf bouwlagen en een kelder, met in de korte zijde van de 'L' een trappenhuis, goederenlift en toiletten. Het trappenhuis kwam uit op een kleine opbouw op het dak waar tevens het liftmechanisme in was ondergebracht. Aan het binnenterrein werden voor iedere verdieping, met uitzondering van de vierde, grote hijsdeuren voorzien met een bijbehorende hijsbalk (afb. 372, 375).

De kadastrale kaart uit dienstjaar 1925 (afb. 363) toont de bouw van de eenlaagse trapeziumvormige aanbouw - een voorganger van het huidige gebouw 3 - langs het spoor aan de zuidzijde van gebouw 2. Het is aan te nemen dat er gelijktijdig enkele delen van de zuidgevel ten behoeve van doorgangen werden weggebroken. In deze aanbouw en de begane grond van gebouw 2 startte het proces van de verwerking van de ruwe tabak.

XXb: Bebouwen van binnenterrein (1) tot en met derde verdieping

Op de geveltekeningen uit 1952 en de doorsnede die werd opgesteld in 1953, ten behoeven van het met een verdieping ophogen van een travee van gebouw 1, wordt duidelijk dat het binnenterrein al voor 1952 werd voorzien van betonnen verdiepingvloeren en een overkapping met lessenaarsdak (zie afb. 431-32 en 435-436).²⁸ Er werd hierbij aangesloten op de bestaande vloerniveaus van de begane grond tot en met de derde verdieping. Mogelijk viel deze bouwphase samen met die van 1934-1938, toen de voorzijde van gebouw 1 met een verdieping werd opgehoogd en er tegen gebouw 4 aan de noordzijde een aanbouw werd gerealiseerd. Allen bouwprojecten die verband hielden met het succes en de groei van het bedrijf kort voor de Tweede Wereldoorlog.

1953: Bebouwen voormalig binnenterrein (2) met vierde verdieping

Gelijktijdig met de in voorgaande bouwphase genoemde verbouwing waarbij de lagere westelijke travee van gebouw 1 werd opgehoogd, werd bij gebouw 2 ter plaatse van het voormalige binnenterrein, ook aangesloten op de vierde verdieping. Hier werd een betonvloer gestort, het bestaande lessenaarsdak werd verwijderd en het geheel werd gedekt met een platdak, zodat het gehele dak van gebouw 2 - met uitzondering van de dakopbouw aan voor- en achterzijde - nu op gelijk niveau lag. De nieuwe ruimte op de vierde verdieping werd ingericht als laboratorium (afb. 435-36).²⁹

28 GrA, 2870 - 4807.8.

29 Fabrieksarchief Niemeijer.

1959-62 Realisatie huidige aanbouwen zuidzijde (gebouw 3)

In 1959-1960 werd ten zuidenwesten van gebouw 2 een nieuwe rechthoekige aanbouw gerealiseerd, zo tonen de kadastrale kaart en topografische afbeelding uit dat jaar (afb. 367 en 380). Kort hierop werd de trapeziumvormige aanbouw aan de zuidzijde gesloopt en vervangen door een grotere rechthoekige aanbouw, ongeveer gelijktijdig met de bouw van de kantine (1961-62), plannen hiervoor werden opgesteld door architectenbureau P.L. Vrieze in september 1961 (zie afb. 368, 381 en 446).³⁰ Op de bouwtekening staat dat het een uitbreiding van de kerverij betreft. De bouw van deze eenlaagse aanbouwen had als consequentie voor gebouw 2, dat de laatste resterende geveldelen van de zuidgevel - uitgezonderd de muurdelen tegen de nieuwe kolomstructuur van gebouw 3 - op de begane grond werden weggebroken (zie afb. 446). Naast dat gebouw 2 de kerverij huisvestte, bevond zich hier ook op de begane grond de tabaksvoorbereidingshal, zoals te zien is op afbeelding 392.

XXd: Nieuwbouwproject, inrichting van kantoren en aanbrengen gevelbeplating

Deze bouwphase is nagenoeg gelijk aan die van gebouw 1, 4 en 6. Recapitulerend werden medio jaren 1970 het nieuwe kantoorgebouw, met achterliggende fabriekshallen en loodsen ter plaatse van de voormalige Piet Heinstraat gerealiseerd. In de jaren 1980-1990 werden vrijwel alle vensters van het fabriekscomplex vervangen, veelal door kunststof kozijnen en dubbel glas en in ca. 1992 werd de huidige gevelbeplating aangebracht op de buitengevels.

Gebouw 4 – De rookfabriek

1925 (1): Bouw 'Rookfabriek'

In januari 1925 werden er door architect G. Hoekzema plannen opgesteld voor het realiseren van een pakhuis met werkplaatsen - zijnde gebouw 4. Het gebouw werd opgetrokken op een L-vormige grondslag, waarbij in de korte zijde van de L telkens een verbinding naar gebouw 2 en het trappenhuis van gebouw 2 werd voorzien en eveneens op elke verdieping toiletten en een kleedkamer werden ondergebracht (afb. 422-23). De nieuwe fabriek werd tegen de achterzijde (west) van gebouw 1 gebouwd en voorzien van een kelder en vier bovengrondse verdiepingen onder een platdak. De vensters in het pakhuis van de achtergevel van gebouw 1 werden hierbij dichtgezet. Het geheel werd opgetrokken een gewapend betonskelet, ingevuld met metselwerk. Afbeelding 375 toont een de situatie gedurende de bouwwerkzaamheden.³¹

30 GrA, 2870 - 4807.6.

31 GrA, 2870 - 4807.4.

1925 (2): Bouw van een vierde verdieping

Gedurende het bouwproces van gebouw 4 werd vermoedelijk gaandeweg duidelijk dat er nog meer opslagruimte vereist was. In juli 1925 werd er namelijk al een bouwaanvraag ingediend voor het met een vierde verdieping ophogen van de zojuist gerealiseerde – of nog in aanbouw zijnde - fabriekshal. Deze vierde verdieping bevatte maar een geringe hoogte van iets meer dan twee meter, werd enkel aan de zuidzijde voorzien van bandramen en werd vermoedelijk gebruikt als tabakszolder (zie afbeelding 424). De dakconstructie werd vervaardigd uit gewapend beton en afgewerkt met een bitumen dakbedekking. Deze ophoging werd tevens doorgetrokken over de uitbouw aan de zuidoostzijde tegen fabriekshal 2.³²

XXb: Aanbouw noordzijde

De kadastrale kaart die werd opgemaakt in 1941 geeft aan dat de aanbouw aan de noordzijde van gebouw 4 werd gerealiseerd (afb. 365), op de bouwtekening van februari 1941 voor de bouw van gebouw 6 (afb. 429) werd in stippellijn de contour van deze aanbouw geprojecteerd ten opzichte van de oostgevel van gebouw 6. Het betrof een redelijk hoge eenlaagse loods, met een schuin glazen dakvlak aan de zuidzijde, die de bestaande begane grond van gebouw 4 en de betreffende aanbouw – loods – van licht voorzag. Mogelijk behoorde de bouw van de loods tot de laatste bouwcampagne kort voor de Tweede Wereldoorlog (1934-1938).

In 1967 werd er een bouwvergunning ingediend voor het aanpassen van de bovengenoemde loods door architectenbureau P.L. de Vrieze, hierbij werd van het schuine dak een platdak gemaakt en werden ook meerdere grotere garagedeuren voorzien (zie afb. 488).³³

In 1950 werd de laatste hand gelegd aan de bouw van de sigarettenfabriek – gebouw 6 – gelegen tegen de westgevel van gebouw 4. Van meet af aan werden er diverse doorgangen gerealiseerd tussen de twee fabrieksgebouwen. Zie hiervoor ook de beschrijving van de bouwfasen van gebouw 6 (1950).

De loopbrug langs de noordgevel op de tweede verdieping van gebouw 4 werd op de tekeningen van de bestaande toestand in 1952 al getekend. Vermoedelijk werd de eerste vorm van de loopbrug kort na de bouw van gebouw 6 in 1950 als een snelle passage naar gebouw 1 gerealiseerd.

³² GrA, 2870 - 4807.4.

³³ GrA, 2870 - 4807.7.

1952: Ophogen en vernieuwen dak en wijzigen gevels

In 1952 werd gebouw 4 met een verdieping opgehoogd en van een nieuwe dakconstructie bestaande uit zes stalen spanten voorzien (afb. 432).³⁴ Van de voorheen lage magazijnzolder werd een 3,9 meter hoge verdieping gemaakt met grote glaspartijen voor lichtinval. Plannen werden opgesteld door architect ir. G. Bosma. De aanbouw in het zuidoostelijk deel, met gang naar het trappenhuis van gebouw 2, werd bij deze verbouwing niet mee opgehoogd.

1960: Aanbouw zuidwestzijde

Eind 1960 werd er een bouwvergunning aangevraagd voor het realiseren van aan aanbouw in de 'oksel' tussen gebouw 4 en 6. Het betrof een uitbreiding van de fabrieksruimte, die op de verdiepingen direct toegankelijk was vanuit gebouw 4. De plannen werden opgesteld door architect P.L. de Vrieze (afb. 440).³⁵ De aanbouw werd voorzien van 5 bouwlagen, afgestemd op de verdiepingshoogten van gebouw 4 en 6 en aan de zuidzijde voorzien van een vliesgevel met hoge verticale ramen en gevelpanelen, zo toont afbeelding 380.

1961-62: Realisatie bedrijfskantine – gebouw 5 – zuidzijde

In 1961 werden er plannen opgesteld voor het realiseren van een aanbouw aan de zuidzijde van gebouw 4. Het betrof een tweelaags, onderkelderd gebouw – evenwijdig aan de spoorlijn - met op de begane grond een grote fabriekshal voor de 'expeditie' ofwel de exportafdeling en een bedrijfskantine op de eerste verdieping. De plannen werden opgesteld door architectenbureau P.L. de Vrieze en het gebouw werd in 1962 opgeleverd (afb. 441-443).³⁶ De begane grond en eerste verdieping van gebouw 4 werden geheel bij gebouw 5 getrokken, waarbij de zuidgevel op deze verdiepingen grotendeels werd weggebroken. Op de eerste verdieping werd het gehele interieur vernieuwd en er werden garderobes, kleedkamers, toiletgroepen, en (spoel)keukens voorzien. De begane grond van gebouw 5, 4 en de aanbouw van gebouw 4 aan de noordzijde vormden tezamen een grote open fabriekshal voor de export.

XXd: Nieuwbouwproject, modernisering interieur en aanbrengen gevelbeplating

Deze bouwfase is nagenoeg gelijk aan die van gebouw 1, 2 en 6. Recapitulerend werden

³⁴ GrA, 2870 - 4807.8; de spanten zijn typologisch te duiden als Engelse spanten, met afwisselend zowel stijgende als vallende diagonalen.

³⁵ GrA, 2870 - 4807.6.

³⁶ GrA, 2870 - 4807.6.

medio jaren 1970 het nieuwe kantoorgebouw, met achterliggende fabriekshallen en loodsen ter plaatse van de voormalige Piet Heinstraat gerealiseerd. In de jaren 1980-1990 werden vrijwel alle vensters van het fabriekscomplex vervangen, veelal door kunststof kozijnen en dubbel glas en in ca. 1992 werd de huidige gevelbeplating aangebracht aan de buitengevels. Vermoedelijk vond in de jaren 1990 ook de laatste moderniseringsslag in het kantinegebouw en gebouw 4 plaats, waarbij de interieurafwerking, keukens en het sanitair gedeeltelijk werden vernieuwd.

Gebouw 6 – De sigarettenfabriek

1950: Bouw sigarettenfabriek

In 1940-1941 werden er door architectenbureau Hoekzema, ir. J. Beckering Vinckers, plannen opgesteld voor het uitbreiden van het fabriekscomplex met een nieuw gebouw: de sigarettenfabriek (afb. 427-430).³⁷ Ondanks dat de voorbereidingen voor de bouw al omstreeks 1940 werden aangevangen (zie afb. 377), liep de bouw door de oorlog vertraging op en werd de fabriekshal pas in 1949-1950 opgeleverd. Hoewel de fundering en kelderkuip al voor een groot deel begin jaren 1940 werden gerealiseerd, zal het afrondingsjaar van het bouwproject – 1950 – in dit rapport als bouwjaar worden gehanteerd.

Het nieuwe fabrieksgebouw omvatte drie boven elkaar gelegen fabriekshallen van respectievelijk zeven en half (begane grond), vier en nogmaals vier meter hoog, met hierboven een recreatiezaal. In een aanbouw aan de zuidoostzijde van het gebouw werden het trappenhuis, een goederenlift en toiletgroepen ondergebracht.

Het geheel werd in een gewapend betonskelet opgetrokken en gedekt door een gebogen tonschaaldakconstructie uit gerasterde Bimsbeton dakplaten. In de gewapend betonnen kolommen werden sponningen voorzien voor de gemetselde vullingsmuren, die bestonden uit kalkzandsteen klinkers voor het binnenspouwblad en voor het buitenspouwblad uit een plint uit paarsblauwe Groninger klinkers met hierop een gele Groninger genuanceerde baksteen gemetseld in een variant op een Noors verband.³⁸ Het binnenspouwblad van de aanbouw met trappenhuis werd opgetrokken in gele verblendsteen in halfsteens verband. Alle gestorte balken en kolommen moesten volgens het bestek voorzien worden van vellingkanten, door driehoekige schroten in de bekistingen te spijkeren, en worden afgewerkt met een staalprofiel in de pakhuisruimten. De daken werden voorzien van een mastiek dakbedekking uit twee lagen dakleer, afgewerkt met een ingestrooide fijngrinddekking.

³⁷ GrA, 2870 - 4807.17.

³⁸ Noors verband bestaat uit telkens twee strekken en een kop, het metselverband van gebouw 6 uit telkens drie strekken en een kop.

Op de begane grond werd tussen gebouw 6 en 4 een travee uitgespaard zodat hier een brede doorgang bleef bestaan, toegankelijk voor vrachtverkeer om doorheen te rijden. Deze doorrit bleef nog tot na de bouw van de kantine in 1961-62 gehandhaafd en werd vermoedelijk pas in het laatste kwart van de 20ste eeuw onklaar gemaakt.

De vensters en deurkozijnen werden uitgevoerd uit staalprofielen, eveneens werden de branddeuren uitgevoerd in staal, die werden aangebracht in een hangrails.³⁹ De vensters werden voorzien van zwart verglaasde raamdorpelstenen en op de bovenste verdieping van geel verglaasde vensterbankstenen.⁴⁰

1953: Inbrengen van een extra verdiepingsvloer

Begin 1953 werden er plannen opgesteld om een extra verdiepingsvloer in te brengen in de tabakshal (gebouw 6), waardoor er - zonder wijzigingen aan het exterieur - van vier bovengrondse verdiepingen, vijf werden gemaakt. De tekeningen werden verzorgd door architect Ir. G. Bosma (afb. 443).⁴¹ Op ca. 3,9 m boven het peil van de begane grond werd een betonnen verdiepingsvloer ingebracht rustend op stalen DIN 18 liggers.⁴² Om de ingebrachte verdiepingsvloer te kunnen dragen werd de constructie op de begane versterkt door tussen de bestaande kolommen portalen uit gewapend beton te voorzien in noord-zuidrichting.

In 1960 werd over de gehele hoogte van het pand een aanbouw gerealiseerd in de hoek tussen gebouw 4 en 6, zoals reeds werd beschreven in de bouwfasering van gebouw 4.

1961: Bouw brandtrap

Eind 1961 werd er door architectenbureau P.L. de Vrieze een ontwerp gemaakt voor een brandtrap tegen de achtergevel (west) van gebouw 6 (afb. 447).⁴³ De trap werd vormgegeven als een sculpturale spiltrap uit gewapend beton en voorzien van een ijzeren leuning. De vluchtdeuren bestonden reeds (zie afb. 379-380), deze waren al opgenomen in het ontwerp van de bouw van de fabriekshal in 1941, deze werden dus niet secundair ingehakt.

³⁹ (Brand)deuren en vensters werden voorzien door de firma De Vries Robbé & Co uit Gorinchem, en afkomstig van de firma Fenestra uit Dusseldorf; HNI, Ling d117.

⁴⁰ HNI, Ling d116: Bestek 20 februari 1941.

⁴¹ GrA, 2870 - 4807.8.

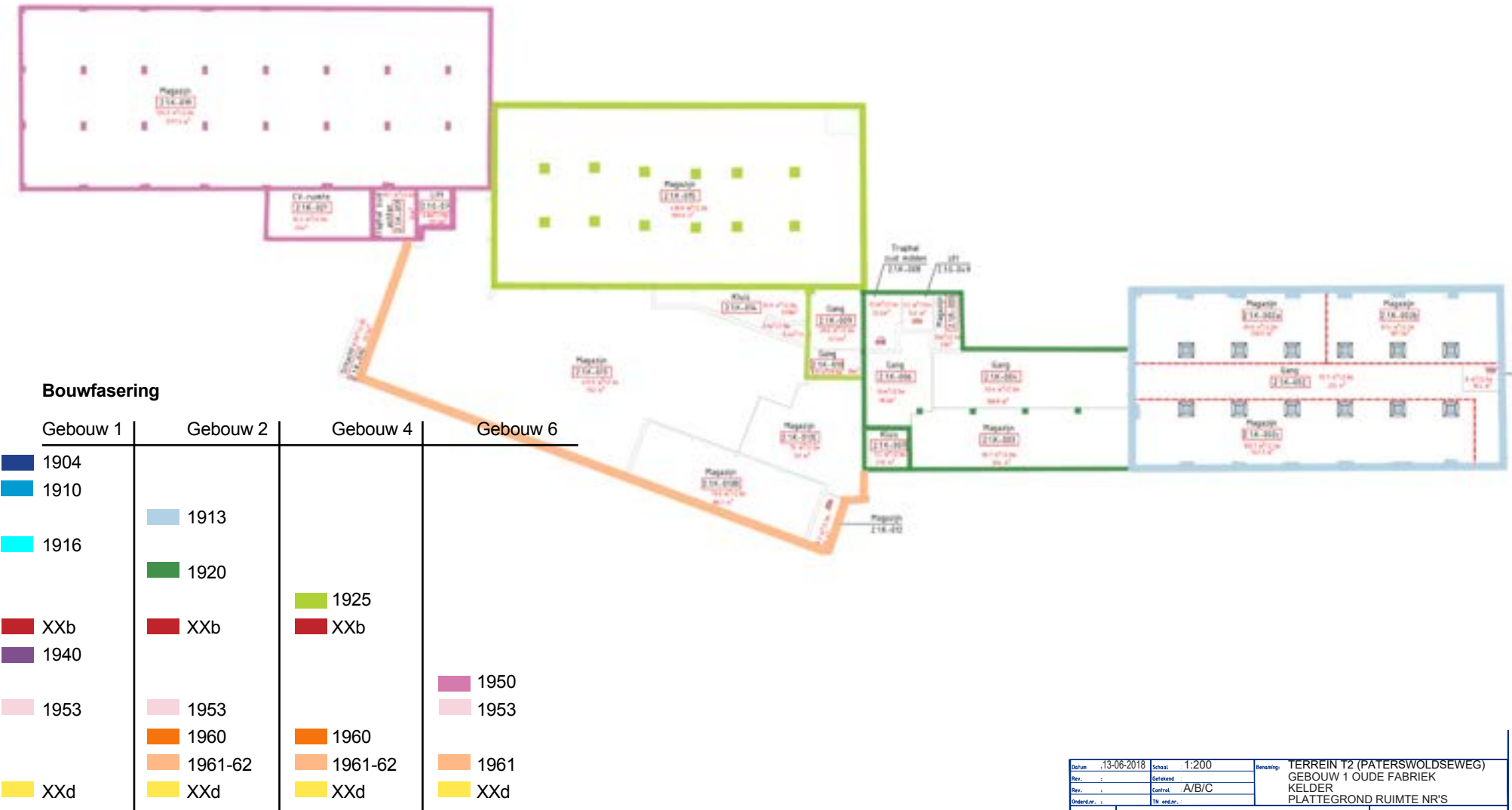
⁴² DIN is kortgezegd een IP of IPE ligger (I-profiel) van Duitse makelij.

⁴³ GrA, 2870 - 4807.7.

XXd: Nieuwbouwproject, realisatie fabrieksdeuren en aanbrengen gevelbeplating

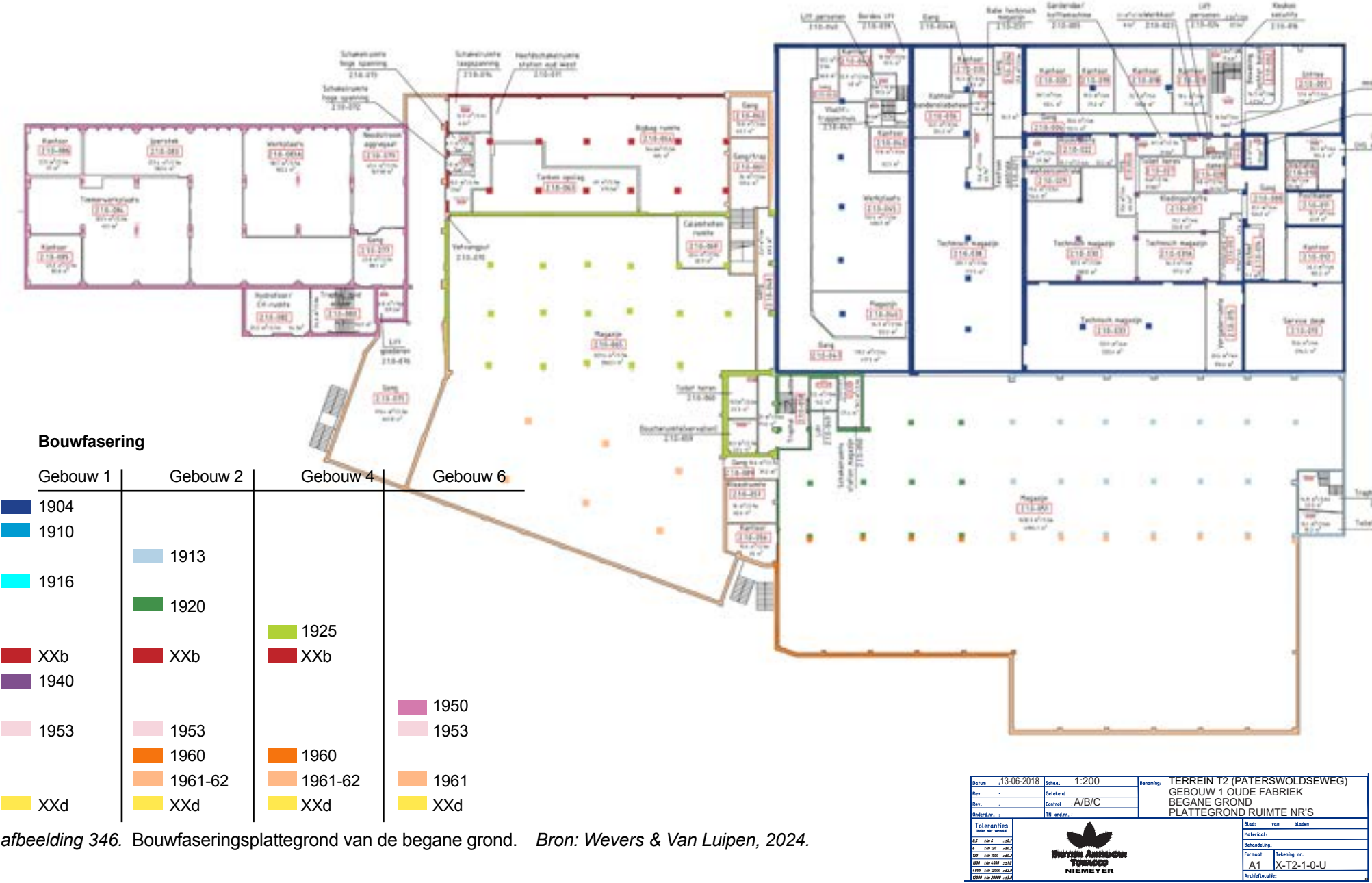
Deze bouwfase is nagenoeg gelijk aan die van gebouw 1, 2 en 4. Na de realisatie van de bouw van de nieuwe fabrieks- en kantoorgebouwen ter plaatse van de huizen aan de Piet Heinstraat vanaf midden jaren 1970, werden er diverse gevelopeningen gerealiseerd aan de noordzijde, aan de 'nieuw ontstane' fabrieksstraat. Zo werden er in de op één na laatste travee twee grote gevelopeningen/garagedeuren met hijsinstallaties/kraanbanen ingebracht op de eerste en tweede verdieping. Daarnaast werden de jaren 1980-1990 werden vrijwel alle vensters van het fabriekscomplex vervangen, veelal door kunststof kozijnen en dubbel glas – zo werd ook de luchtbrug tussen gebouw 1 en 6 vernieuwd en werd er een tweede luchtbrug naar de fabriekspanden aan de noordzijde gerealiseerd. Begin jaren 1990 werd de huidige gevelbeplating aangebracht aan de buitengevels, aan de zichtzijdes vanaf het spoor en de Paterswoldseweg.

PLATTEGRONDEN BOUWFASERING

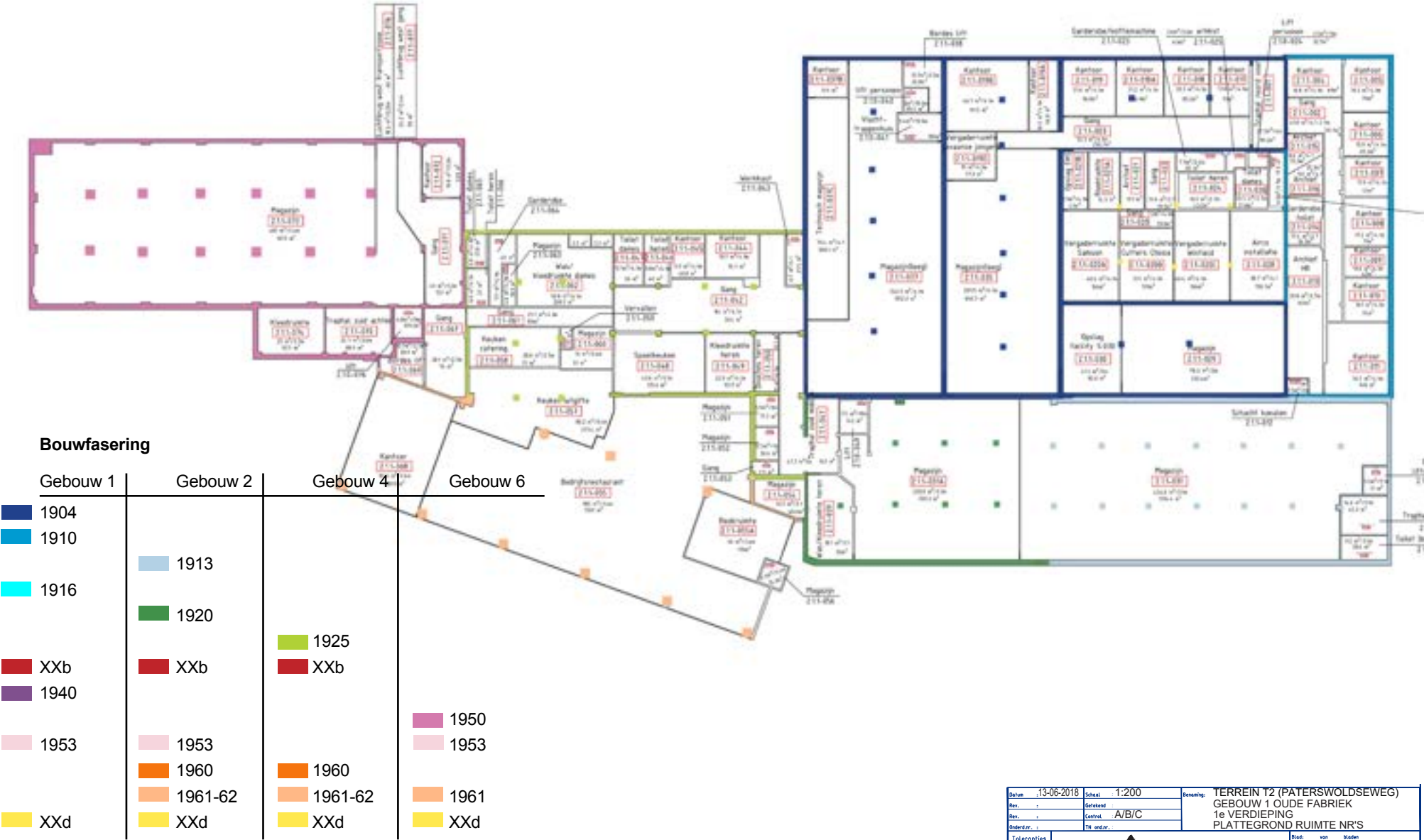

afbeelding 345. Bouwfaseringsplattegrond van de kelder. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum: 13-06-2018		Schaal: 1:200	Benaming: TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)	
Rev.:		Getekend:	GEBOUW 1 OUDE FABRIEK	
Rev.:		Controle:	KELDER	
Onderzocht:		TN. en/of:	PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Toleranties:		Blad:		van
Materiaal:		Blad:		van
Behandeling:		Blad:		van
Formaat:		Blad:		van
Tekenings nr.:		Blad:		van
A1		Blad:		van
X-T2-1-K		Blad:		van
Architect:		Blad:		van

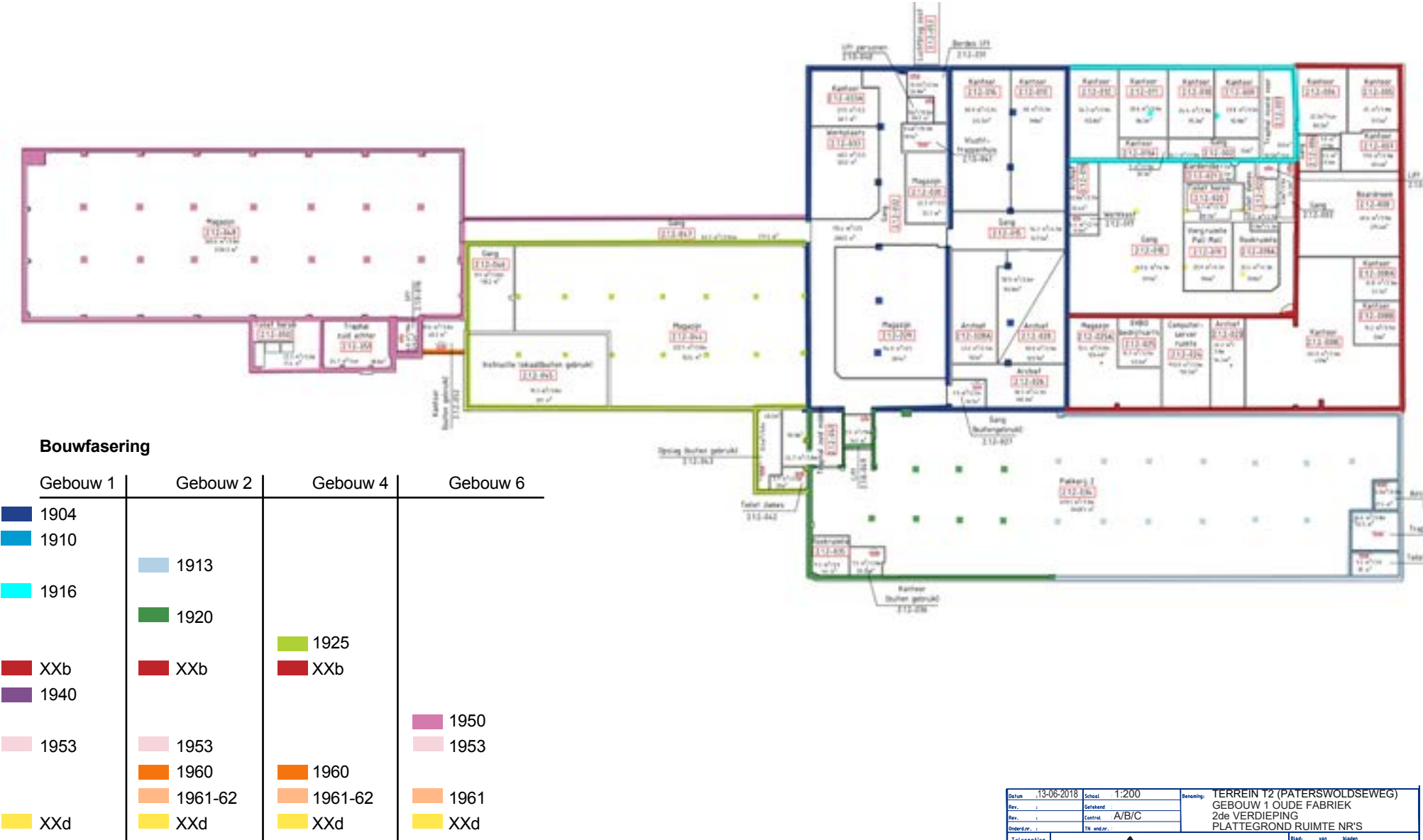

afbeelding 347. Bouwfaseringsplattegrond van de eerste verdieping. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

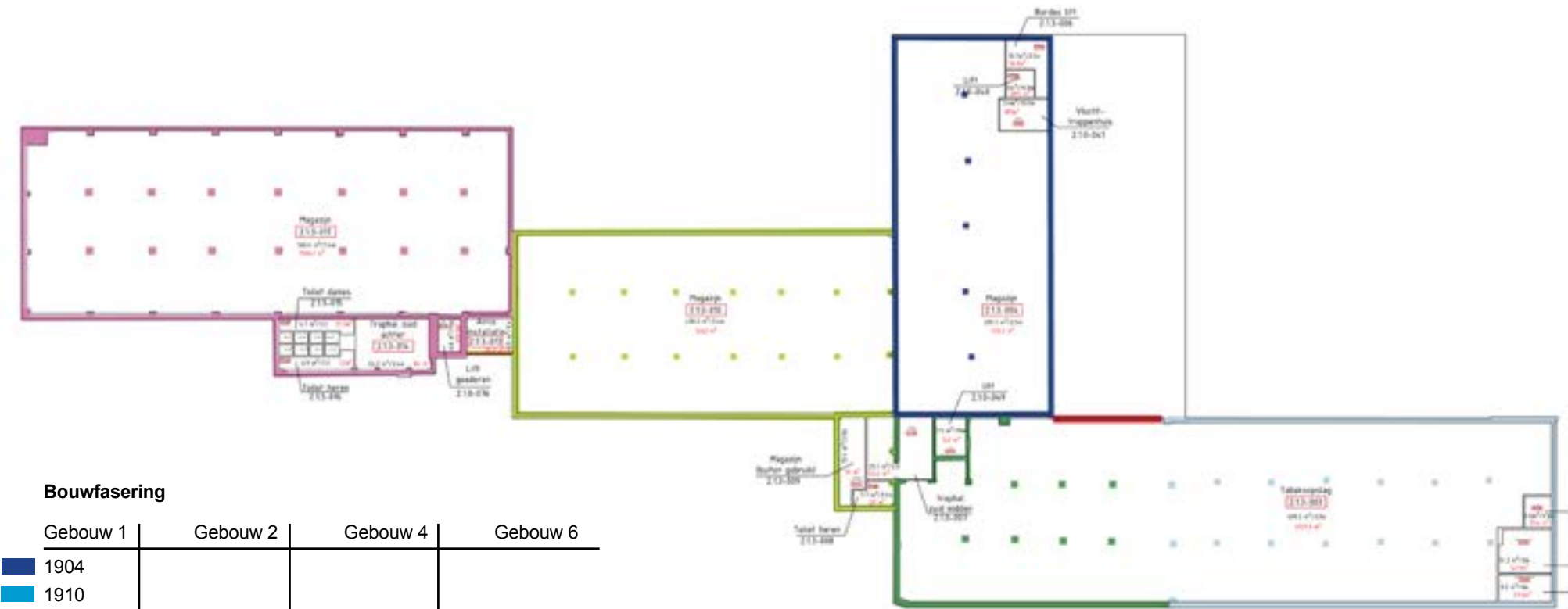
Datum: 13-06-2018		Schaal: 1:200	Benaming: TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)	
Rev.:		Getekend:	GEBOUW 1 OUDE FABRIEK	
Rev.:		Controle:	1e VERDIEPING	
Onderzocht:		TN onder:	PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Toleranties: naar het veld			Blad: van bladen	
Materiaal:			Behouding:	
Formaat: A1			Tekening nr.: X-T2-1-U	
Architect:			Architect:	

W. NIEMEIJER
NEMMEYER

afbeelding 348. Bouwfaseringsplattegrond van de tweede verdieping. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum: 13-06-2018		Schaal: 1:200	Benaming: TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)	
Rev.:		Getekend:	GEBOUW 1 OUDE FABRIEK	
Rev.:		Controle:	2de VERDIEPING	
Onderzocht:		TN onderzocht:	PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Toleranties naar het veld			Blad: van bladen	
Materiaal:			Behandeling:	
Formaat: A1			Tekening nr.: X-T2-1-2-U	
Architect:			Architectuur:	

Bouwfaserings			
Gebouw 1	Gebouw 2	Gebouw 4	Gebouw 6
1904			
1910			
1916	1913		
	1920		
XXb	XXb	1925	
1940		XXb	
			1950
1953	1953		1953
	1960	1960	
	1961-62	1961-62	1961
XXd	XXd	XXd	XXd

afbeelding 349. Bouwfaseringsplattegrond van de derde verdieping. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum: 13-06-2018

Revisie: 1

Revisie: 2

Onderwerp: 1

Schaal: 1:200

Getekend: A/B/C

Controle: A/B/C

Tek. en/of: 1

Benoeming: TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)

GEBOUW 1 OUDE FABRIEK

3e VERDIEPING

PLATTEGROND RUIMTE NR'S

Toleranties

naam

1:1

1:2

1:3

1:4

1:5

1:6

1:7

1:8

1:9

1:10

1:11

1:12

1:13

1:14

1:15

1:16

1:17

1:18

1:19

1:20

1:21

1:22

1:23

1:24

1:25

1:26

1:27

1:28

1:29

1:30

1:31

1:32

1:33

1:34

1:35

1:36

1:37

1:38

1:39

1:40

1:41

1:42

1:43

1:44

1:45

1:46

1:47

1:48

1:49

1:50

1:51

1:52

1:53

1:54

1:55

1:56

1:57

1:58

1:59

1:60

1:61

1:62

1:63

1:64

1:65

1:66

1:67

1:68

1:69

1:70

1:71

1:72

1:73

1:74

1:75

1:76

1:77

1:78

1:79

1:80

1:81

1:82

1:83

1:84

1:85

1:86

1:87

1:88

1:89

1:90

1:91

1:92

1:93

1:94

1:95

1:96

1:97

1:98

1:99

1:100

Blad: van

bladen

Material:

Behandeling:

Functie: Tekening nr.

A1 X-T2-1-3-U

Architect:

	Gebouw 1	Gebouw 2	Gebouw 4	Gebouw 6
1904				
1910				
1916		1913		
		1920		
			1925	
XXb		XXb	XXb	
1940				
				1950
1953		1953		1953
		1960	1960	
		1961-62	1961-62	1961
XXd		XXd	XXd	XXd

afbeelding 350. Bouwfaseringsplattegrond van de vierde verdieping. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum 13-06-2018		School :	Benaming:	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK 4de VERDIEPING PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Bov. :		Gefachend :			
Bov. :		Control. : A/B/C			
Onderw. :		TN onderw. :			
Toleranties onder het wetland			PROSTAS 1700 M GRONINGEN		Bied van bladen
25 1766 -101 26 176 00 -102 27 176 00 -102 28 176 480 -113 4889 10 1000 -112 4889 10 1000 -112			Metastel. Aenderende Fersal Taling nr.		A1 X-T2-14 Architectische
 BRITISH AMERICAN TOBACCO NIJMEGEN			FAX 10 10 10 10 10 TEL 10 10 10 10 10 10 10 10 10 10 10		

MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Beschermingswijzen

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om tot een gefundeerde waardering van het pand te komen. Om deze reden heeft een interne waardestelling plaatsgevonden. Bij een interne waardestelling liggen de referenties voor de waardestelling enkel binnen het object. Hierbij worden de verschillende onderdelen van één bouwwerk gewogen. Doel is het vaststellen van het relatieve belang van de monumentwaarden van deze onderdelen. Het voormalige Niemeijer tabaksfabriekscomplex geniet niet van een bescherming op rijks- of gemeentelijk niveau.

De waardering wordt per onderdeel besproken, waarbij gebruik wordt gemaakt van de volgende categorieën:

Categorie 1:

Hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het pand. Behoud noodzakelijk.

Categorie 2:

Positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het pand. Behoud wenselijk.

Categorie 3:

Indifferente monumentwaarde, van relatief weinig waarde voor de structuur en/of betekenis van het pand. Aangepaste vervanging mogelijk.

Opmerking: de onderstaande tekst kan niet los worden gezien van de waarderingsplattegronden op pagina 179 tot en met 184 en met in dit rapport en vice versa.

Stedenbouwkundige situering : categorie 2

Het Theodorus Niemeijer-complex vormt al 120 jaar een beeldondersteunend onderdeel van het Groningse stadsgezicht. De fabriek is prominent gelegen langs het spoor en de Paterswoldseweg, waardoor vanuit vele perspectieven vrij zicht op het complex ontstaat en tevens door de imposante omvang die het Niemeijer-complex midden 20ste eeuw verkreeg, vormt de fabriek al lange tijd een herkenningspunt voor inwoners en bezoekers van de stad. Dit maakt het fabriekscomplex beeldondersteunend en deze bevat daarom een positieve monumentwaarde (categorie 2). Daarnaast maakt het complex deel uit van het collectieve geheugen en is onlosmakelijk onderdeel

van de cultuurhistorische ontwikkeling binnen de stad Groningen, gezien de fabriek – in de hoogtijdagen in de jaren 1970 verantwoordelijk was voor zo'n 900 banen, waardoor veel oud-werknemers en hun familieleden een persoonlijke connectie met het complex ervaren.

Bouwmassa : categorie 2 en 3

De waardering van de bouwmassa sluit voor de oudere en/of meer doordacht ontworpen bouwdelen aan bij die van de stedenbouwkundige waardering (categorie 2). Dit betreft de bouwmassa's van de gerealiseerde initiële ontwerpen van gebouw 1 (1904), 2 (1913), 4 (1925) en 6 (1950), alle verzorgd door architectenbureau Hoekzema, deze bouwdelen bevatten een positieve monumentwaarde. Alle latere op- en aanbouwen die de architectuur van het betreffende gebouw respecteerden en/of doorzetten, bevatten tevens een positieve monumentenwaarde. Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld de bouw van de tweede verdieping aan de voorzijde van gebouw 1 (1910) en de tweede bouwphase van gebouw 2 (bouw van de zuidwestelijke aanbouw, 1920), waarbij geheel op de bestaande architectuur; raamverdelingen, materialisering, interne constructie, bouw- en verdiepingshoogte, werd aangesloten (categorie 2). De bouwdelen die ondergeschikt zijn, zoals bijvoorbeeld de aanbouw aan de noordzijde van gebouw 4, of de aanbouwen aan de zuidzijde van gebouw 2, bevatten een indifferente monumentwaarde (categorie 3). Dit geldt ook voor de uitbreidingen van de gebouwen die contrasteren, ofwel botsen, met de aanvankelijke architectuur van het pand of uit puur praktische redenen werden gebouwd (categorie 3). Voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld de derde verdieping van gebouw 1 aan de voorzijde, waarbij een vlakke gevel werd gerealiseerd met forse afwijkende gevelopeningen.

Constructie : categorie 2 en 3

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's (categorie 2 en 3). Het complex bevat gebouwen met dragend baksteenmetselwerk (gebouw 1) en gewapende betonskeletten (gebouw 2, 4, 6), dan wel niet gecombineerd met stalen kolommen, – liggers en - spanten en houten balklagen. Alle constructieonderdelen tot het initiële ontwerp van het betreffende gebouw behoren of uit een latere bouwphase stammen en hierop aansluiten, bevatten een positieve monumentwaarde (categorie 2). Alle overige later toegevoegde constructieonderdelen die ondergeschikt zijn of afwijken van de aanvankelijke constructies bevatten een indifferente monumentwaarde (categorie 3).

Exterieur : categorie 2 en 3

De waardering van het exterieur volgt de reeds besproken bouwmasa en constructie (categorie 2 en 3). Een kanttekening is dat er bij dit onderzoek geen nadruk werd gelegd op detailniveau van - specifieke wijzigingen van - het buitenschrijnwerk. Wel is met zekerheid te zeggen dat - op kleine uitzonderingen na – al het buitenschrijnwerk en vensters werden vervangen in de late 20ste eeuw, waarbij zeer grove kunststof kozijnen werden toegepast. Eveneens werden de huidige gevelpanelen aan de oost-, zuid- en westzijde aangebracht; een ingreep die de ervaring van initiële architectuur van de gebouwdelen belemmerd. Deze onderdelen bezitten daarom een indifferente monumentwaarde (categorie 3).

Interieur : categorie 3

In de panden zijn enkel ruimtes aanwezig in categorie 3. Het grootste deel van de oorspronkelijke indeling met interieurafwerkingen bleef niet behouden. Dit feit hangt nauw samen met het intensieve en puur functionele gebruik van de fabrieksgebouwen; de afwerking van het interieur diende praktisch te zijn. Ook zijn nagenoeg alle machines en apparatuur uit de gebouwen verwijderd, wat het plaatsen van de fabriekshallen binnen een gebruiksgeschiedenis of een cultuurhistorisch kader bemoeilijkt. Dit maakt het complex in huidige toestand lastig leesbaar, waardoor het nu ervaren wordt als generiek fabrieksgebouw in plaats een specifieke tabaksfabriek.

Wat een prominent onderdeel vormt in het overgrote deel van de interieurs van het complex zijn de constructies, die reeds bij het onderdeel constructie werden gewaardeerd.

Legenda bij waarderingsplattegronden**Monumentwaarde**

- Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk
- Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk
- Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

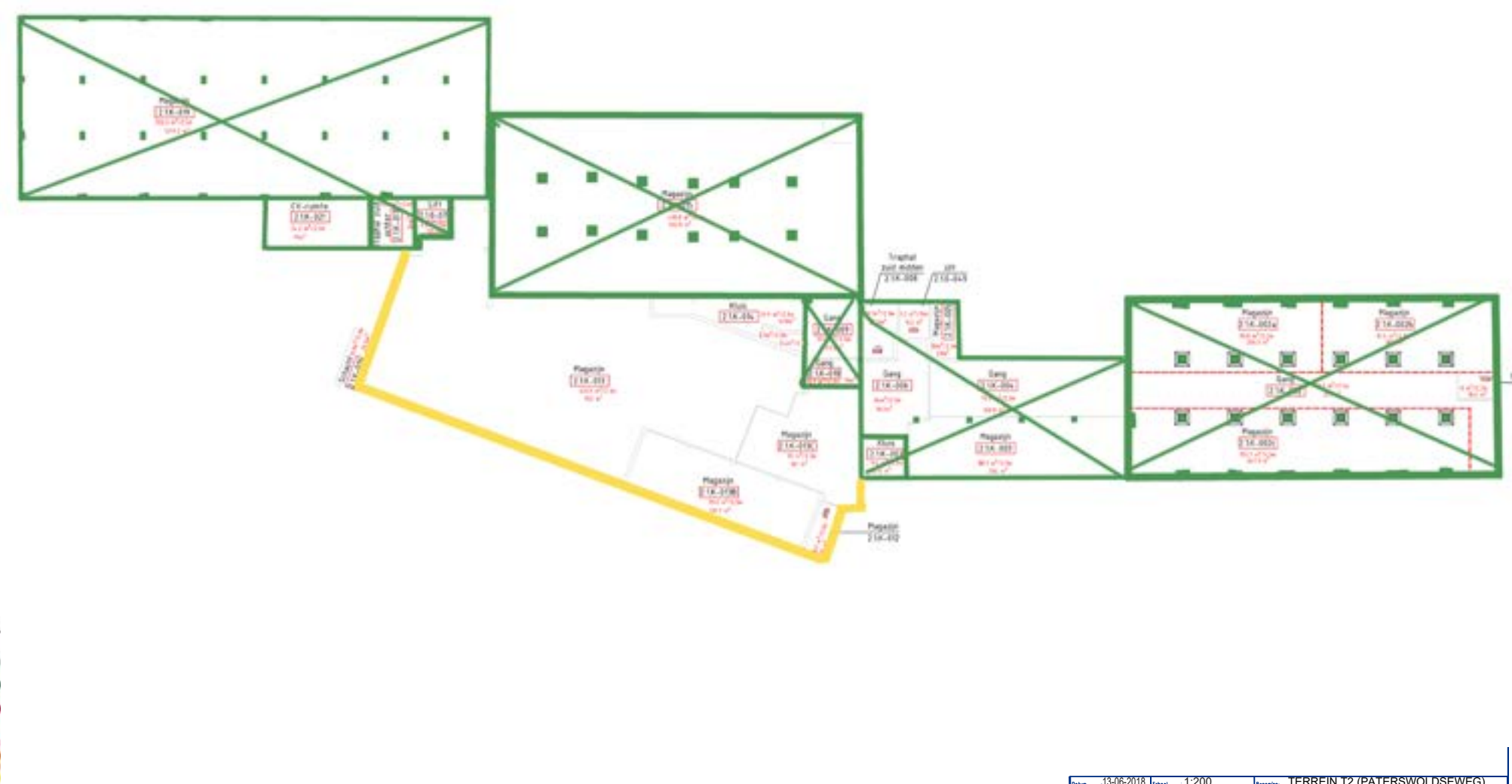
Bovenliggende constructie

- Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk
- Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk
- Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Interieur

- Interieuronderdeel/ -element
- Plafond
- Wandafwerking
- Wandafwerking: lambrisering
- Vloerafwerking

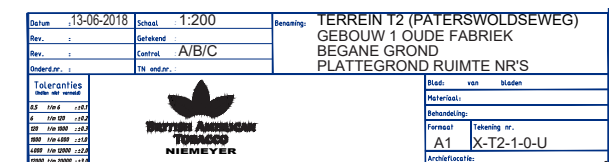
PLATTEGRONDEN MONUMENTWAARDE

afbeelding 351. Waardestellingspresentatietekening van de kelder. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum	13-06-2018	Schaal	1:200	Benaming	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG)
Rev.		Gefaband			GEBOUW 1 OUDE FABRIEK
Rev.		Control	A/B/C		KELDER
Onderz.		TN onder			PLATTEGROND RUIMTE NR'S
Toleranties					Blad: van bladen
A1 100 x 100					Materiaal:
A1 100 x 100					Behandeling:
A1 100 x 100					Formaat Tekening nr.
A1 100 x 100					A1 X-T2-1-K
A1 100 x 100					Architectuur:

180

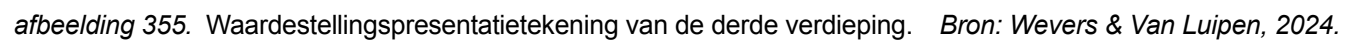

181

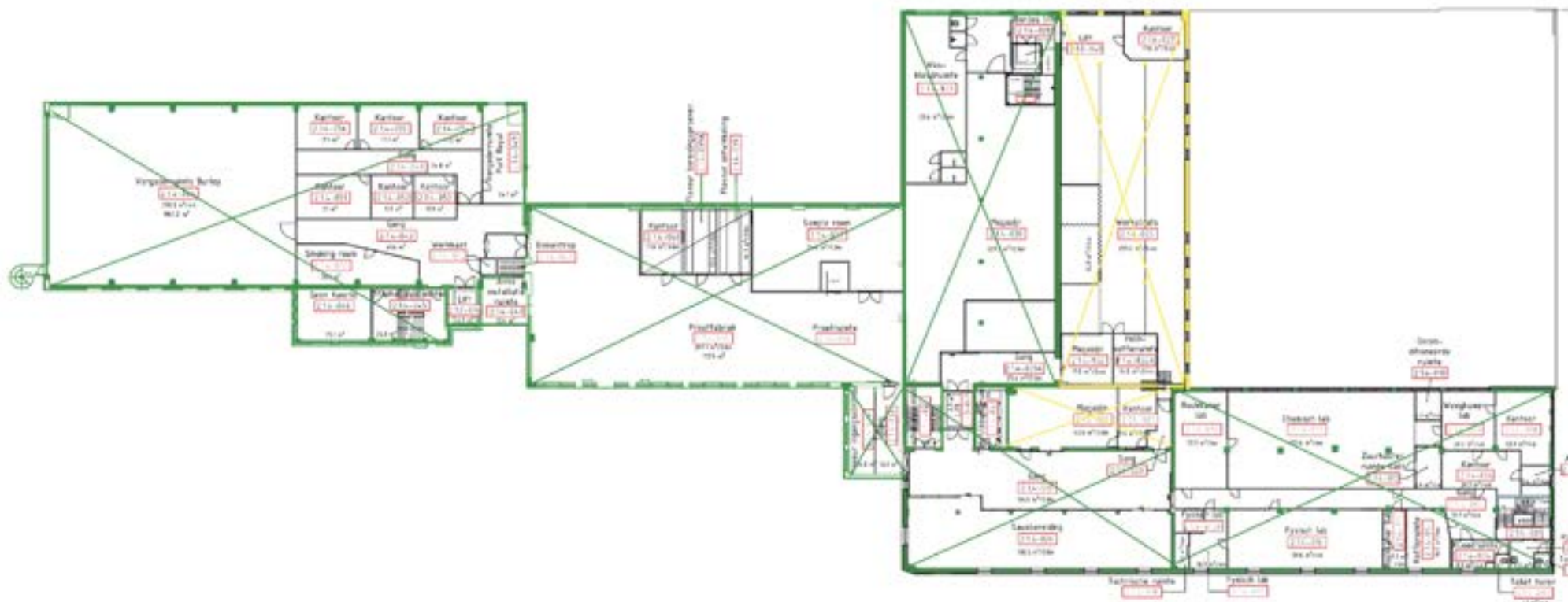

182

183

afbeelding 356. Waardestellingspresentatietekening van de vierde verdieping. Bron: Wevers & Van Luipen, 2024.

Datum : 13-06-2018		School : :	Bemening:	TERREIN T2 (PATERSWOLDSEWEG) GEBOUW 1 OUDE FABRIEK 4DE VERDIEPING PLATTEGROND RUIMTE NR'S	
Rev. :		Gefachend :			
Rev. :		Contral. : A/B/C			
Onderiv. :		TN indr. :			
Toleranties niet van toepassing					
				Blad : van bladen Materiaal : Betreft: ☐ Betreft niet Formaat : ☐ Tekening nr. A1 X-72-14 TFL 100 050 - 344471 TFL 100 050 - 344472 TFL 100 050 - 344473	

GERAADPLEEGDE BRONNEN

ARCHIEVEN

Delpher, kranten- en tijdschriftartikelen.

Groninger archieven, beeldbank.

Groninger Archieven, 2129 Bouwvergunningen gemeente Groningen (1), (1856) 1863 - 1916 (1918), gedigitaliseerd:

- 1903 - bouw fabriek, ad.nr.: 10/3058
- 1903 - bouw portierswoning, ad.nr.: 10/3123
- 1904 - bouw bergplaats, ad.nr.: 10/3258
- 1907 - bouw machinegebouw, ad.nr.: 10/388
- 1909 - bouw tijdelijke bergplaats voor tabak, ad.nr.: 14/1311
- 1912 - bouw wagenhuis, ad.nr.: 14/1866
- 1914 - maken van een beerput, ad.nr.: 14/2191
- 1915 - bouw werkplaats, ad.nr.: 10/2136
- 1916 - bouw verdieping, ad.nr.: 10/2263

Groninger Archieven, 2870 Bouwvdossiers dienst RO/EZ, niet gedigitaliseerd:

- Mappen 4807.03 t/m 4807.8 en 4807.17

Kadaster Archiefviewer, hulp- en veldwerkkarten Gemeente Groningen, sectie C en sectie R.

Het Nationaal Archief, Archieftoegangen:

- 2.15.5295 - 6135, 4004, 4693, 4688: Inkomens en arbeidsvoorwaardenbeleid (CAO).
- 2.21.090 - 159: Collectie Huysmans Ingekomen brief reis VS aankoop tabak door meneer Polak (1947)
- 2.14.29.03 - 108: TNO
- 2.06.127 - 2051, 2052: Ministerie van economische zaken, DG prijzen, ordening en regionaal beleid.

Het Nieuwe Instituut, Archieftoegangen:

- Ling T150 - 44.06A: inrichting daktuin op fabriekscomplex door arch. Van Linge & Bosma.

- Ling T139 - 42.13: diverse bouwtekeningen i.o.v. Th. Niemeyer.
- Ling d116 - 42.04: dagboeken, bestekken, berekeningen (bouw gebouw 6).
- Ling d117: stalen ramen De Vries Robbé & Fenestra, correspondentie en bouwvergunningen (bouw gebouw 6).
- Ling t229 - 42.04: liften / dak (bouw gebouw 6).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort, beeldbank.

LITERATUUR

Buurma, J.A. *Het personeel van Theodorus Niemeijer N.V. en de N.V. Tabaksfabriek Franciscus Lieftinck. Een onderzoek naar het sociale leven van het personeel van een middelgrote fabriek*. Deventer: Wolters, 1948.

Bot, Piet. *Vademecum van historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*. Alphen aan de Maas: Uitgeverij Veerhuis, 2009.

Koldewey, E.F. *Over de vloer met voeten getreden erfgoed*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2010.

Helden, H.J. van (1951). Industriebouw in de gemeente Groningen nà 1945. *BOUW: centraal weekblad voor het bouwwezen*, 6(27), 461-463.

Niemeyer Nieuws, gebundelde jaargang 1969.

WEBSITES

Andere Tijden. *De Groningse geur van tabak*. NPO 2, uitgezonden op 26 december 2021 (korte documentaire 41min).

‘Willem Niemeijer.’ Stichting vriendenkring Neuengamme, via <https://monument.vriendenkringneuengamme.nl/person/403476/willem-niemeijer>

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het complex aan de Paterswoldseweg 43 werd op het niveau van een bouwhistorische verkenning onderzocht. Tijdens deze verkenning lag het accent op de opname van de zichtbare bouwsporen. Destructief onderzoek maakte geen deel uit van het onderzoek, en tevens werd slechts een beperkt archiefonderzoek uitgevoerd, zodat enkele aanbevelingen voor nader onderzoek kunnen worden genoemd.

Aanvullende opname muurdelen

Op het moment van deze opname waren vrijwel alle buitenmuren aan de oost-, zuid- en westzijde voorzien van de huidige gevelbekleding. Mocht deze in de toekomst worden weggenomen kan er een aanvullende opname van het muurwerk worden gedaan en kunnen wijzigingen en mogelijk ook extra bouwfasen aan het licht komen. Eveneens kunnen hierbij oudere afwerkingen van de gevels in kaart worden gebracht.

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het beeld-, bouwdossierarchief van Het Groninger Archief te Groningen, enkele dossiers in Het Nieuwe Instituut en Het Nationaal Archief, het online kranten- en tijdschriftarchief van Delpher en er werd beperkt kadastraal onderzoek verricht.

Diepgaander onderzoek in de Groninger archieven voor de meest recente bouwgeschiedenis van na 1975, zou nog kunnen worden verricht. Daarnaast kan er nog aanvullend onderzoek worden gedaan naar de gebruiksgeschiedenis van de fabriekspanden. Interviews met oud-werknemers, het fabrieksarchief en alle uitgaven van het personeelstijdschrift *Niemeyer Nieuws* kunnen hiervoor als uitgangspunt dienen.

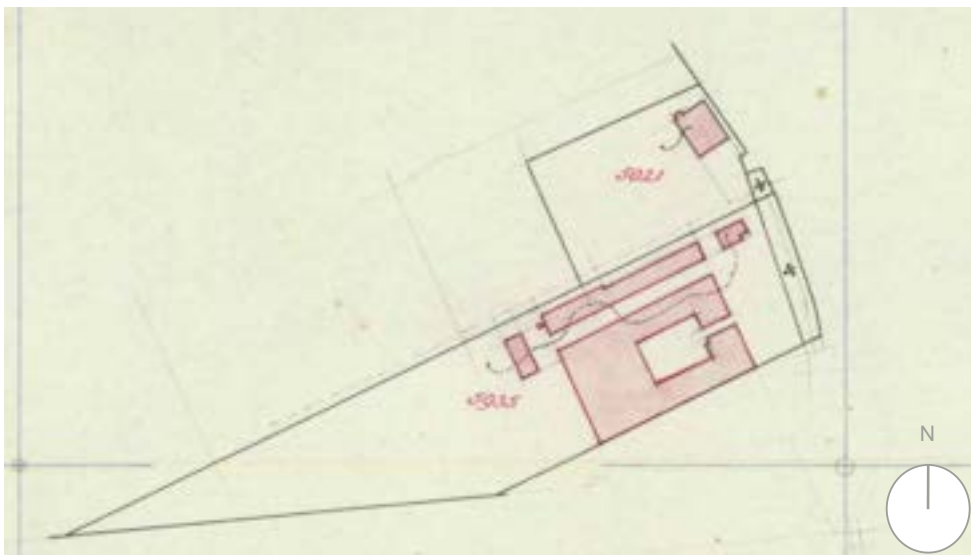
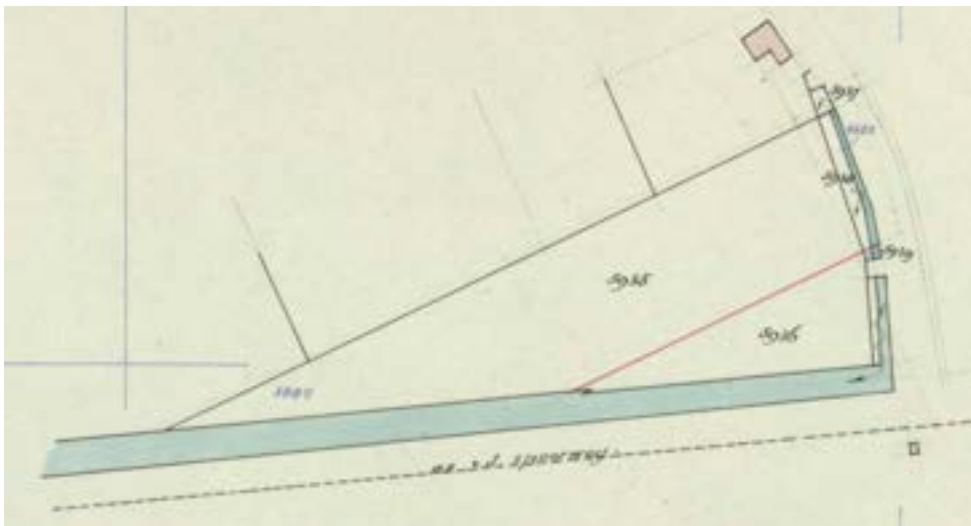
Kleuronderzoek

Voor wat de afwerkingsgeschiedenis van het complex betreft, kan worden gesteld dat er nog geen kleurhistorisch onderzoek werd verricht. Nagenoeg al het buitenschrijnwerk werd eind 20ste eeuw vervangen (en voorzien van andere roedenverdelingen), dus onderzoek op dergelijke onderdelen brengt géén informatie over de oorspronkelijke afwerking met zich mee. Wel is met zekerheid uit al het topografisch beeldmateriaal op te maken dat de kleurstelling op kozijn- en raamhout van gebouw 1 onderling verschilden en dat de fabrieksvensters niet in een witte kleur - zoals nu - waren afgewerkt. Daarnaast werden in verschillende fasen op verscheidene gevels gevelschilderingen aangebracht met de bedrijfsnaam. Deze werden in de jaren 1950 overschilderd. Mogelijk zijn delen hiervan nog vrij te leggen of te onderzoeken indien reconstructie hiervan in de toekomst gewenst is. Vergelijkend onderzoek en nadere studie naar ouder beeldmateriaal is bij een toekomstig herstel van de gevels aanbevolen.

BIJLAGE CARTOGRAFISCHE AFBEELDINGEN

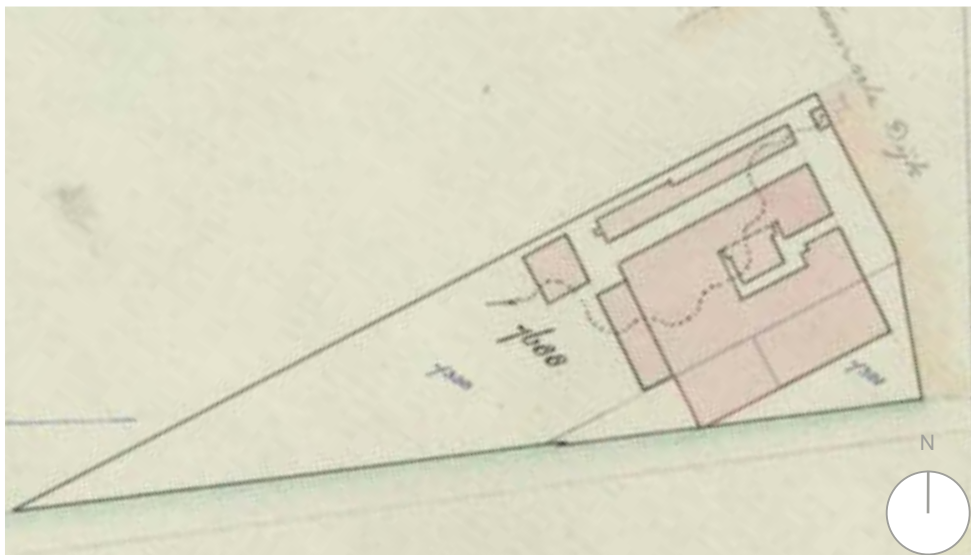
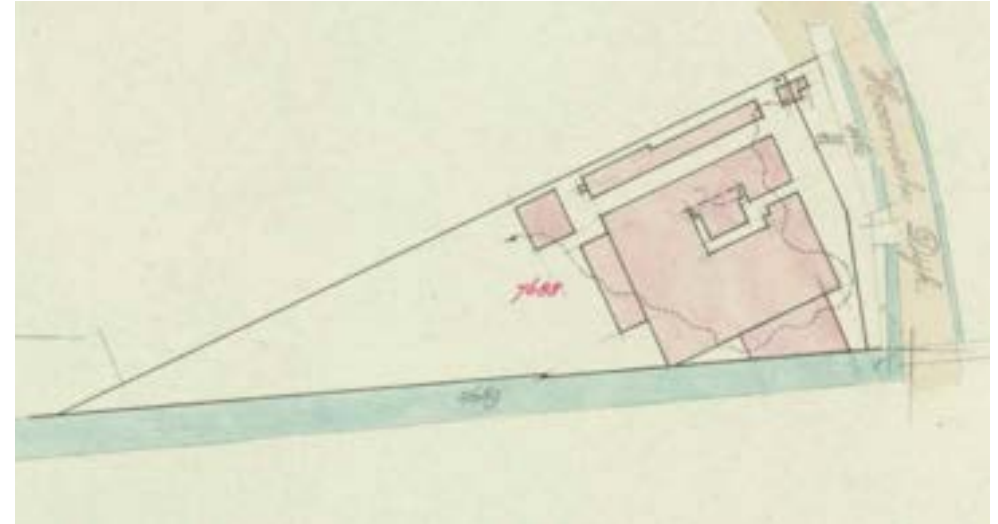
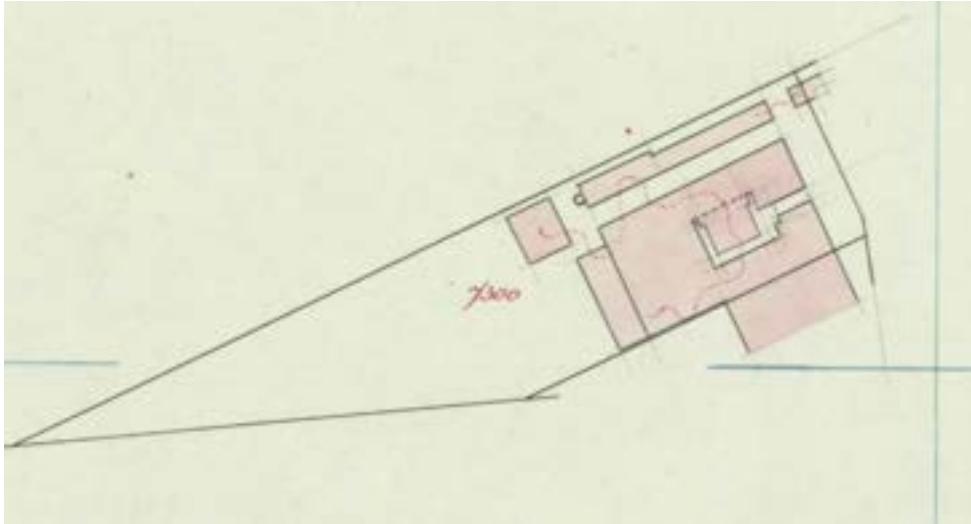

afbeelding 357. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1904. Perceel C 5935, 5936. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_843.

afbeelding 358. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1905. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_883.

afbeelding 359. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1908. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_969.

afbeelding 360. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1916. Perceel C 7300, 7301. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_1161.

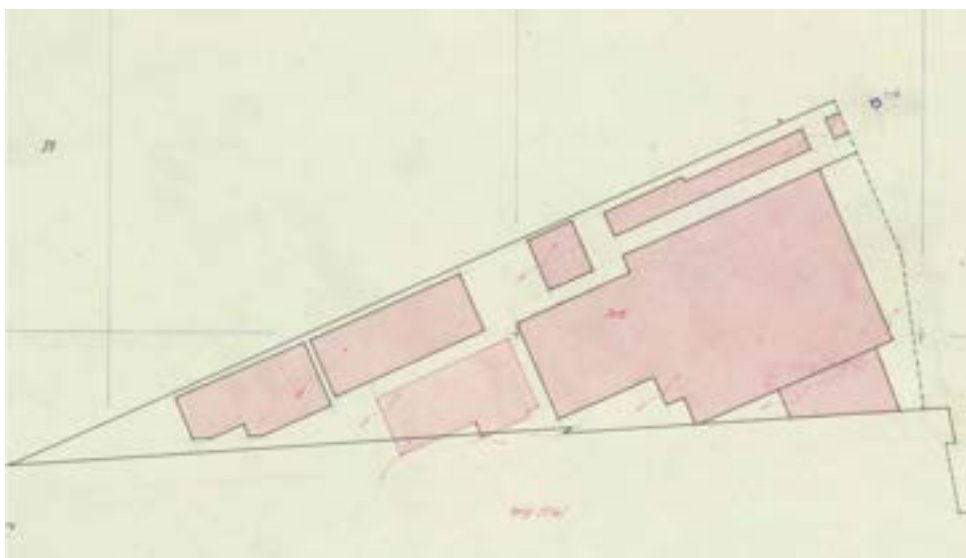
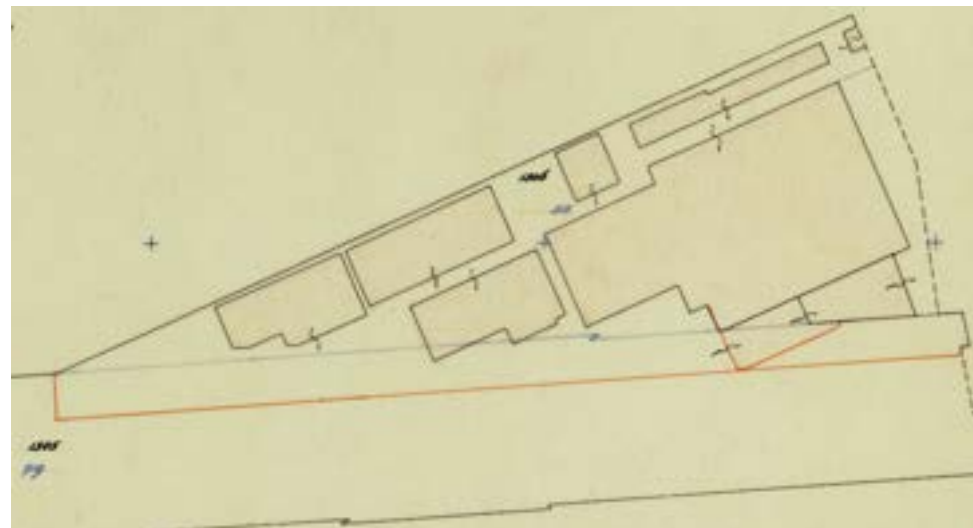
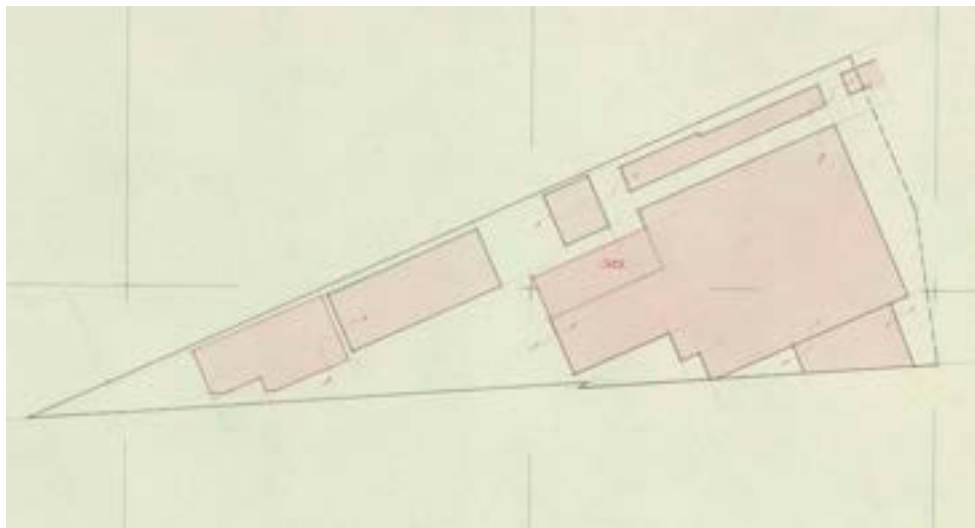

afbeelding 361. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1917. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_1197.

afbeelding 362. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1922. Perceel C 7688. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_1290.

afbeelding 363. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1925. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_1350.

afbeelding 364. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1927. Perceel C 7688. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_C_1393.

afbeelding 365. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1942. Perceel R 315. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_R_25.

afbeelding 366. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1951. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_R_70.

afbeelding 367. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1961. Perceel R 1306. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_R_116

afbeelding 368. Detail uit Kadastrale hulpkaart, dienstjaar 1979 Perceel R 1894. Bron: Kadaster Archiefviewer, Doc.nr. HK_GNG00_R_238.

BIJLAGE TOPOGRAFISCHE AFBEELDINGEN

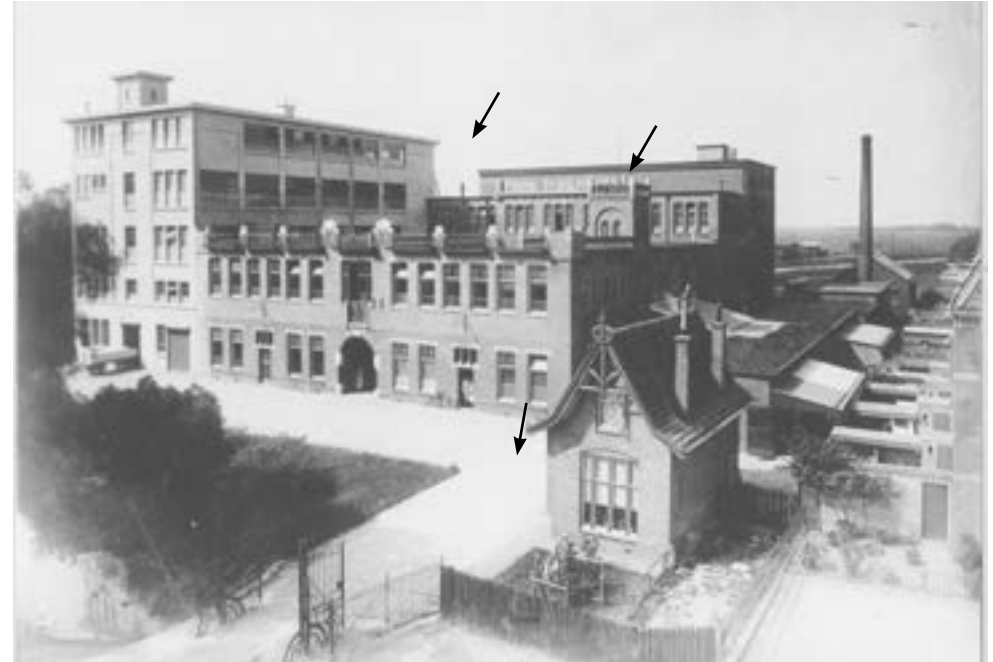
afbeelding 369. De nieuwe fabriek van N.V. Stoomtabaksfabriek v/h Theodorus Niemeijer, net na de oplevering in 1904-1905 aan Hoorns(che)dijk, nu de Paterswoldseweg. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_10134.*

afbeelding 370. N.V. Stoomtabaksfabriek v/h. Theodorus Niemeijer. De tweede verdieping aan de voorzijde werd reeds gebouwd (1910). Het beeld toont ook de toegangspoort met portierswoning (1904), de eenlaagse loodsen langs de tuinen van de huizen aan de Piet Heinstraat (1904) en achteraan het machinegebouw met schoorsteen (1907). Door P.B. Kramer 1910-1913. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_3405.*

afbeelding 371. De shagfabriek - gebouw 2 - gezien vanuit het zuidwesten, kort na de oplevering in 1913-1914. Bron: *Niemeijer nieuws*.

afbeelding 372. Twee afbeeldingen kort na elkaar omstreeks 1916 en 1920. De portierswoning werd uitgebreid, de uitbreiding van fabriekshal 2 verschijnt aan de achterzijde, het torentje van gebouw 1 werd verwijderd en een verdieping opgebouwd (zie pijlen). Beide door Kramer, P.B. Bron: *Beeldbank Groningen*, ld.nr.: 1785_3405 & 3403.

afbeelding 373. In 1920 werden bij Niemeijer paarden afgeschaft, deze opname werd gemaakt ter gelegenheid van de aanschaf van een derde vrachtauto. *Bron: Niemeijer Nieuws.*

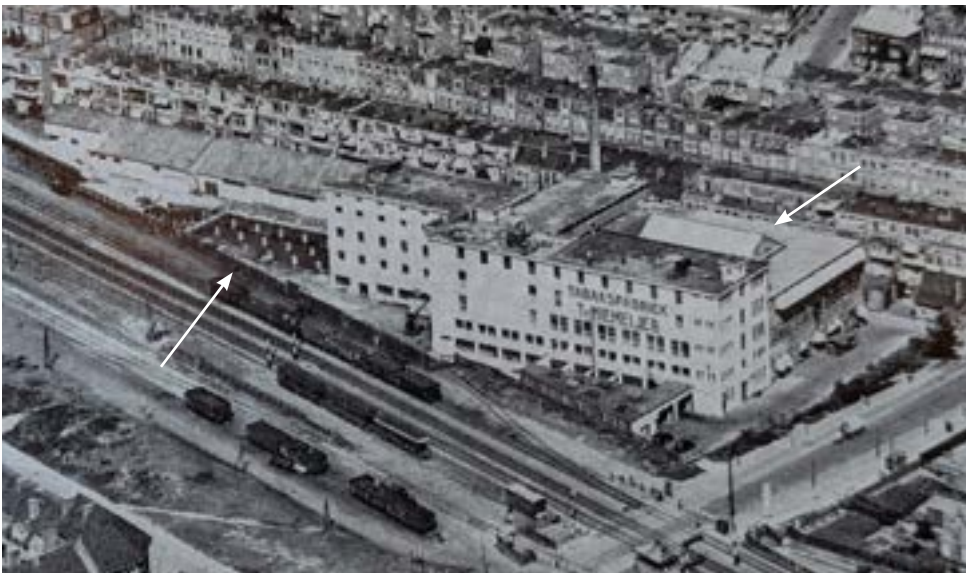
afbeelding 374. Luchtfoto tabaksfabriek Th. Niemeijer, door KLM in 1924, kort na de uitbreiding van gebouw 2 aan de zuidwestzijde (pruim-fabriek) en kort voor de bouw van gebouw 4 (rook-fabriek). *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1173_62_7.*

afbeelding 375. Luchtfoto, vervaardigd tijdens de bouw van gebouw 4 (de rookfabriek) in 1925. Onder een detail van het binnenterrein van gebouw dat reeds gedeeltelijk werd overkapt. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 818_05272.*

afbeelding 376. Kantoorphoneel met directeur. Niemeijer, voor de voorgevel van gebouw 1, door P.B. Kramer in 1934. In de linker bovenhoek is nog net de overkraging van het dak te zien, waardoor de ophoging van de travee aan de voorzijde met een tweede verdieping na 1934 moet hebben plaatsgevonden. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_15821.*

afbeelding 377. Twee luchtfoto's vervaardigd gedurende de bouw van de sigarettenfabriek uit ca. 1938 (boven) en 1947 (onder). De bouw gebouw 6 werd sterk vertraagd door de oorlog, boven is de aanlegfase van de bouwput te zien, onder de betonnen heipalen. De afbeeldingen tonen tevens de verticale uitbreiding van gebouw 1 en de complete overkapping van het voormalige binnenterrein. *Bron: Niemeyer nieuws.*

afbeelding 378. De zuidgevel van gebouw 2 (shagfabriek) in gehavende toestand kort na de bevrijding in 1945. *Bron: Niemeyer nieuws.*

afbeelding 379. Het complex van de tabaksfabriek, gezien vanaf de achterzijde (west). Op de voorgrond de net opgeleverde fabriekshal (gebouw 6, sigarettenfabriek), december 1950. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 818_5861.*

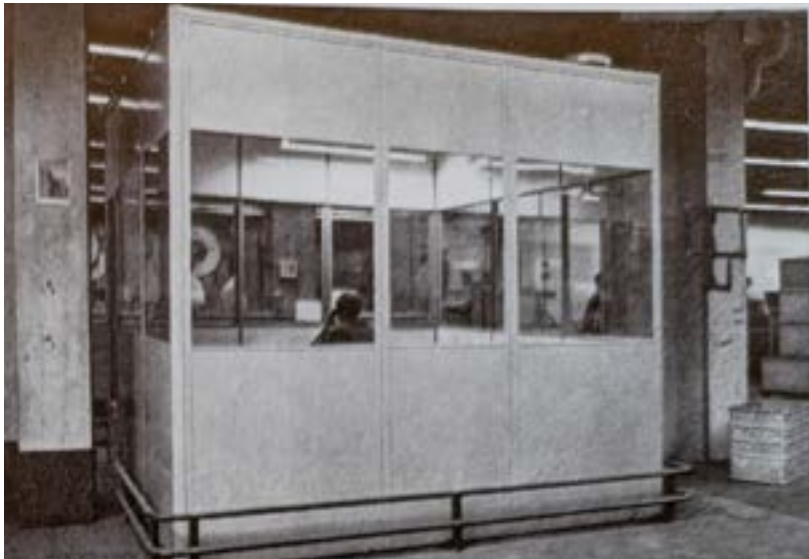

afbeelding 380. Luchtfoto van het complex in 1961, kort na de uitbreiding van gebouw 3 (zie pijl). *Bron: Niemeyer nieuws.*

afbeelding 381. Luchtfoto van het complex ca 1961-1965, kort na de oplevering van de kantine en expeditie (zie pijl). *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 818_5861.*

afbeelding 382. Voor- en zijgevel 13 juli 1961. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_3135.*

afbeelding 383. Interieur: lopende band met werknemers, vermoedelijk bij de tabaksvoorbereiding. 1955-1965. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2437_606.*

afbeelding 384. De papiersnijmachine en zijn bediener P Wagemakers, die zal worden verplaatst naar de nieuwe drukkerij (1969).

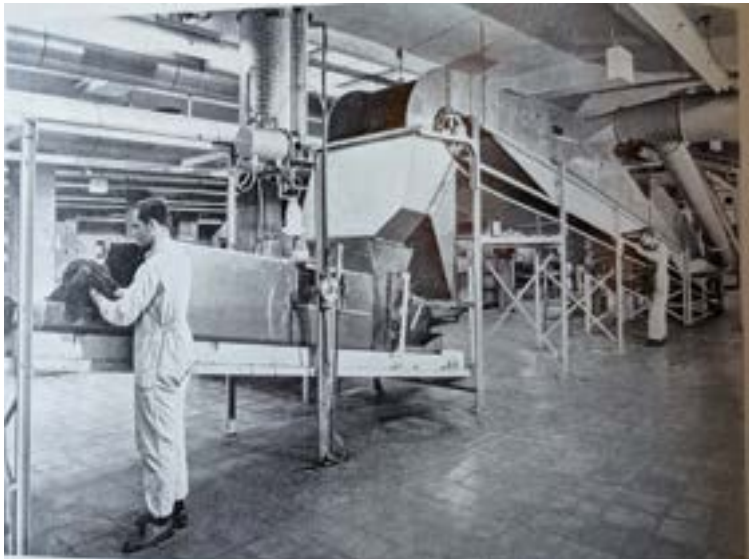
afbeelding 385. Kant en klaar kantoren die werden aangeschaft omstreeks 1969. *Bron: Niemeyer Nieuws, 1969.*

afbeelding 386. Handpakafdeling: voornamelijk gehuwde vrouwen aan het werk, die tabaksproducten inpakken voor export (ca. 1969).

afbeelding 387. Nachtcontroleur Beulakker controleert de sigarettenfabriek. *Bron: Niemeyer Nieuws, 1969.*

afbeelding 388. Bewerking van de ruwe tabak: thermo-vactors, onder vacuüm en nabehandeling met stoom worden de bladeren weer los en soepel gemaakt.

afbeelding 389. Droog- en koelsysteem, na het kerven van de tabak *Bron: Niemeyer nieuws, 1969.*

afbeelding 390. Batterij van de sigarettenmaakmachines, goed voor de productie van 1600-2000 sigaretten per minuut.

afbeelding 391. Verpakkingsafdeling waar Samson wordt vervaardigd, de eind jaren 60 populaire 'pouch' verpakkingen rollen van de band. *Bron: Niemeyer nieuws, 1969.*

afbeelding 392. Beeld uit rapportage *Van Gewest tot Gewest* uit 1969. Op de afbeelding is de begane grond van de fabriekshal van gebouw 2-3 te zien, waar de tabaksbladeren wordt uitgespreid over een lopende band. *Bron: Van Gewest tot Gewest 1969.*

afbeelding 393. Beeld uit rapportage *Van Gewest tot Gewest* uit 1969. Op de afbeelding is de pakkerij (gebouw 4) te zien, waar de pakken Samson shag van de lopende band afrollen. *Bron: Van Gewest tot Gewest 1969.*

afbeelding 394. Afbeelding van de gesloopte huizen aan de Piet Heinstraat, met tabaksfabriek Niemeijer op de achtergrond gezien naar het oosten. Door D. van der Veen, in 1969. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_30127.*

afbeelding 395. Paterswoldseweg kruising Piet Heinstraat met daarachter de tabaksfabriek van Th. Niemeyer B.V. Door D. van der Veen 1972. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_30127.*

afbeelding 396. Luchtfoto vanuit het noordwesten, voor de sloop van de huizen aan de Piet Heinstraat 1973-01-31. Door Aerophoto Eelde. Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2290_5095.

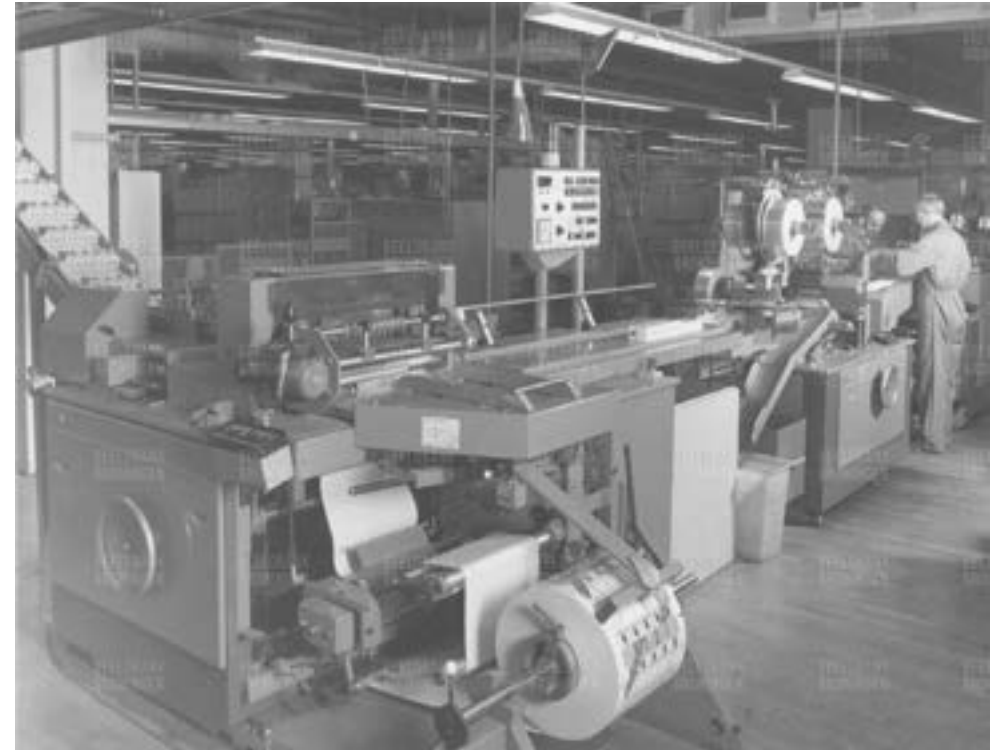
afbeelding 397. Afbraak van de portierswoning. Door Gaasendam, K.A. 1970-1980. Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_1871.

afbeelding 398. Loods met balen tabak. Door Stoel, John 1975-1985. Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 818_5862.

afbeelding 399. Tabaksfabriek Th. Niemeijer: terminal voor vrachtwagens en trein met container trailer. De gebouwen zijn nog in schoon metselwerk en niet van beplating voorzien, de stalen ramen uit de bouwtijd van gebouw 6 zijn nog aanwezig. Door Stoel, John 1975-1985. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 818_5863.*

afbeelding 400. Niepmann dubbelbanige sigarettenpakmachine: met werknemer Veldman. Door Hans Kraus 1986. Capaciteit van de machine: 2 x 250 pakjes van 25 stuks per minuut. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_23010.*

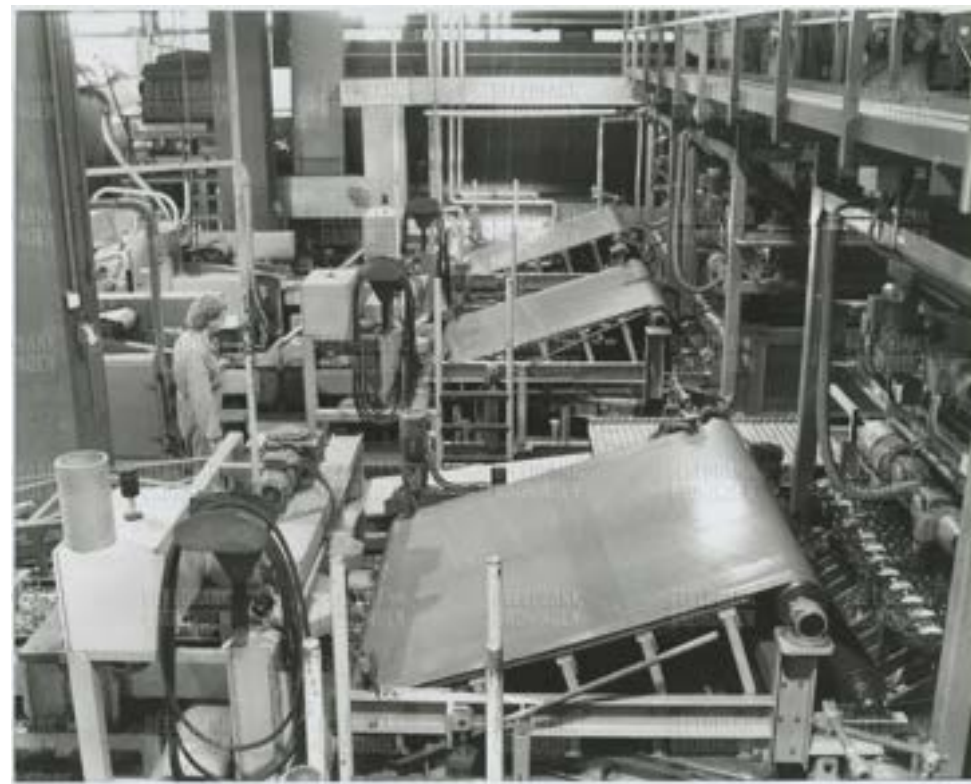
afbeelding 401. Werknemer Zigterman bij Focke shagpakmachine: met gehoorbeschermers. Door Hans Kraus 1986. Capaciteit van de machine: weegt, verpakt inc. cellofaan, pakt in overdoos 80 pakjes per minuut. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_23011.*

afbeelding 402. Paterswoldseweg 43 : tabaksfabriek Niemeijer : met open Betonno urinoir op de voorgrond. Door Michael Hermse april 1992; na het aanbrengen van het plaatmateriaal op de zichtgevels. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 1785_30020.*

afbeelding 403. Interieur met werknemer en pakken Samson shag. Door Visscher, J.H. 1989-1993. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2138_4660.*

afbeelding 404. Interieur met werknemer. Door Visscher, J.H. 1989-1993. *Bron: Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2138_4661.*

afbeelding 405. Interieur met werknemers. Door Visscher, J.H. 1989-1993. *Bron:* Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2138_4657.

afbeelding 406. Interieur met werknemers en blikken American Star pijptabak Door Visscher, J.H. 1989-1993. *Bron:* Beeldbank Groningen, Id.nr.: 2138_4658.

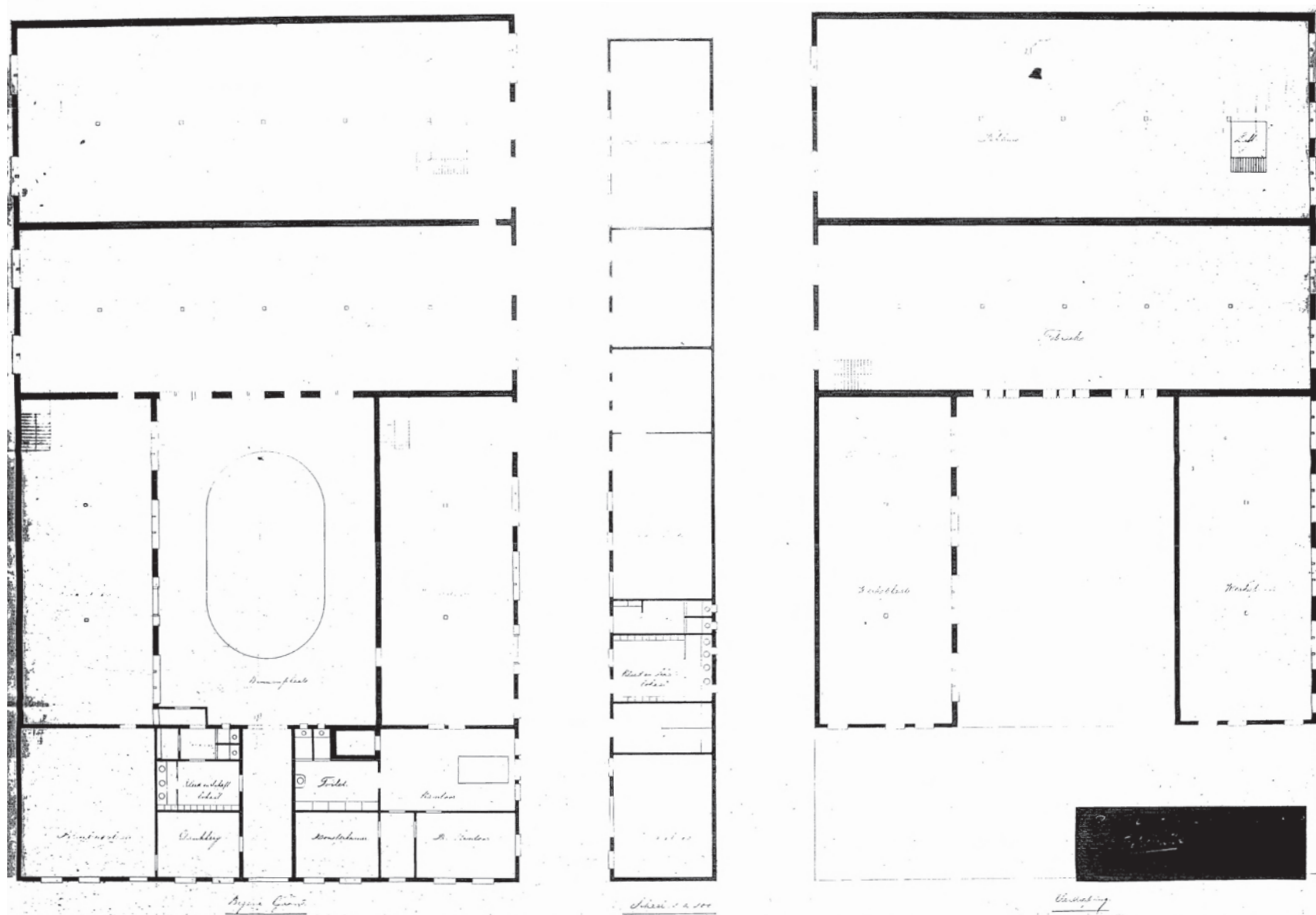

afbeelding 407. Briefhoofd briefpapier met prenten tabaks- en koffie- en theefabriek, in gebruik in 1946-1948. *Bron: Nationaal Archief, Inv.nr.: 2.14.29.03-108.*

afbeelding 408. Briefhoofd briefpapier met prenten tabaks- en koffie- en theefabriek, in gebruik in 1956-1957. *Bron: Nationaal Archief, Inv.nr.: 2.14.29.03-108.*

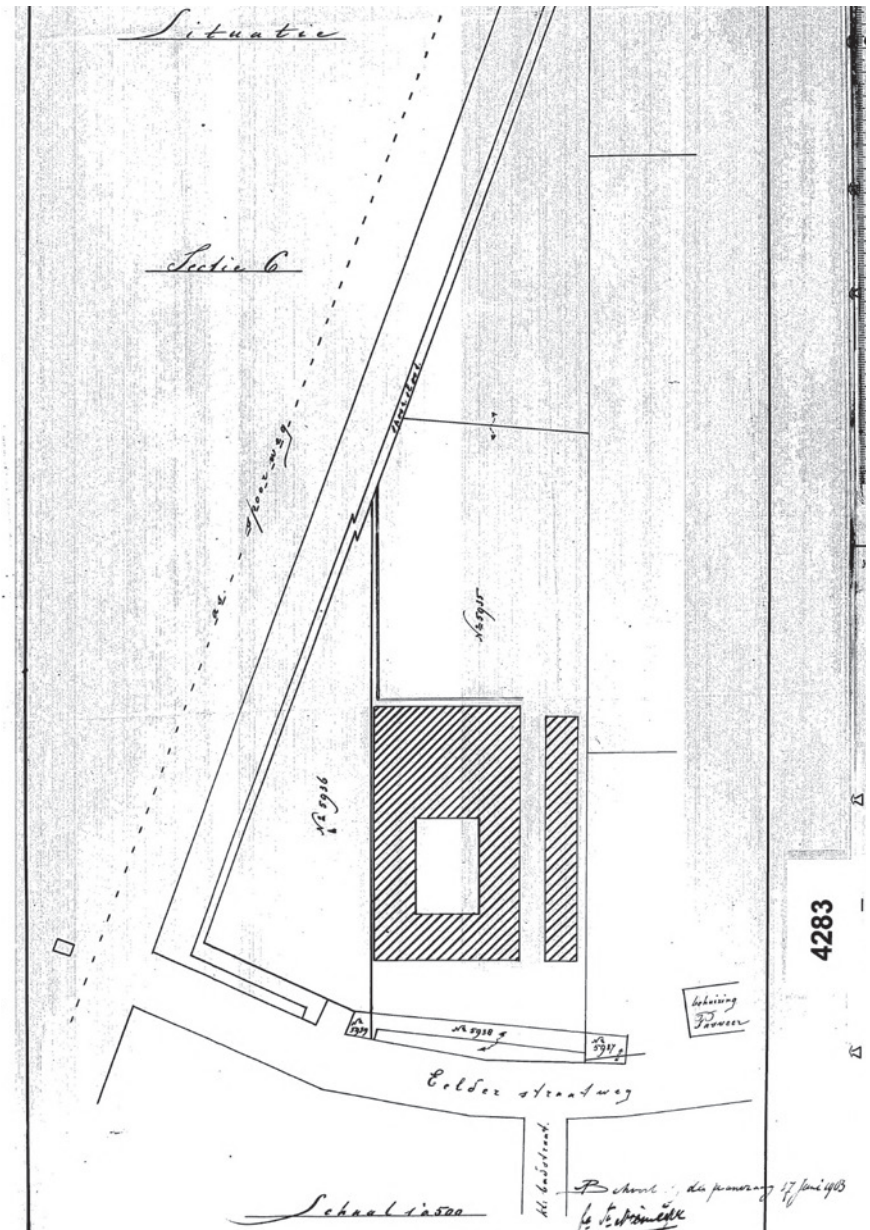
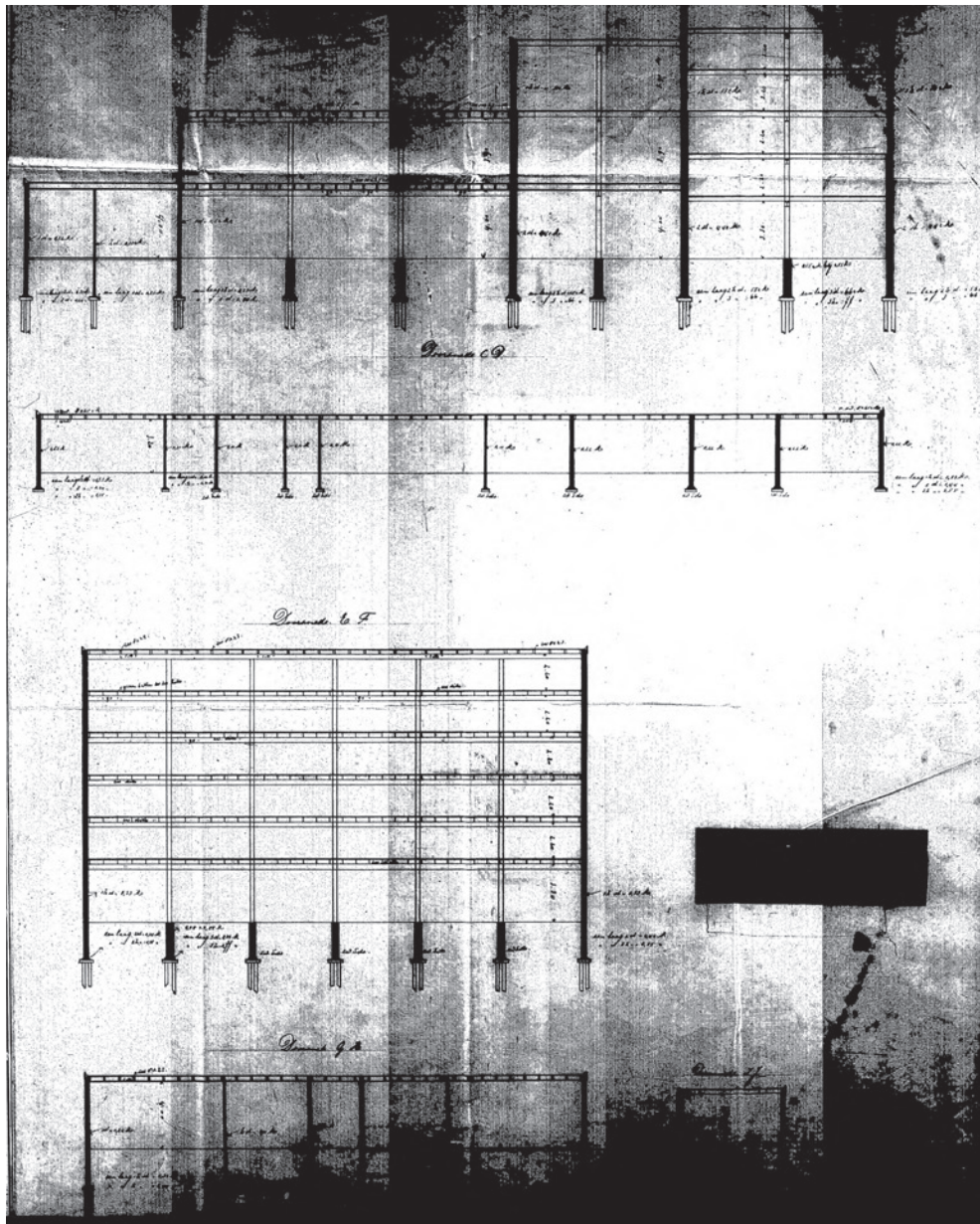

BIJLAGE BOUWTEKENINGEN

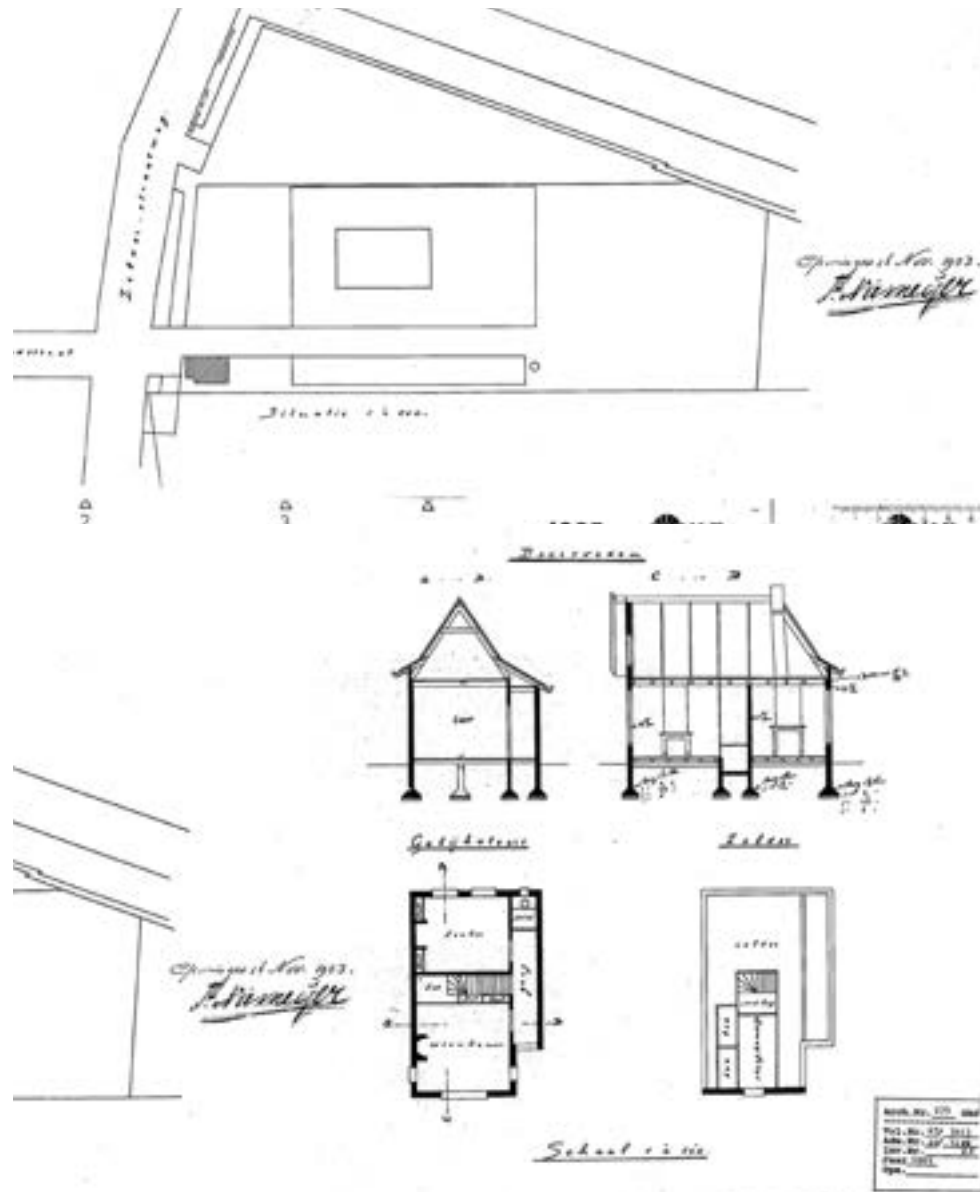

afbeelding 409. Bouw van gebouw 1: Plattegronden voor de bouw van een tabaksfabriek door de firma Th. Niemeijer in 1903. Bouwvergunningstekening van 17 juni 1903 (Blad 1). Bron: GrA, 2129 -10/3058.

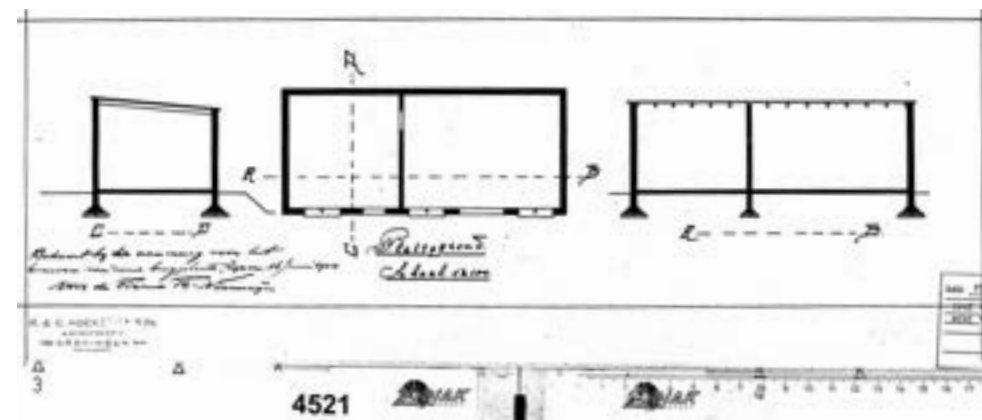
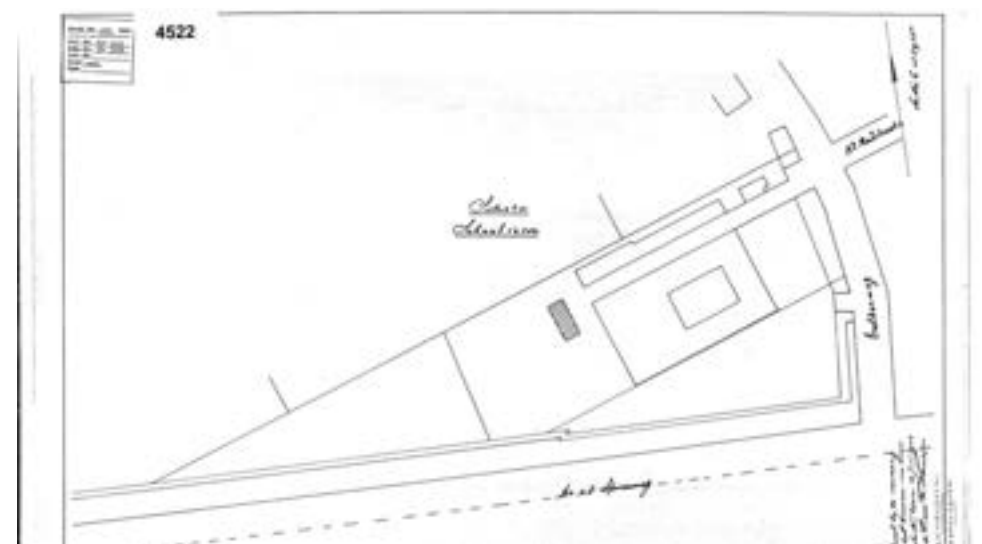

afbeelding 410. Bouw van gebouw 1: Doorsneden en situatie voor de bouw van een tabaksfabriek door de firma Th. Niemeijer in 1903. Bouwvergunningstekening van 17 juni 1903 (Blad 2-3). Bron: GrA, 2129 -10/3058.

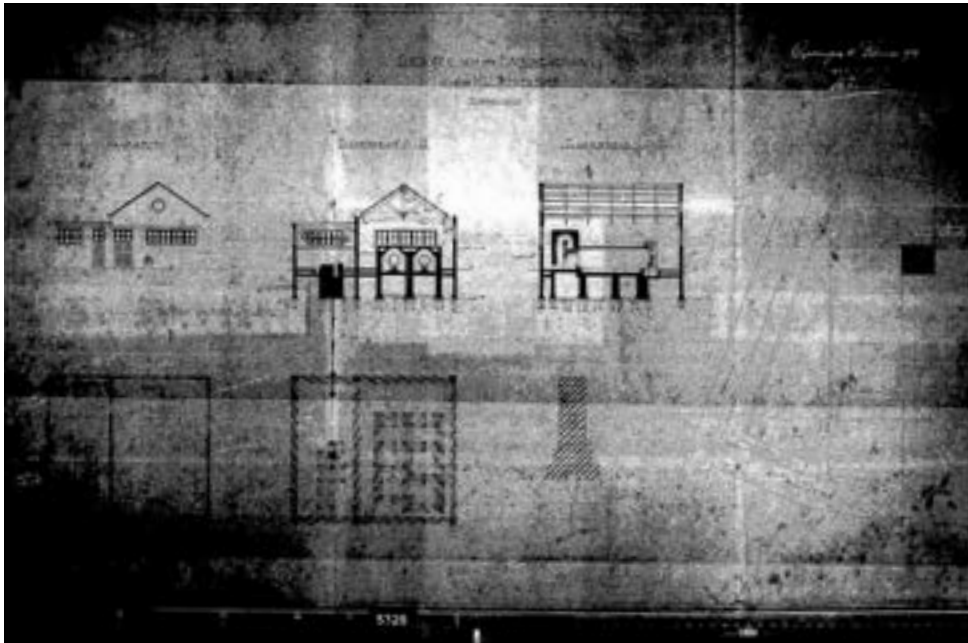

afbeelding 411. Bouw van een portierswoning ten noordoosten van gebouw 1: Bouwvergunningstekening van 16 november 1903 (in twee delen). Bron: GrA, 2129 -10/3123.

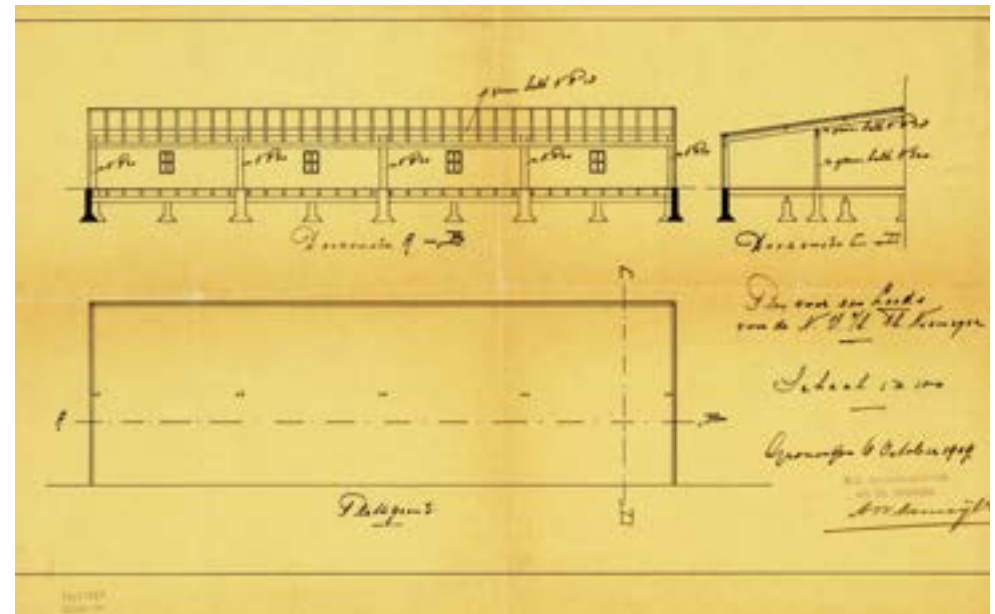
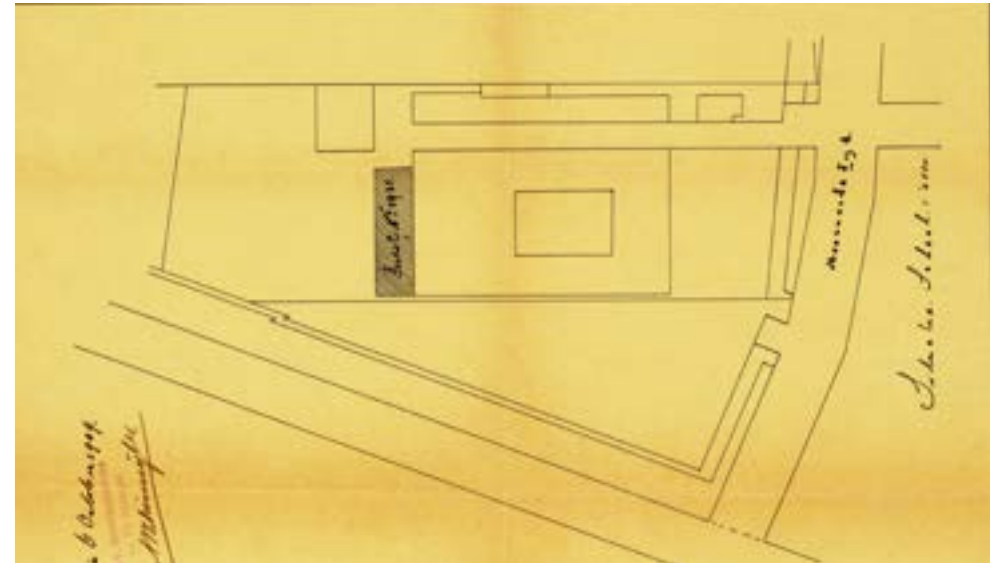

afbeelding 412. Bouw bergplaats ten noordwesten van gebouw 1: Bouwvergunningstekening van 16 juni 1904 opgesteld door K & G Hoekzema architecten. Bron: GrA, 2129 -10/3258.

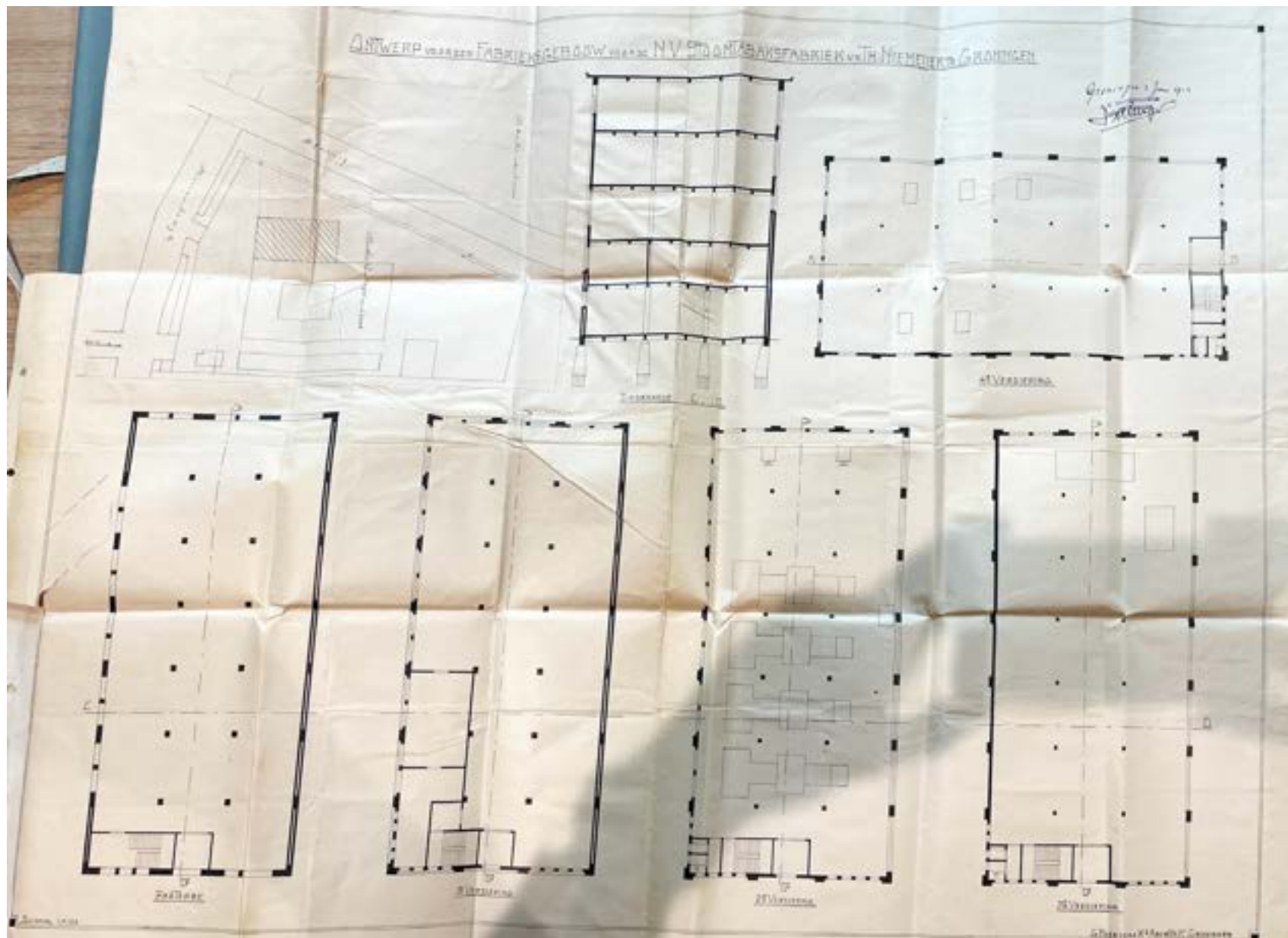

afbeelding 413. Bouw van een machinegebouw voor NV Stoomtabaksfabriek v/h Th. Niemeijer ten noordwesten van gebouw 1. Bouwvergunningstekening van 15 februari 1907. Bron: GrA, 2129-10/388.

afbeelding 414. Bouw van een tijdelijke bergplaats voor tabak tegen de achtergevel van gebouw 1. Bouwvergunningstekening van 6 oktober 1909. Bron: GrA, 2129-14/1311.

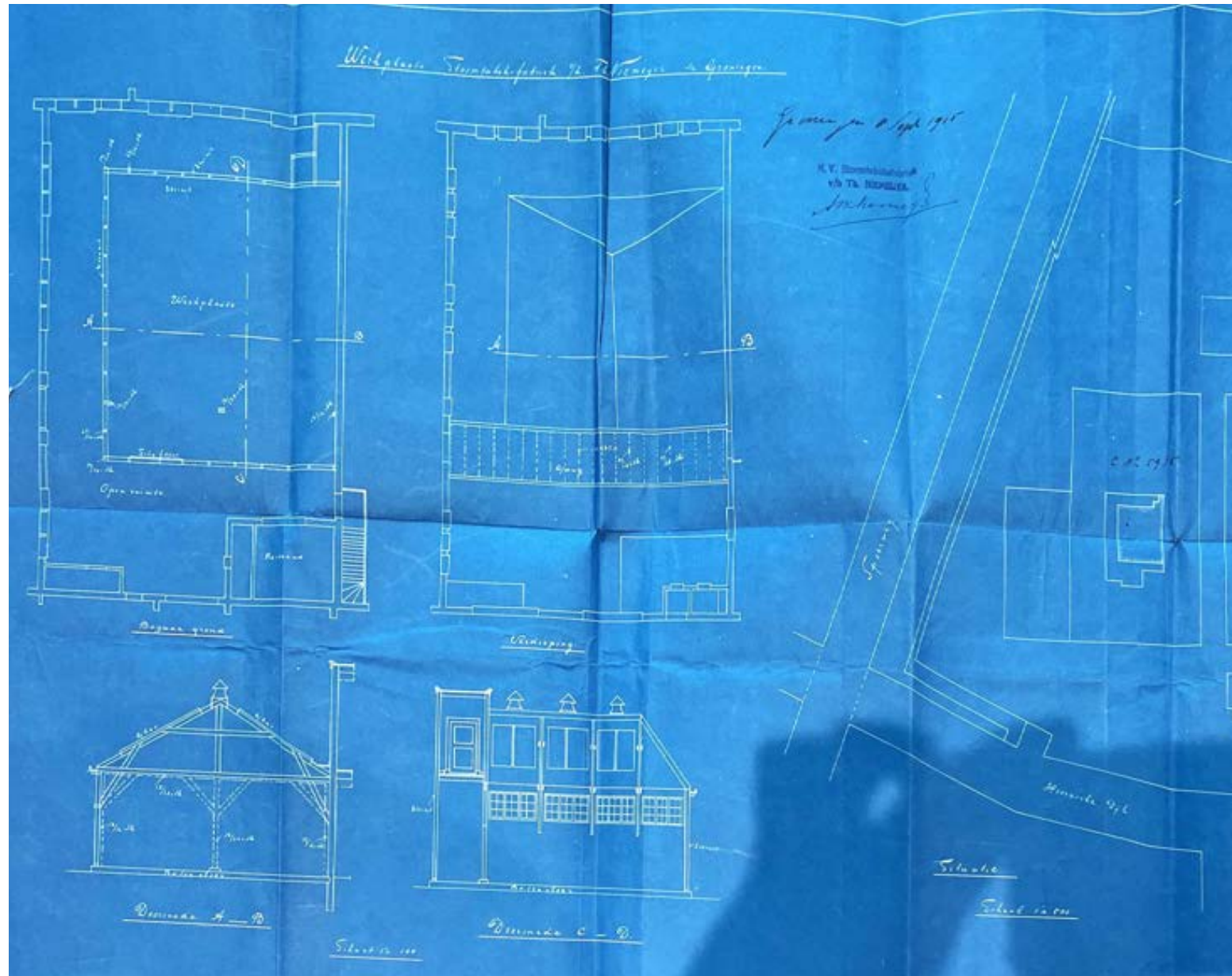

afbeelding 415. Bouw van gebouw 2: Situatie, doorsnede en plattegronden van de bouw van een nieuw fabrieksgebouw. Bouwvergunningstekening van 3 juni 1913, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 1). Bron: GrA, 2870 - 4807.5.

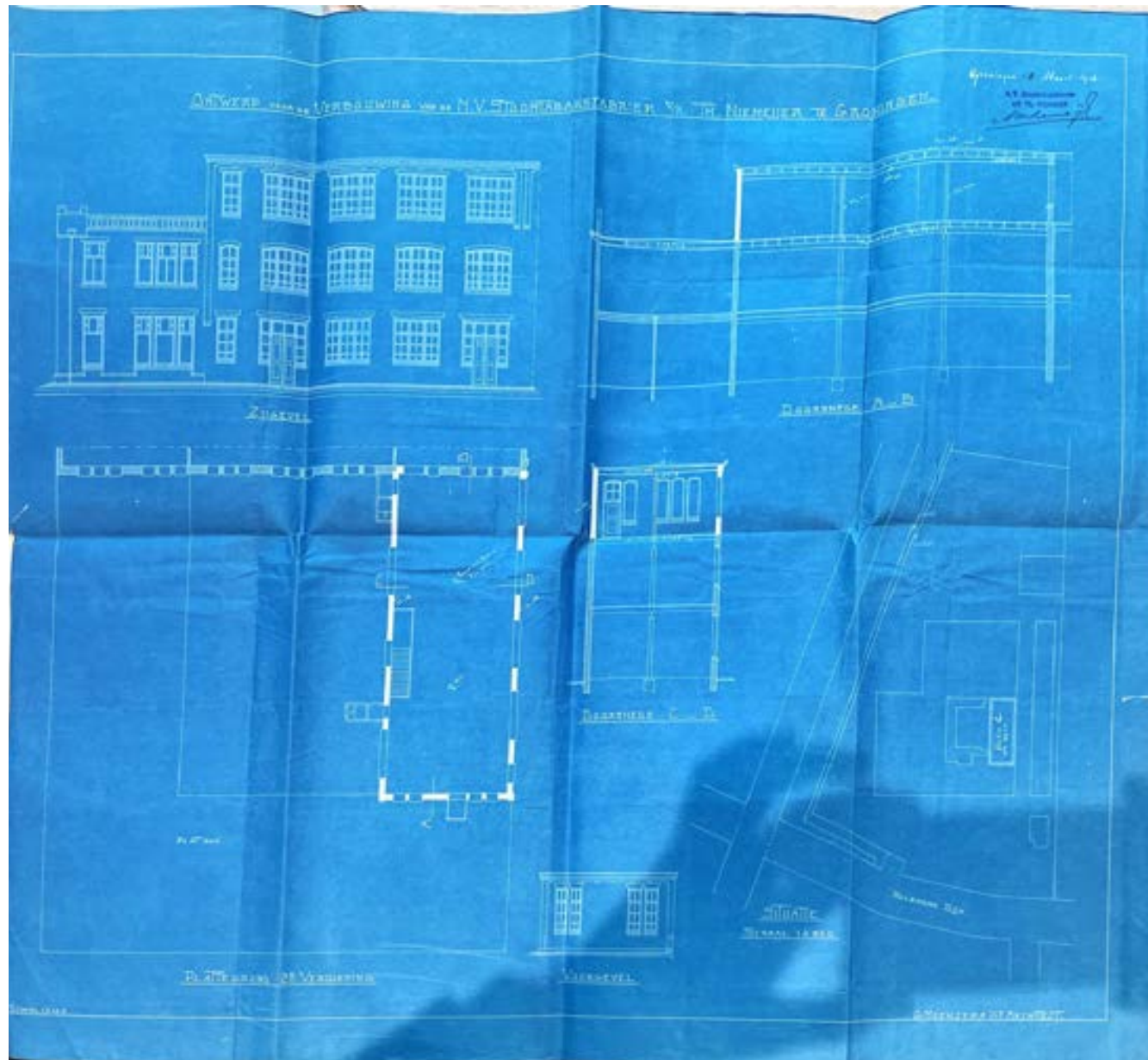

afbeelding 416. Bouw van gebouw 2: Gevelaanzichten en doorsnede van de bouw van een nieuw fabrieksgebouw. Bouwvergunningstekening van 3 juni 1913, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 2). Bron: GrA, 2870 - 4807.5.

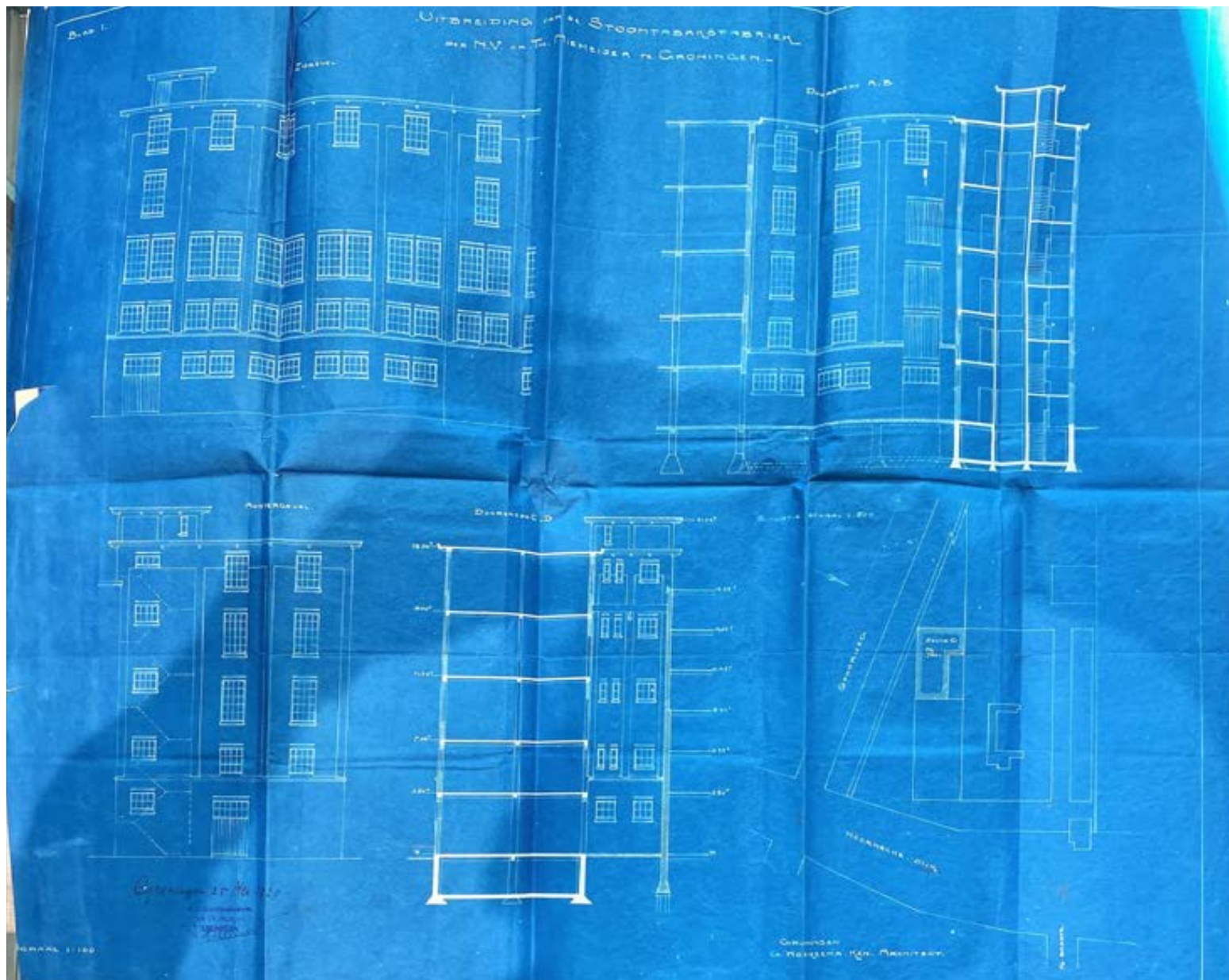

afbeelding 417. Wijziging van gebouw 1: Plattegronden en doorsneden voor de bouw van een overdekte werkplaats op het binnenterrein van gebouw 1. Bouwvergunningstekening van 8 september 1915, opgesteld door architect G. Hoekzema. Bron: GrA, 2129 - 10/2136.

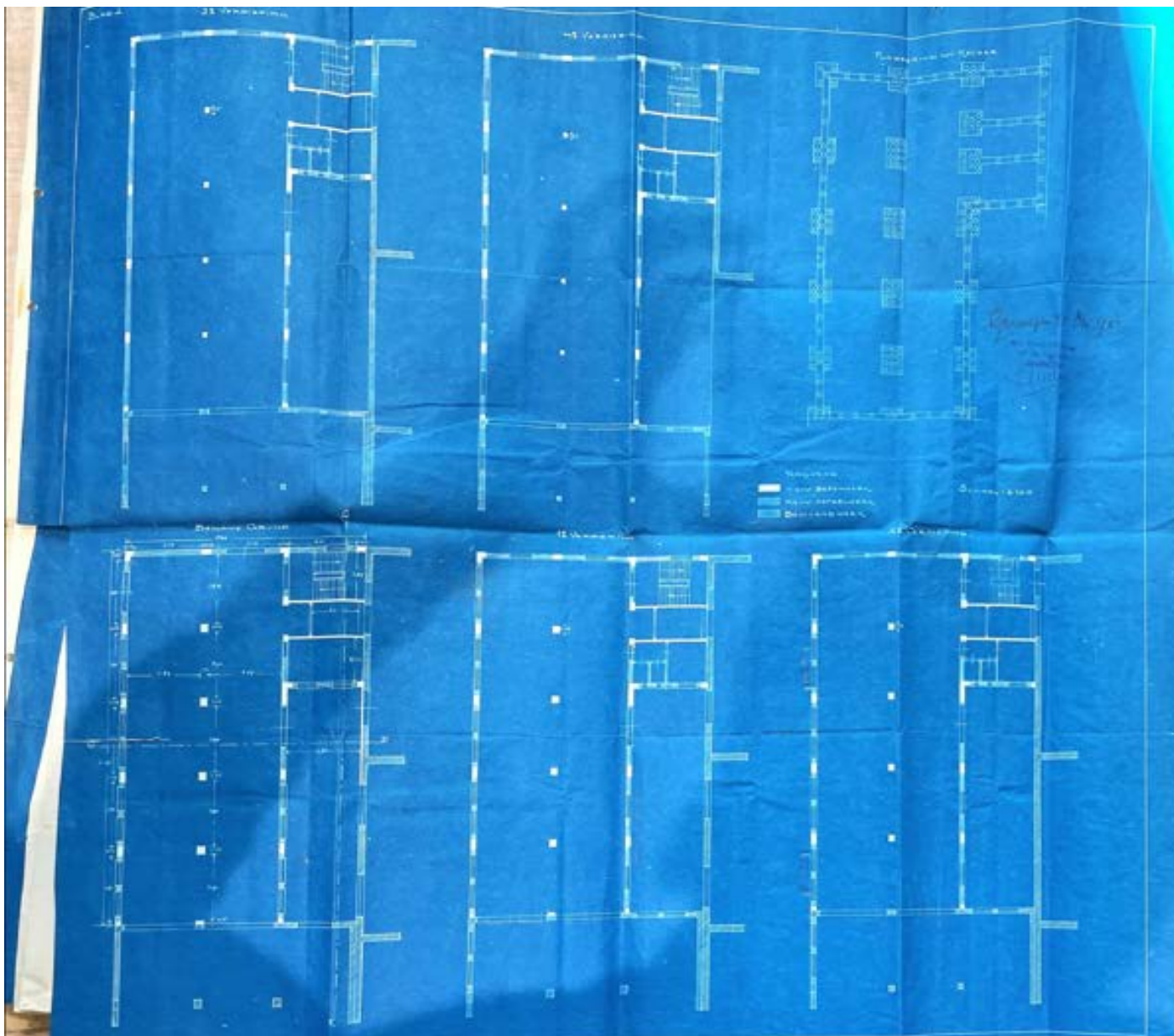

afbeelding 418. Uitbreiding van gebouw 1: Gevelaanzicht, doorsnede en plattegrond voor de bouw van een extra verdieping op de noordzijde van gebouw 1. Bouwvergunningstekening van 18 maart 1916, opgesteld door architect G. Hoekzema. Bron: GrA, 2870 - 4807.5.

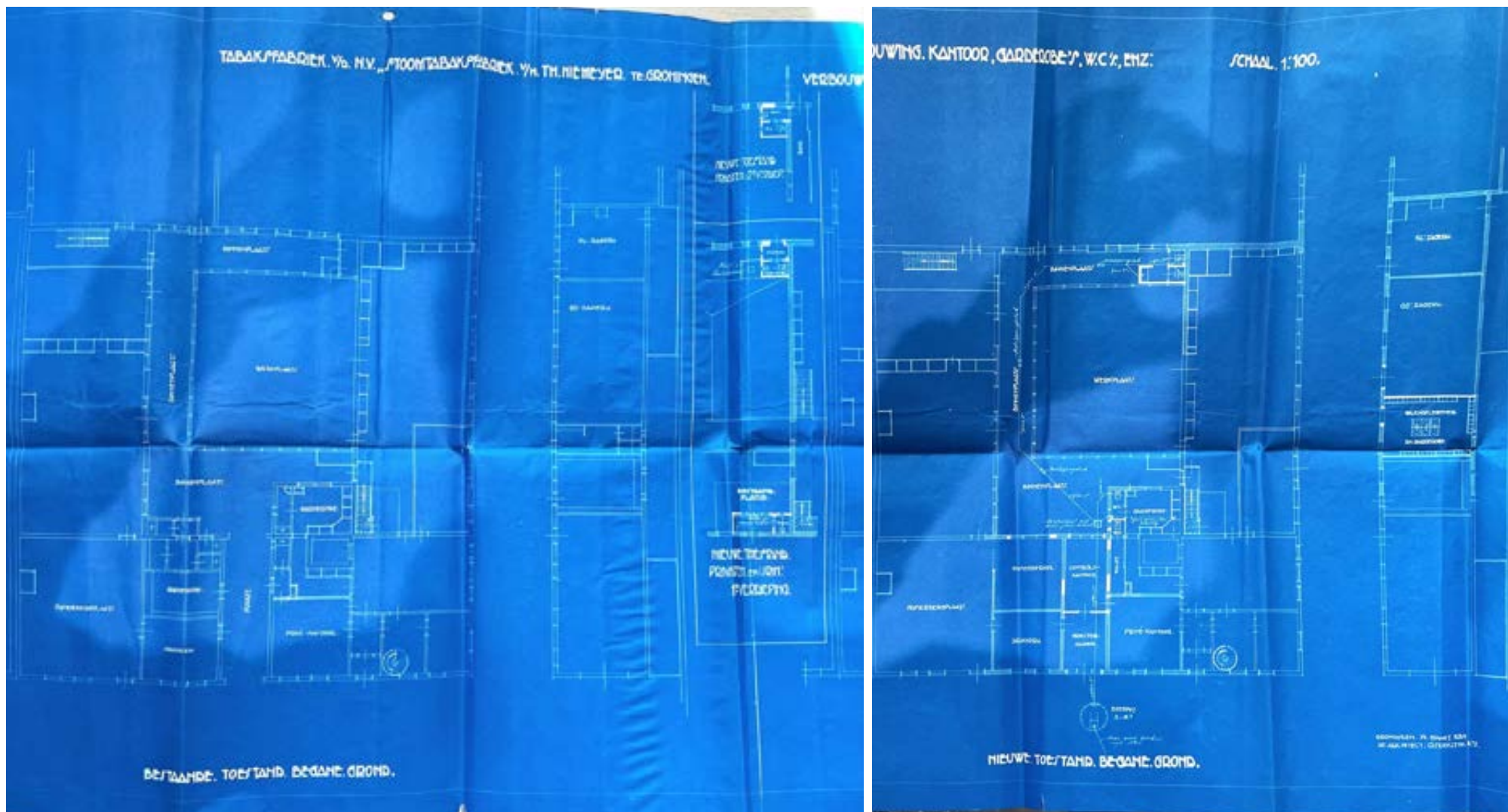

afbeelding 419. Uitbreiding van gebouw 2: Aanzichten en doorsneden voor een uitbreiding aan de achterzijde(west) van gebouw 2. Bouwvergunningstekening van 25 mei 1920, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 1). Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

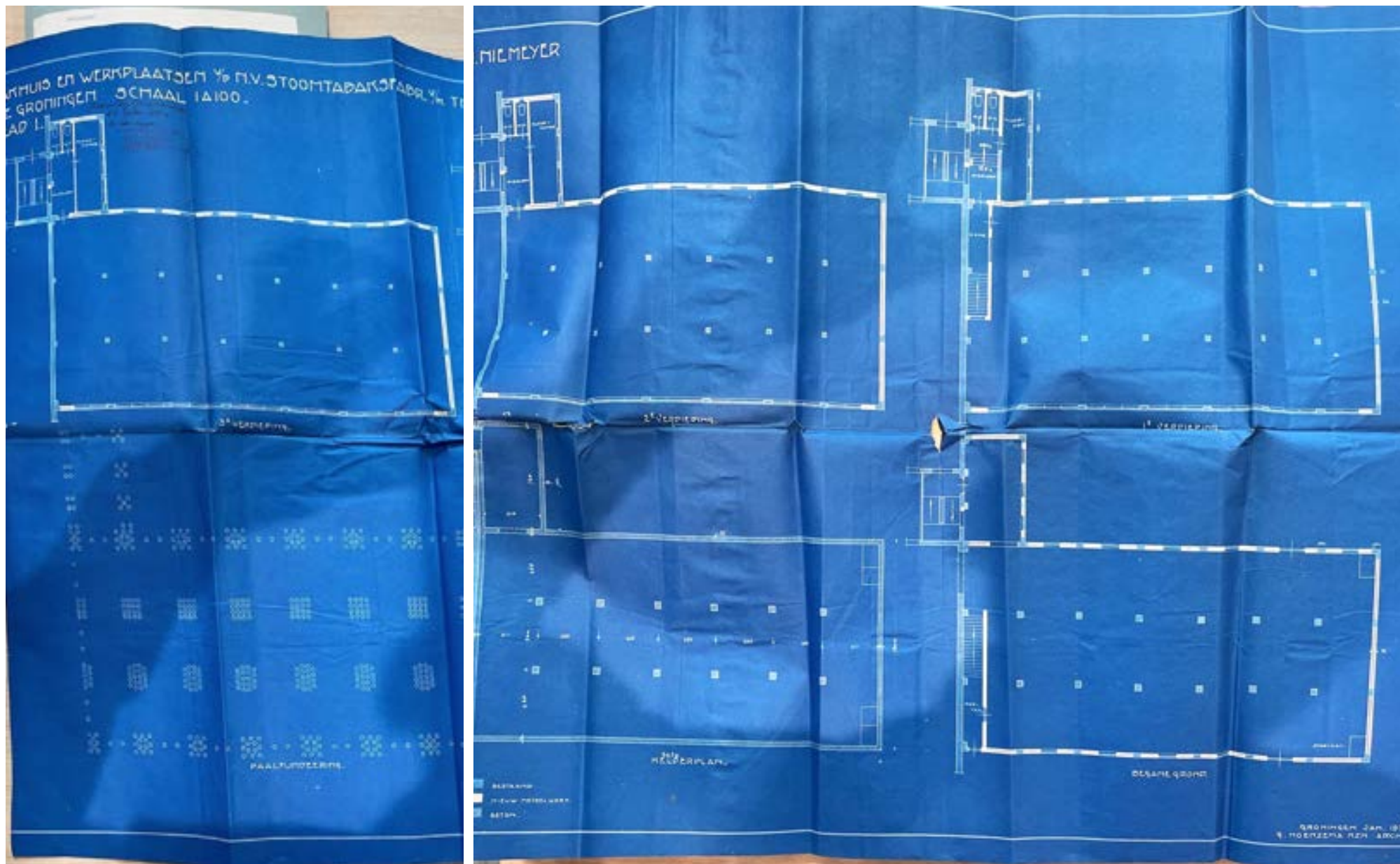

afbeelding 420. Uitbreiding van gebouw 2: Plattegronden voor de uitbreiding van de stoomtabakfabriek (gebouw 2). Bouwvergunningstekening van 25 mei 1920, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 2). Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

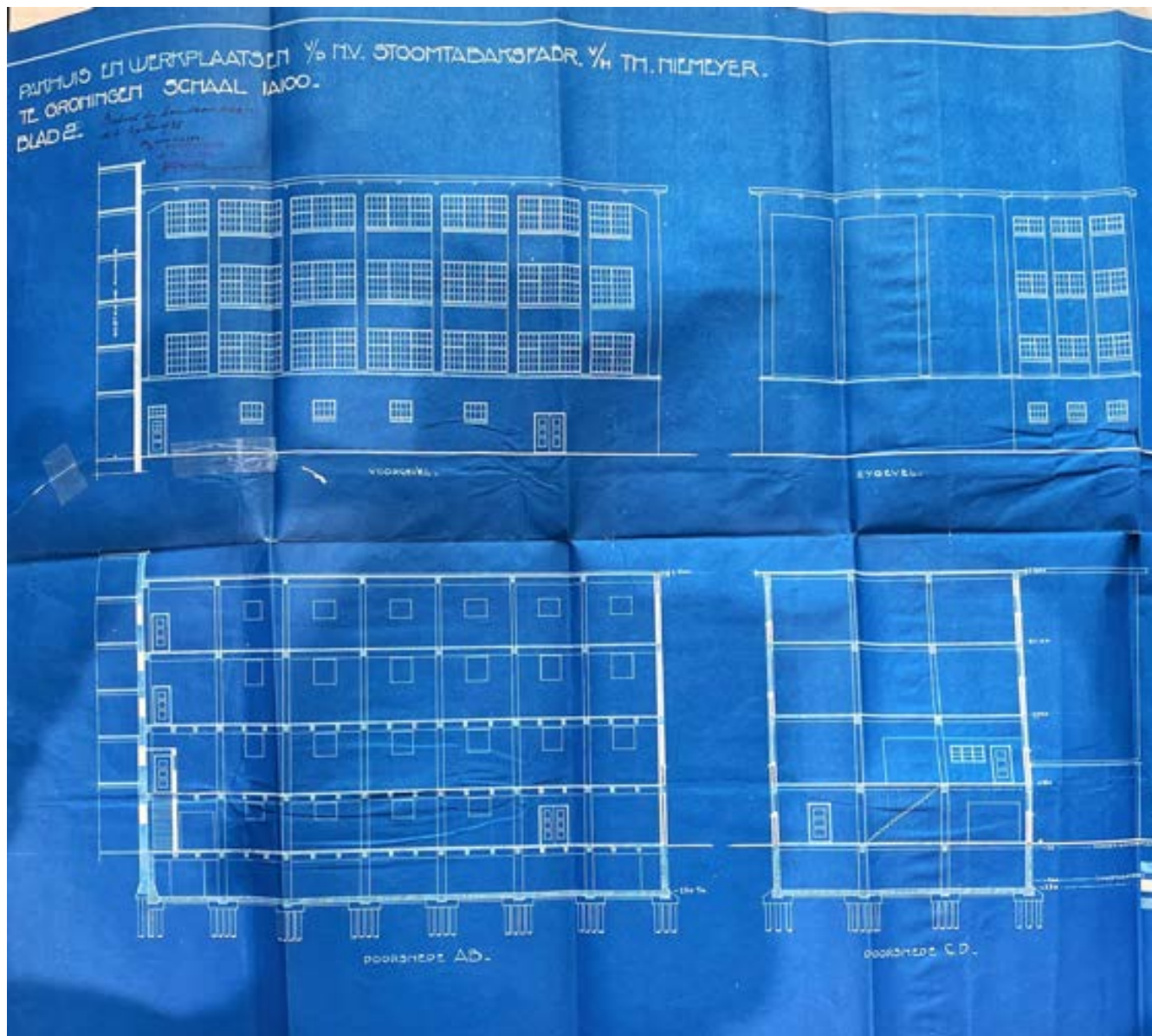

afbeelding 421. Wijziging van gebouw 1: Plattegronden van de bestaande toestand en nieuwe toestand voor een verbouwing van het kantoor, garderobe en WC's enz. Bouwvergunningstekening van 14 maart 1924, opgesteld door architect G. Hoekzema (in twee delen gefotografeerd). Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

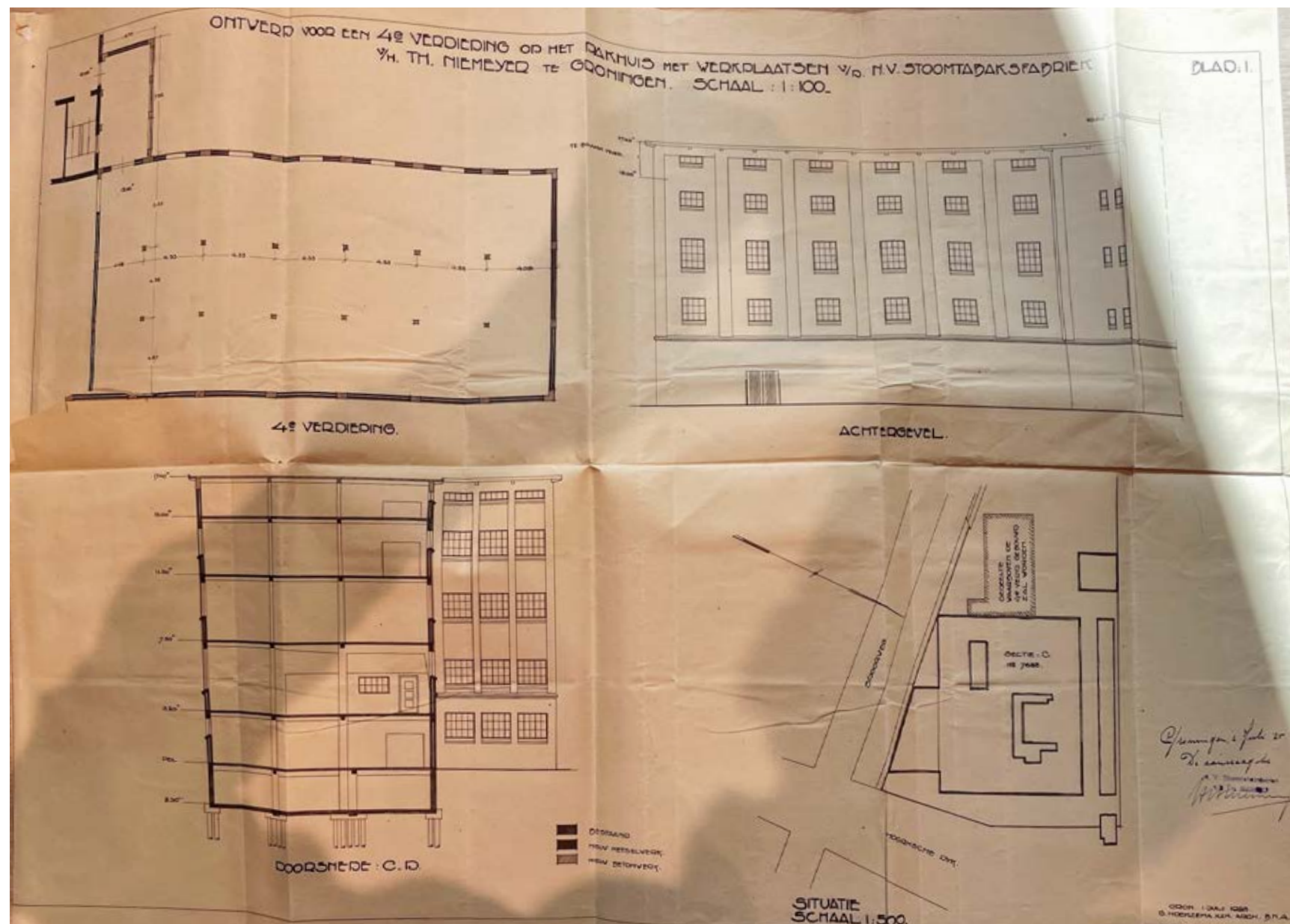

afbeelding 422. Bouw van gebouw 4: Plattegronden voor het bouwen van een pakhuis en werkplaatsen (gebouw 4). Bouwvergunningstekening van januari 1925, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 1, in twee delen gefotografeerd). Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

afbeelding 423. Bouw van gebouw 4: Aanzichten en doorsneden voor het bouwen van een nieuw pakhuis en werkplaatsen (gebouw 4). Bouwvergunningstekening van januari 1925, opgesteld door architect G. Hoekzema (Blad 2, in twee delen gefotografeerd). Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

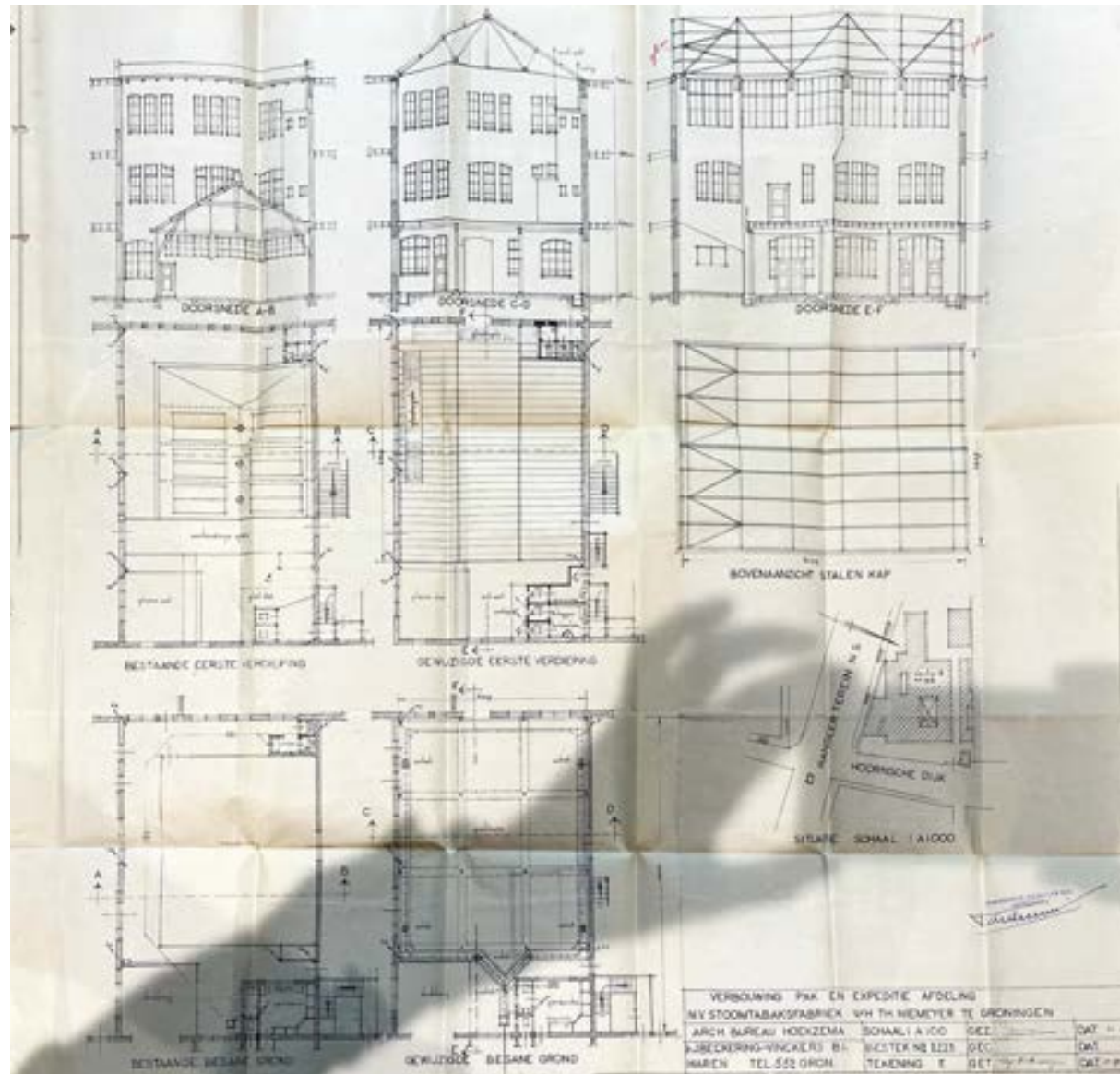

afbeelding 424. Uitbreiding van gebouw 4: Plattegrond, aanzicht, doorsnede en situatie voor het met een verdieping ophogen van het pakhuis met werkplaatsen (gebouw 4). Bouwvergunningstekening van 4 juli 1925, opgesteld door architect G. Hoekzema. Bron: GrA, 2870 - 4807.4.

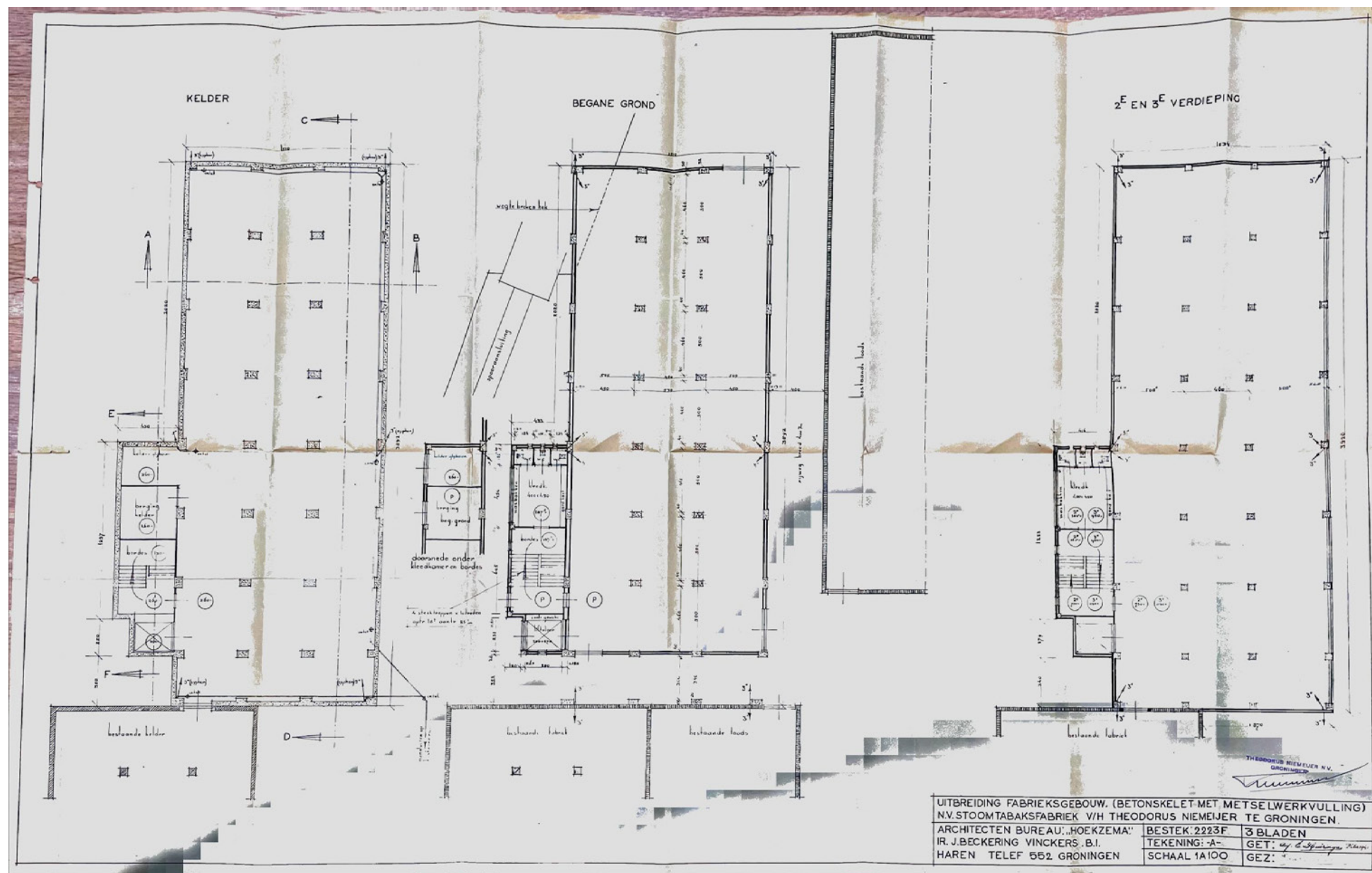

afbeelding 425. Overzichtsblad plattegronden, doorsneden en aanzichten van het Niemeijer-complex in maart 1926, opgesteld door architect G. Hoekzema (gefotografeerd in twee delen). Bron: GrA, 2870 - 4807.3.

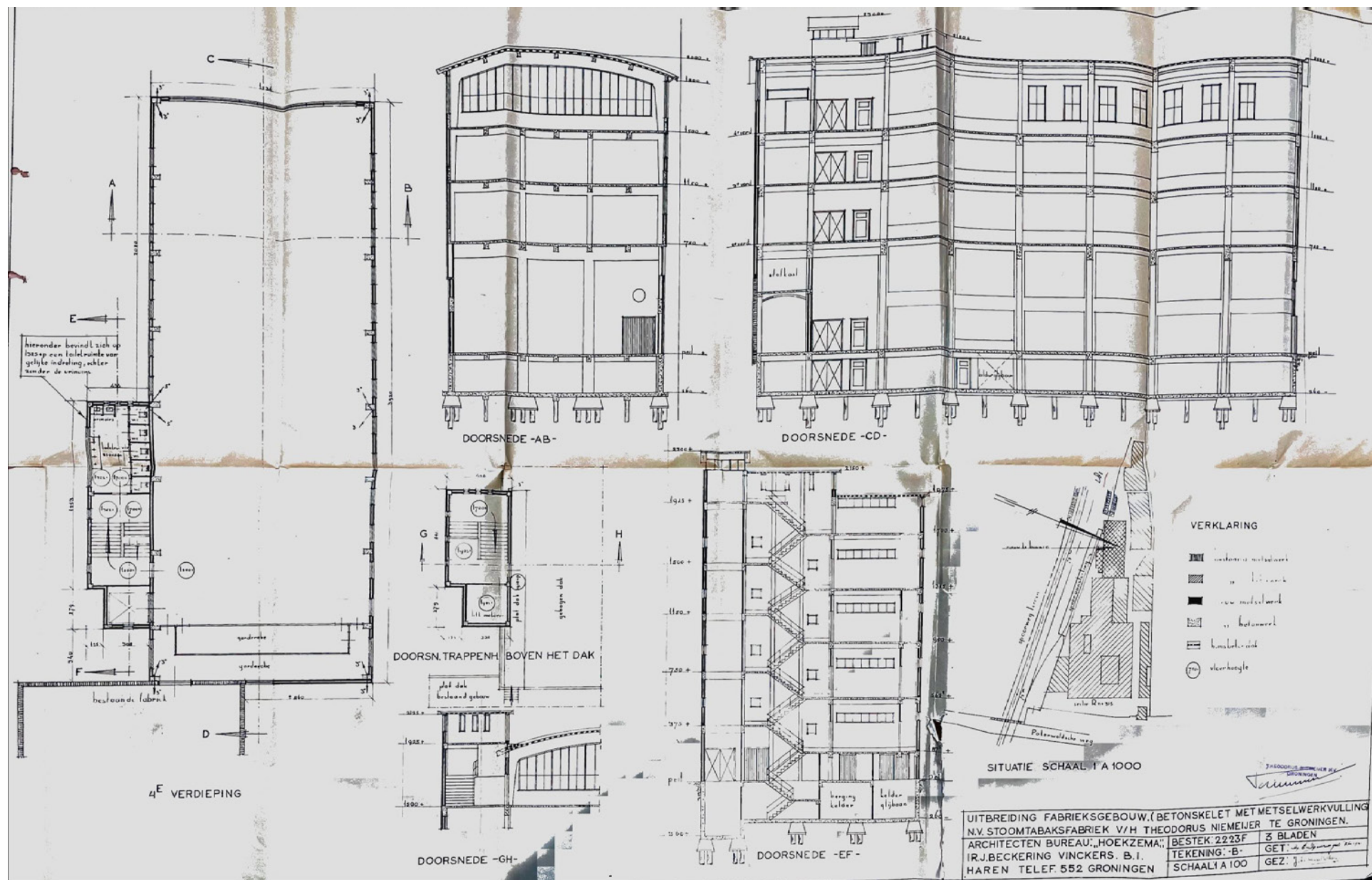

afbeelding 426. Wijzigen van gebouw 1: Het bebouwen van het gehele binnenterrein van gebouw 1 (pak- en expeditie afdeling): Doorsneden met gevelaanzichten en plattegronden van de bestaande en nieuwe toestand voor het wijzigen van de begane grond en eerste verdieping van het voormalige open binnenterrein. Bouwvergunningstekening opgesteld door architectenbureau Hoekzema, ir J. Beckering Vinckers in april 1940. *Bron: GrA, 2870 - 4807.17.*

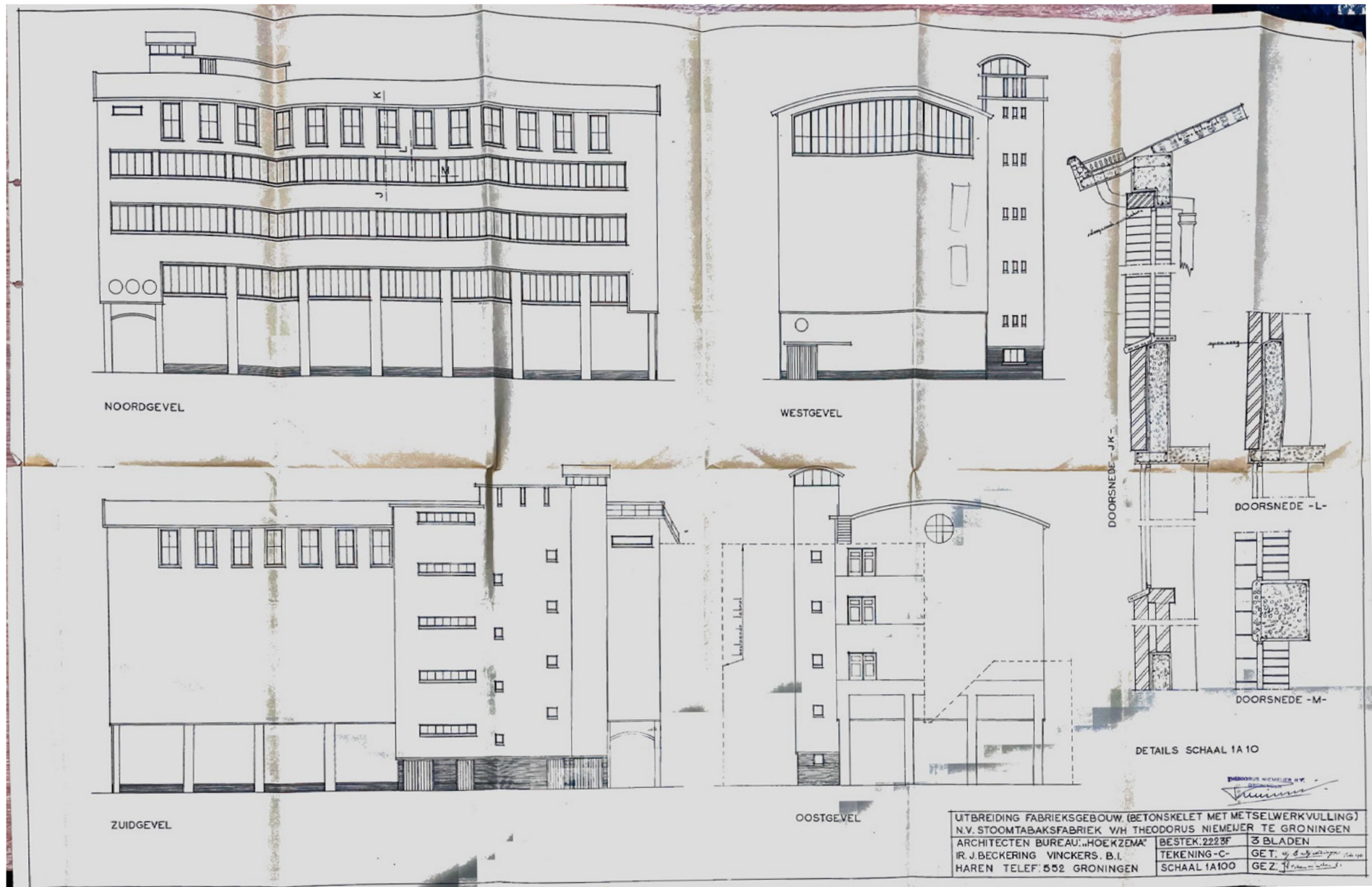

afbeelding 427. Bouw van gebouw 6: Plattegronden kelder, begane grond en 2de-3de verdieping. Bouwergunningstekening opgesteld door architectenbureau Hoekzema, ir J. Beckering Vinckers in februari 1941. Bron: GrA, 2870 - 4807.17.

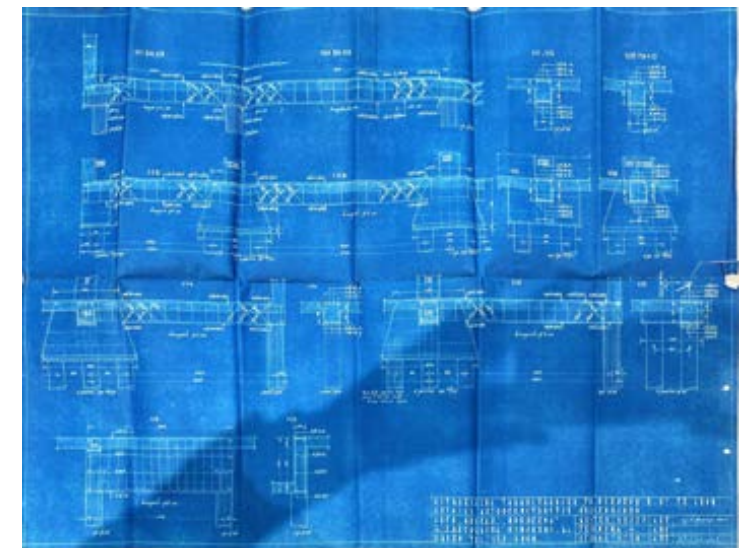
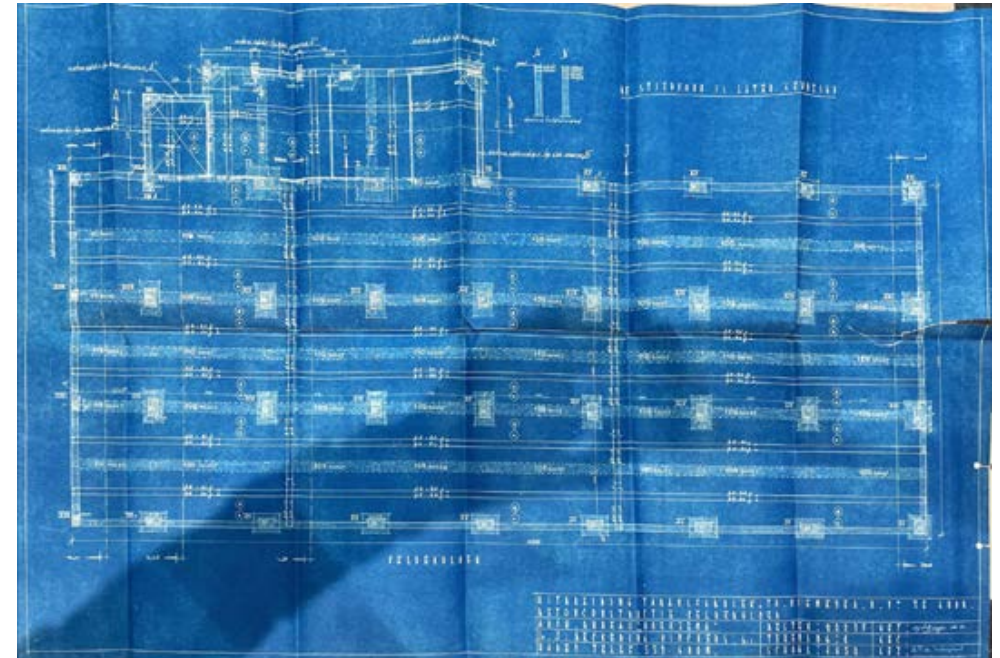
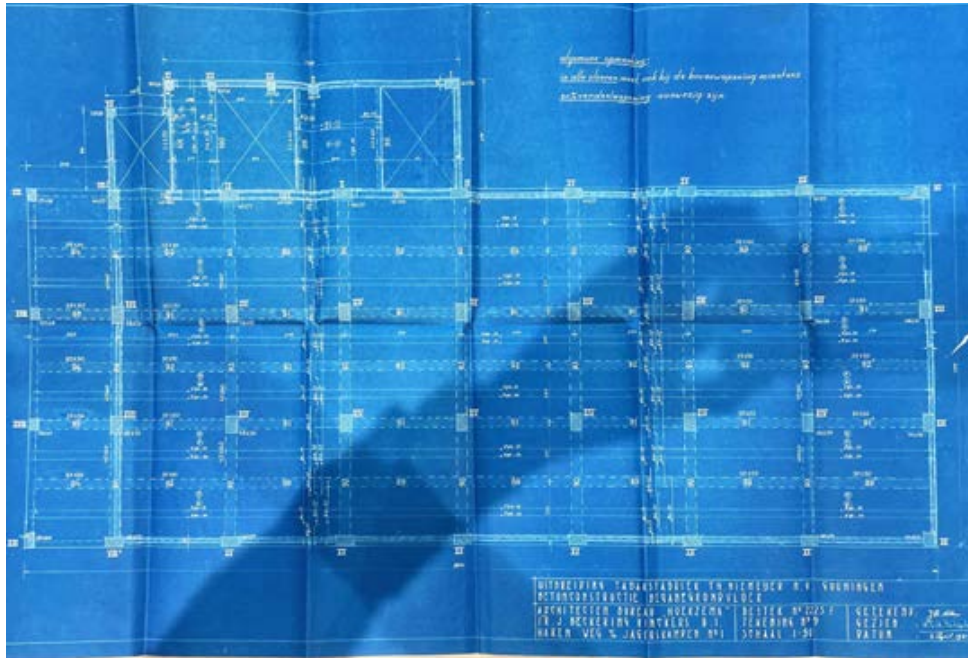

afbeelding 428. Bouw van gebouw 6: Plattegrond 4de verdieping, doorsneden en situatietekening. Bouwvergunningstekening opgesteld door architectenbureau Hoekzema, ir J. Beckering Vinckers in februari 1941. Bron: GrA, 2870 - 4807.17.

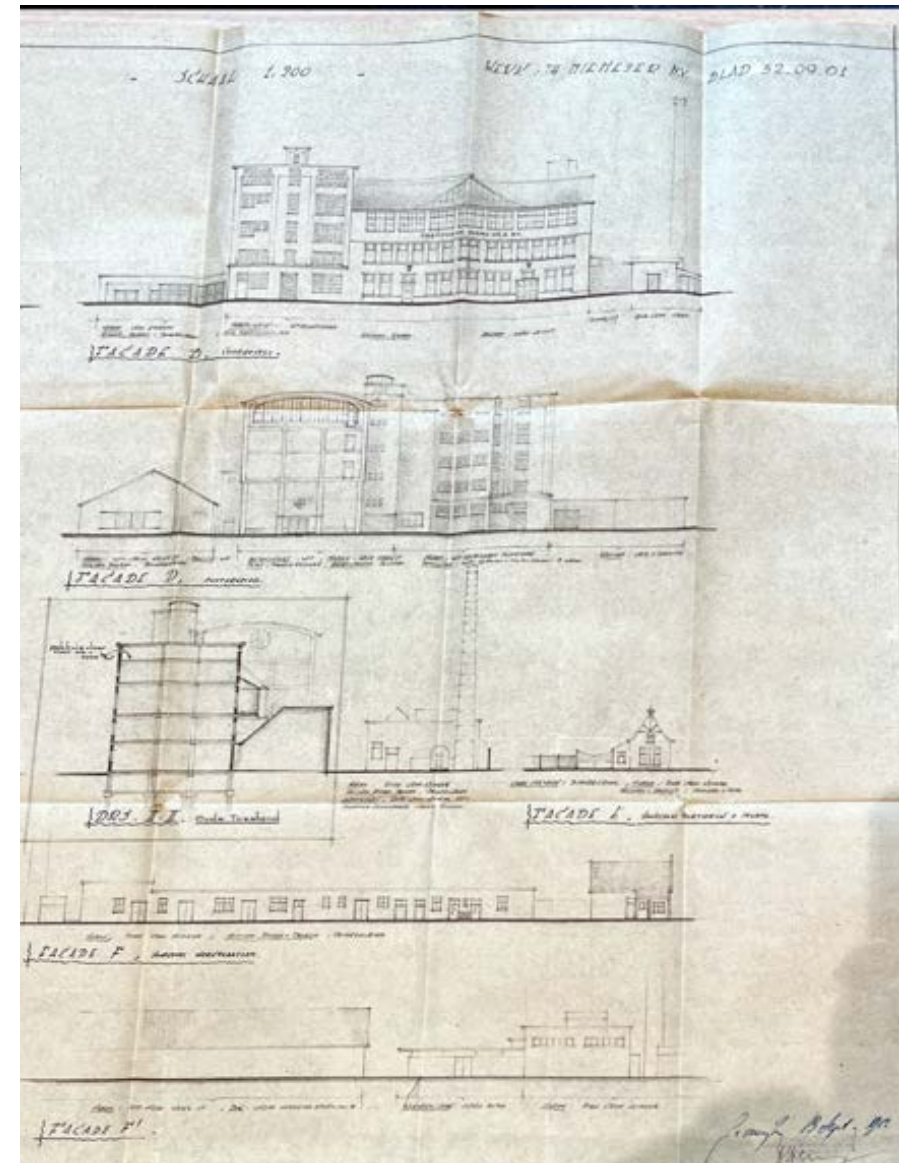
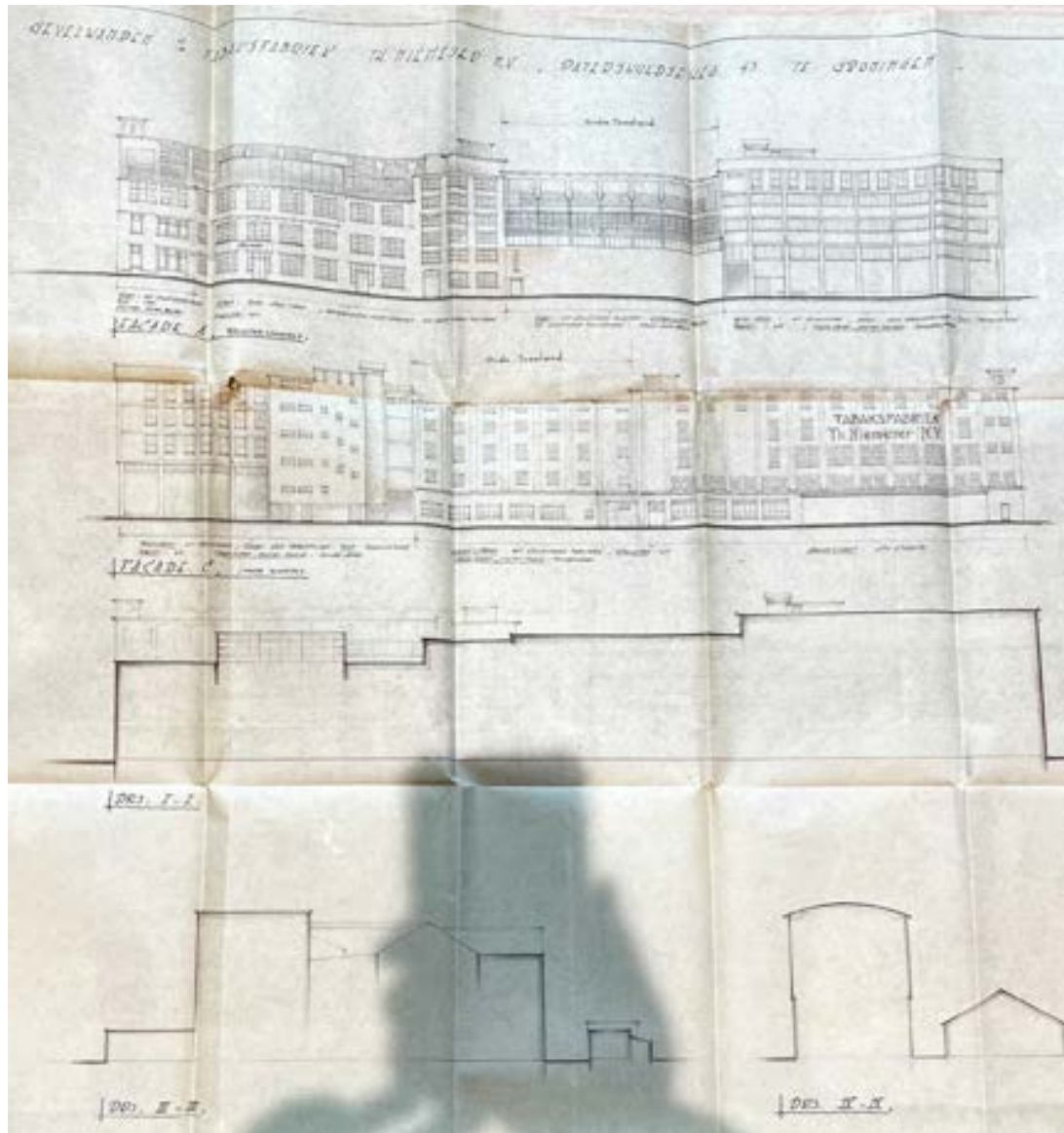

afbeelding 429. Bouw van gebouw 6: Gevelaanzichten en geveldetails. Bouwvergunningstekening opgesteld door architectenbureau Hoekzema, ir J. Beckering Vinckers in februari 1941. Het ontwerp van de gevels werd anders uitgevoerd dan op tekening. Bron: GrA, 2870 - 4807.17.

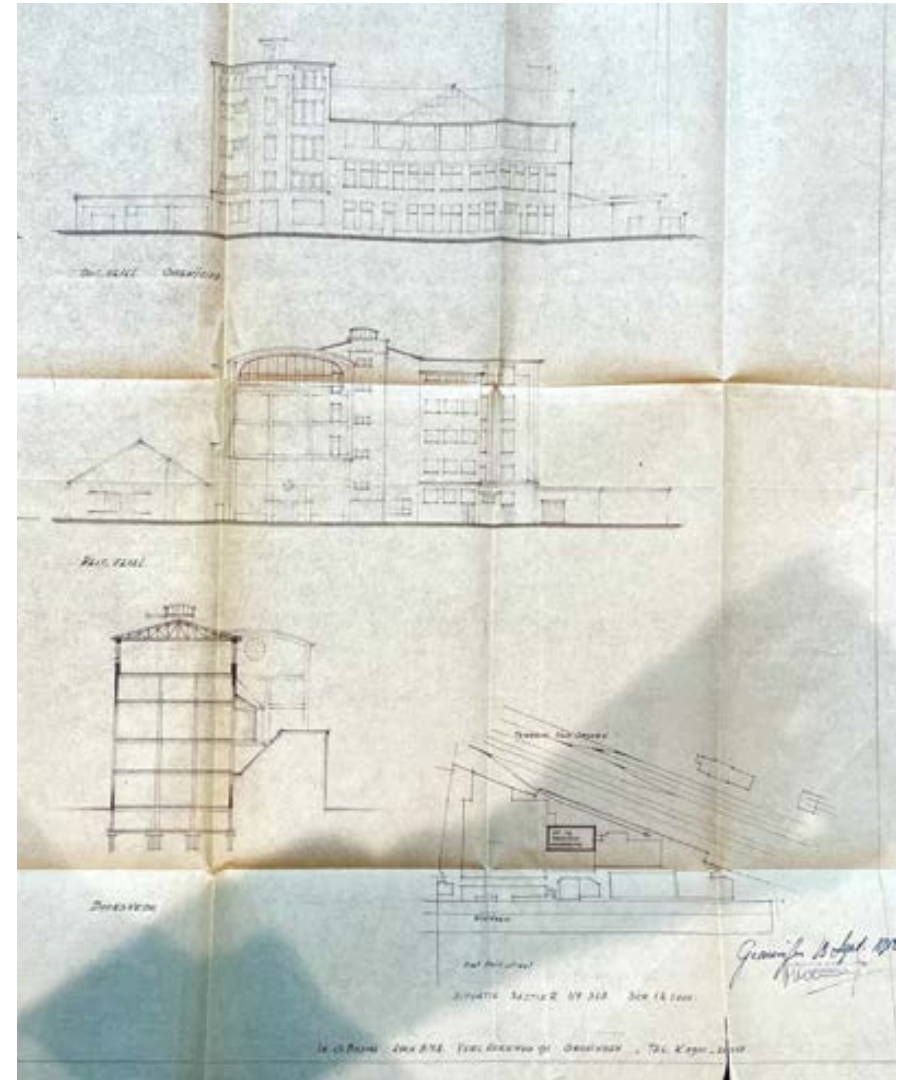
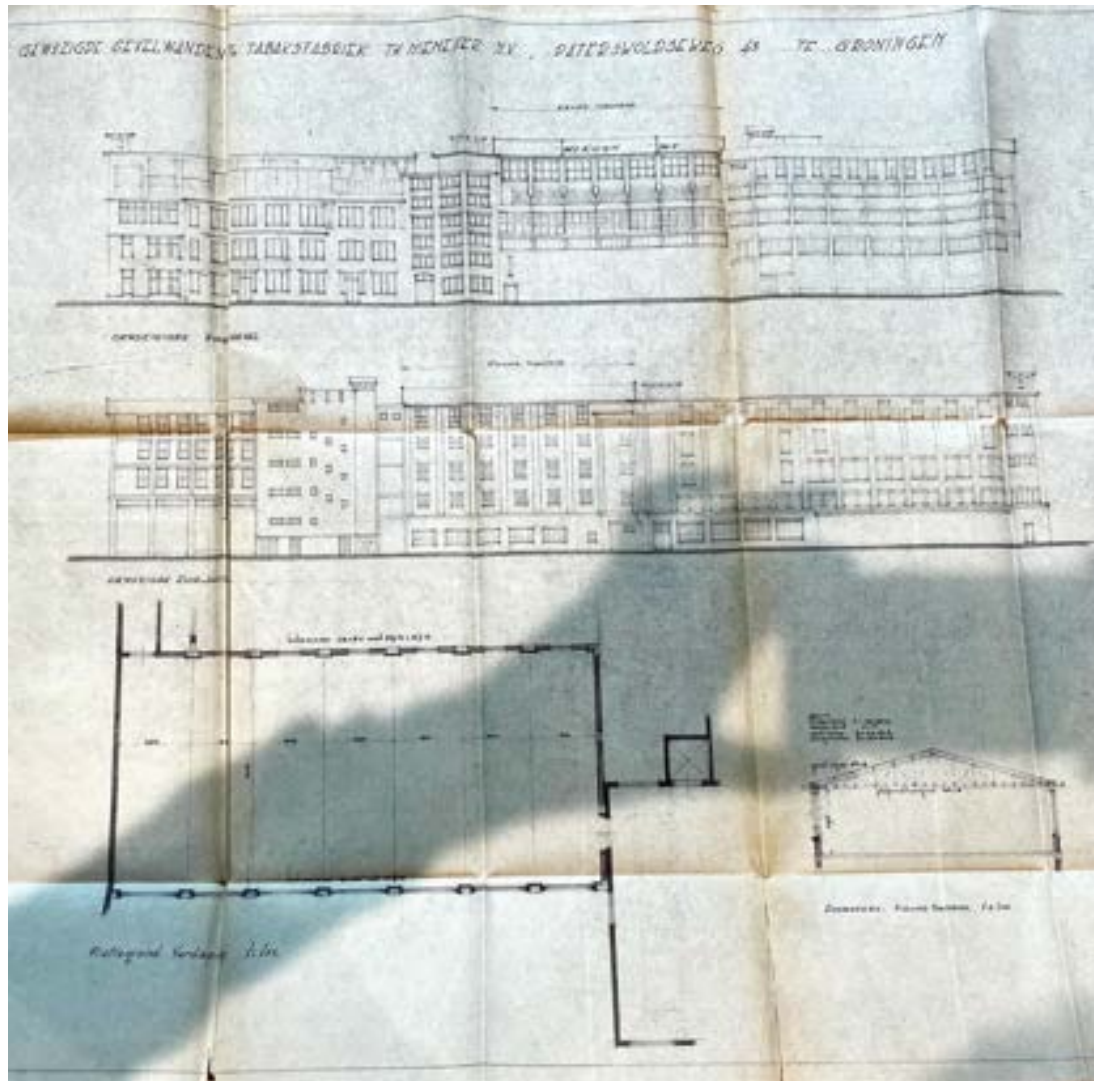

afbeelding 430. Bouw van gebouw 6: Betonconstructietekeningen van de begane grond (links) en de kelder (rechts). Bouwvergunningstekeningen opgesteld door architectenbureau Hoekzema, ir J. Beckering Vinckers in april en mei 1941. Bron: GrA, 2870 - 4807.17.

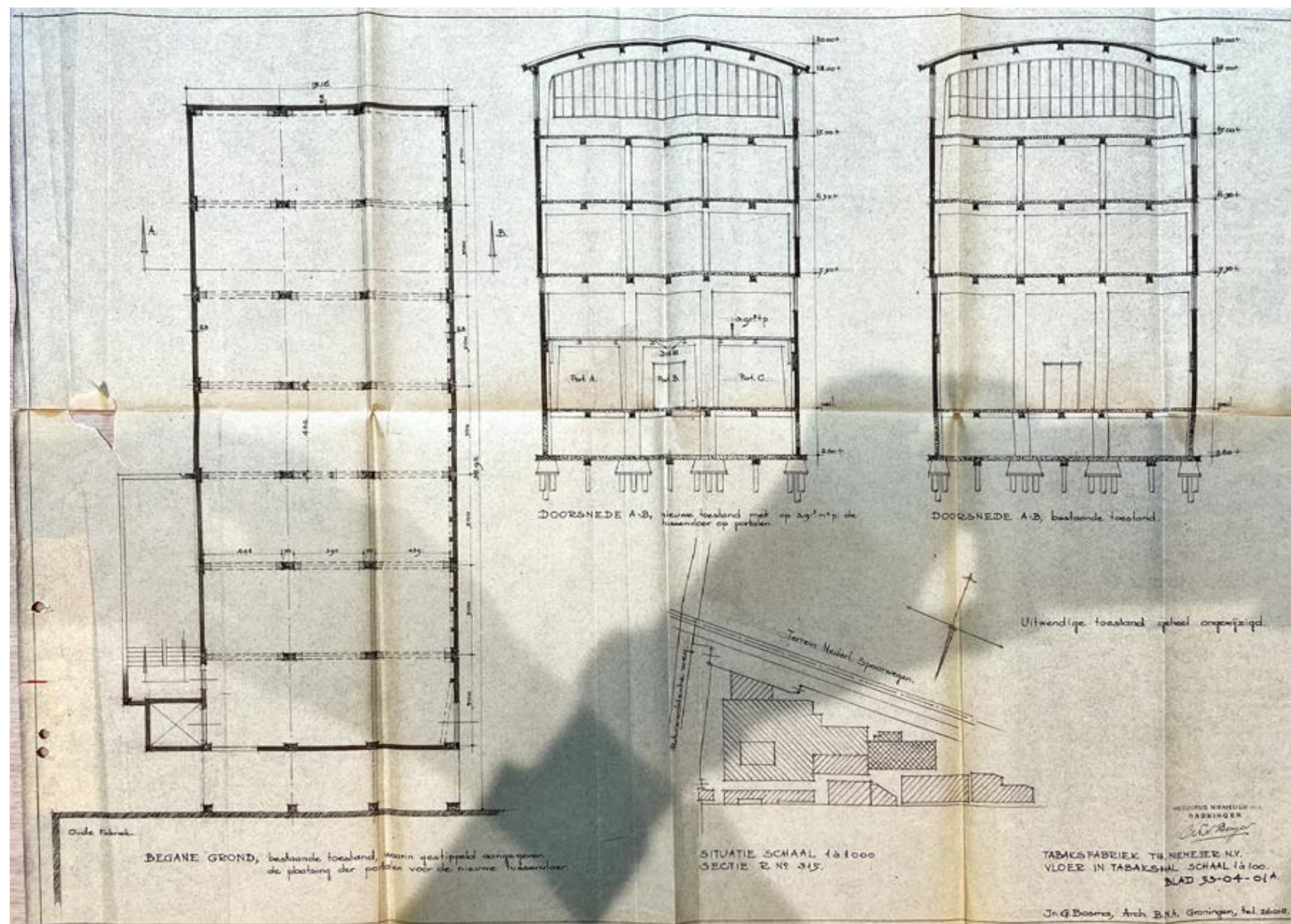

afbeelding 431. Wijzigen van gebouw 4: Tabaksfabriek Niemeijer, gevelaanzichten van de bestaande toestand met beschrijvingen van de materialisatie van de verschillende gevel(onder)delen. De betreffende tekeningen werden opgesteld voor de plannen voor het ophogen van gebouw 4 en het wijzigen van bijbehorende gevel. Getekend in 1952, opgesteld door architect Ir. G. Bosma (gefotografeerd in twee delen). Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

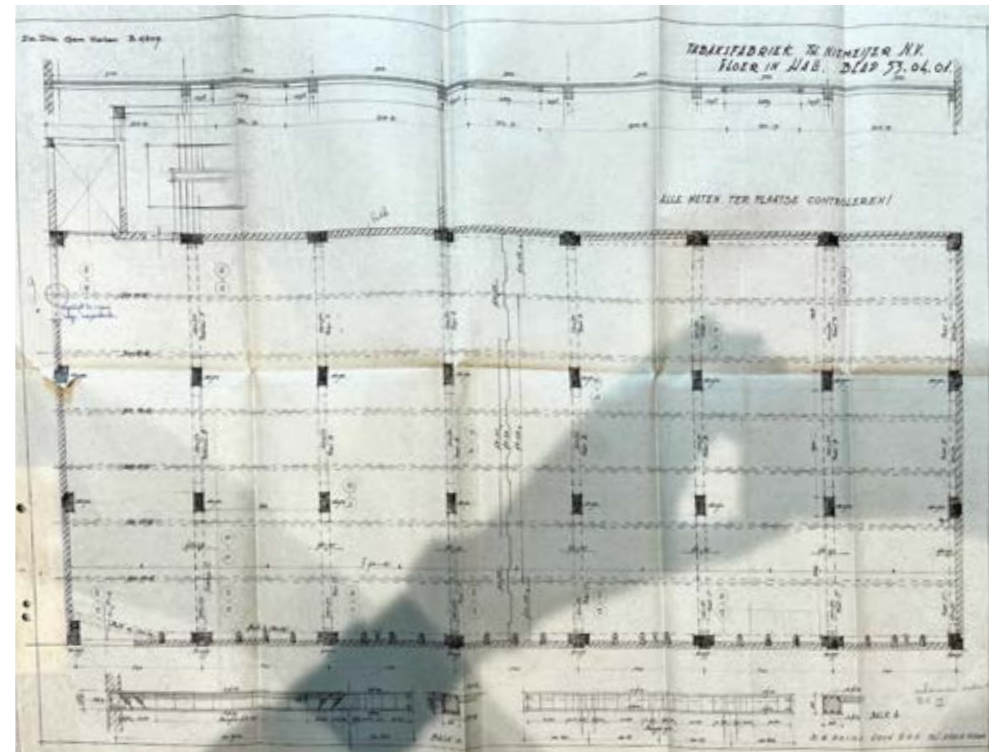
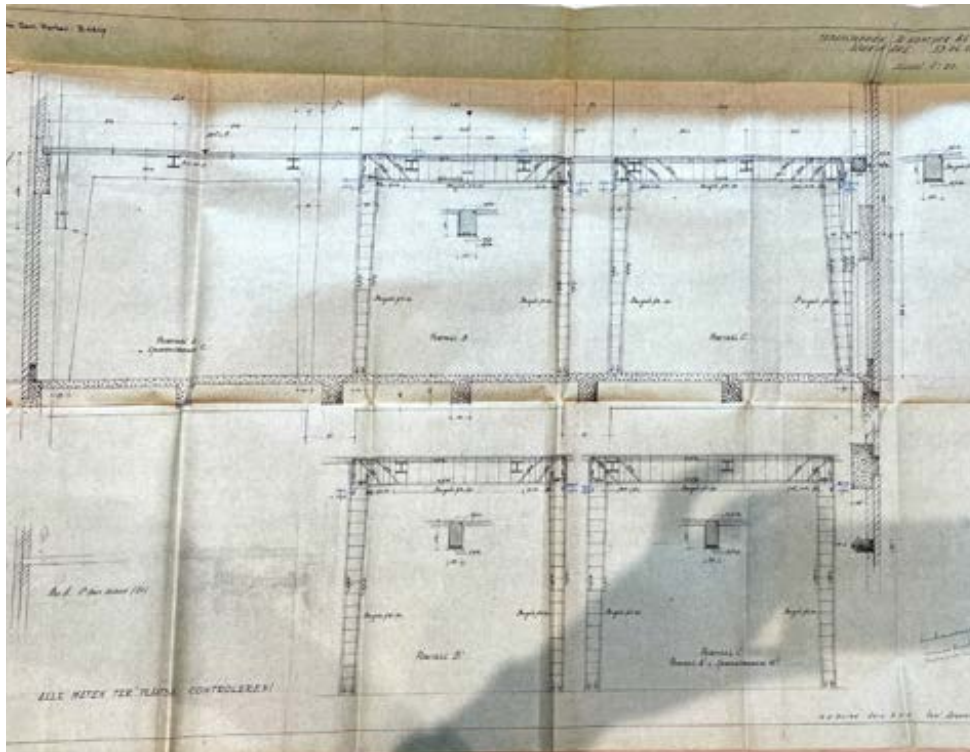

afbeelding 432. Wijzigen van gebouw 4: Tabaksfabriek Niemeijer, gevelaanzichten, doorsneden en plattegrond van de nieuwe toestand. De betreffende tekeningen werden opgesteld voor de realisatie voor het ophogen van gebouw 4 en het wijzigen van bijbehorende gevel. Getekend in 1952, opgesteld door architect Ir. G. Bosma (gefotografeerd in twee delen) Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

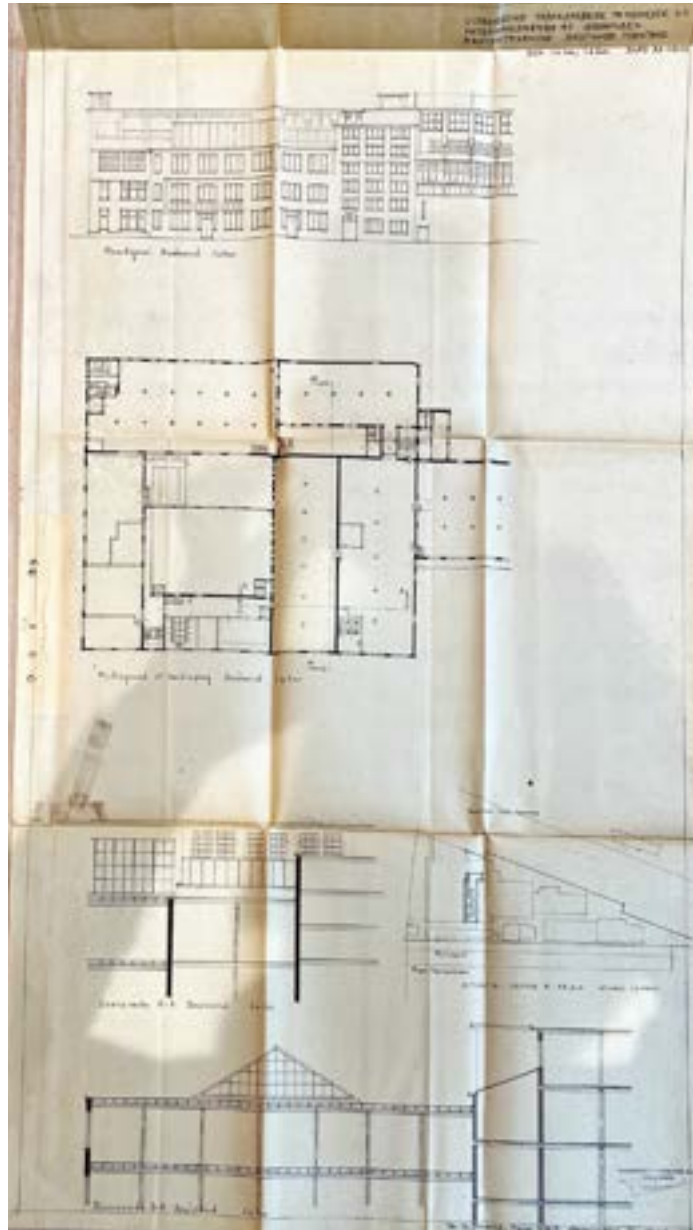
afbeelding 433. Wijzigen van gebouw 6: Plattegrond en doorsneden van de bestaande en de nieuwe situatie voor het inbrengen van een extra verdiepvingsvloer in gebouw 6. Bouwvergunningstekening van april 1953, opgesteld door architect Ir. G. Bosma. Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

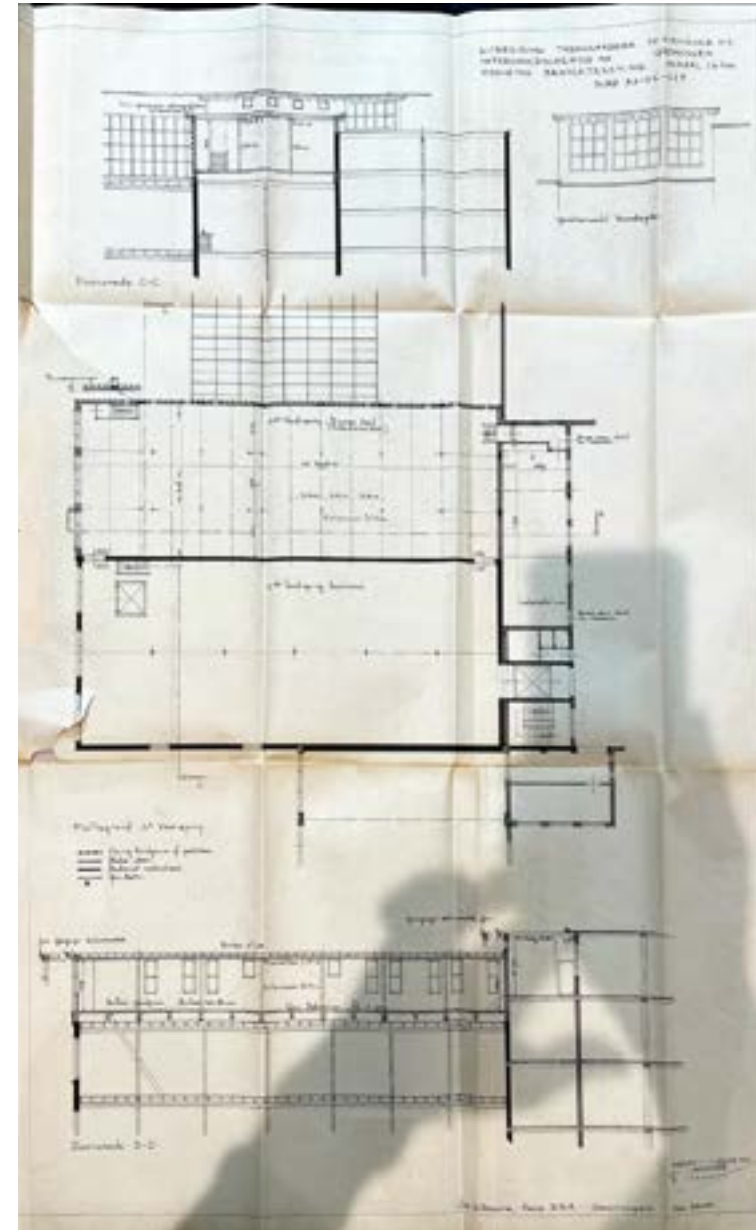

afbeelding 434. Wijzigen van gebouw 6: Constructietekeningen van de nieuwe situatie voor het inbrengen van een extra verdiepingvloer in gebouw 6. De tekening links toont de portalen uit gewapend beton die werden aangebracht tussen de kolommen op de begane grond. De tekening rechts toont de vloerdetails met de begane grond waarop in projectie de bovenliggende nieuwe constructie bestaande uit de betonnen portalen en stalen DIN-liggers werd aangegeven. Bouwvergunningstekeningen uit april 1953, opgesteld door architect Ir. G. Bosma. Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

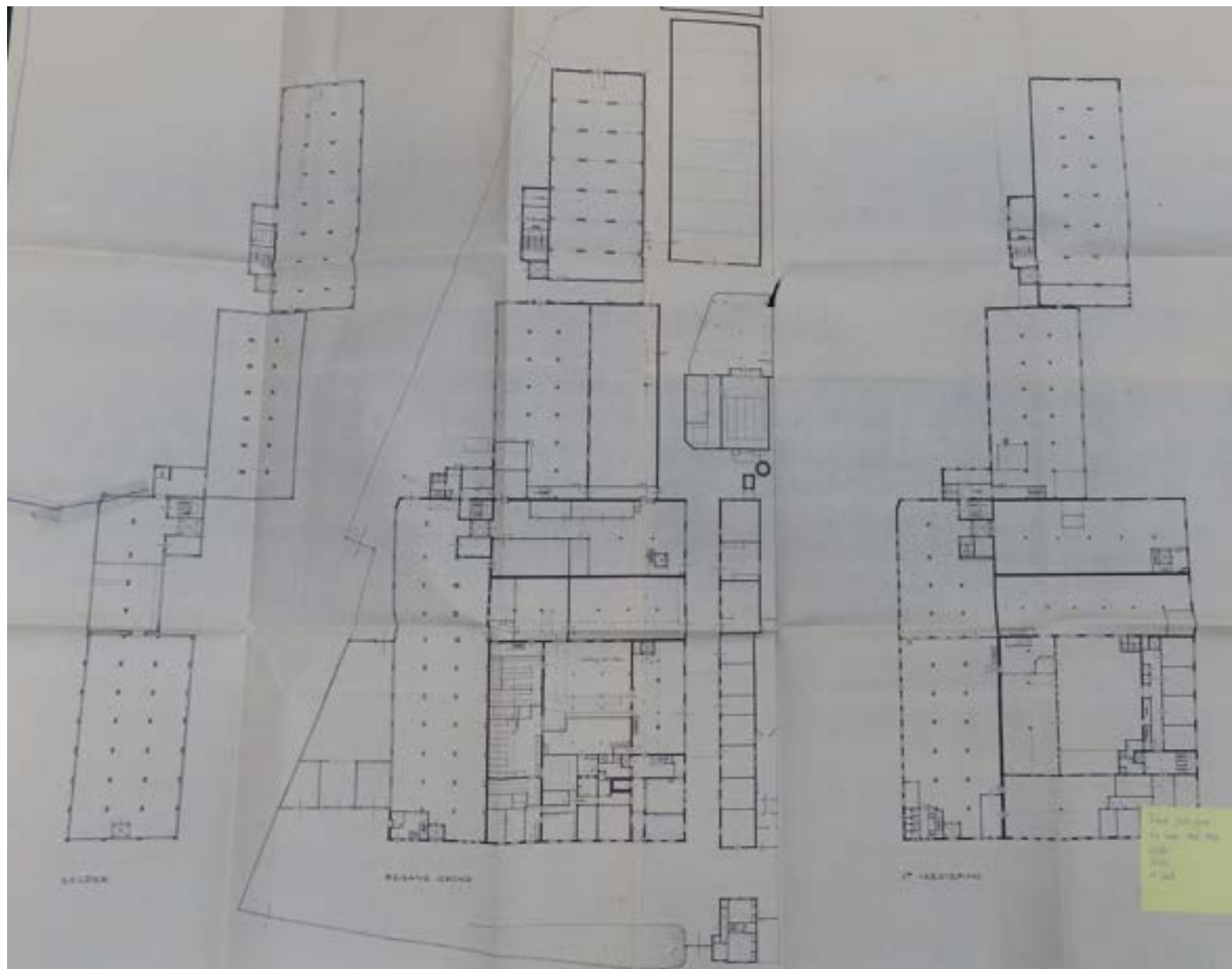

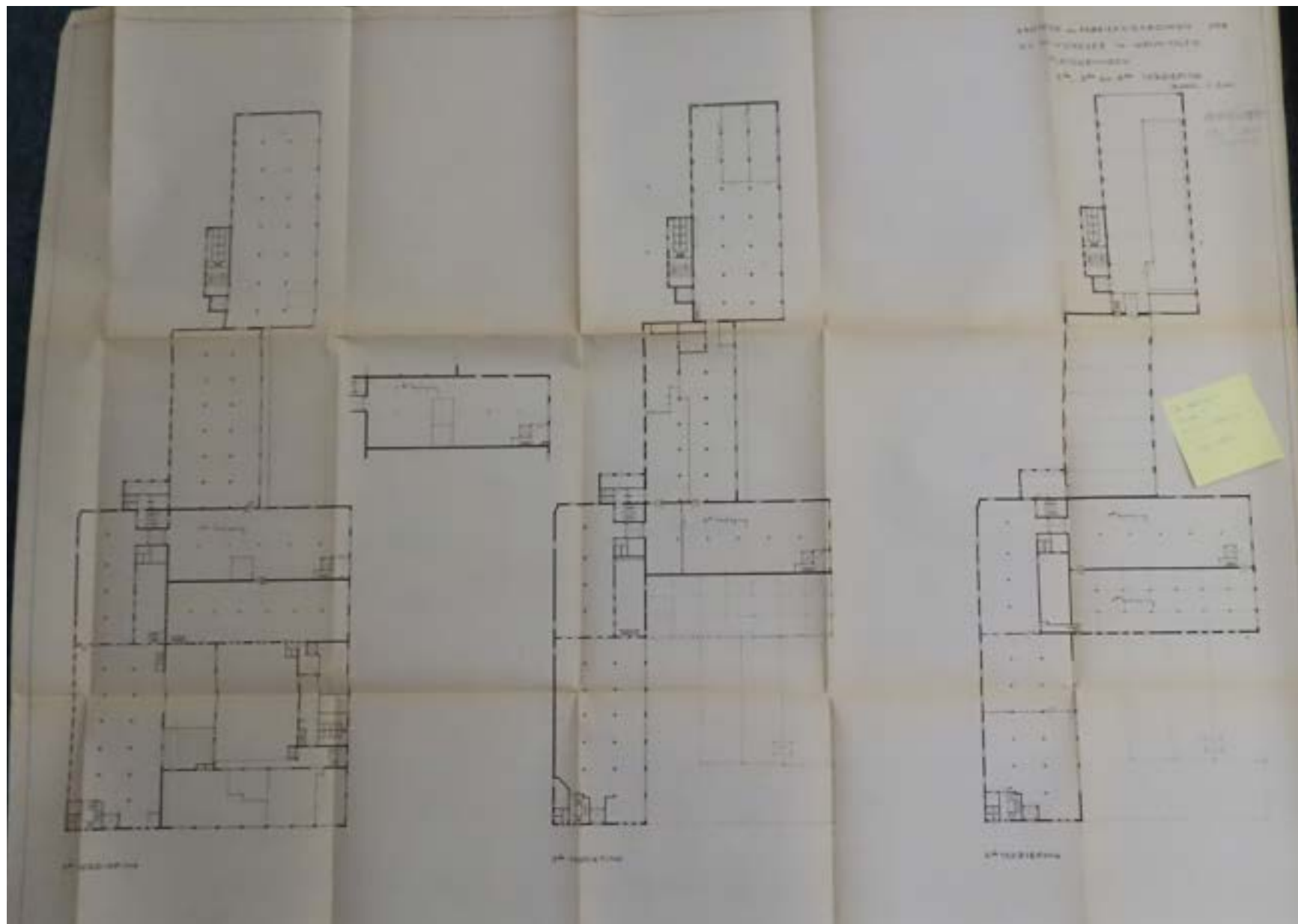
afbeelding 435. Uitbreidingvangebouw1: Planvoorhetuitbreidenvandetabaksfabriek, bestekstekeningen van de bestaande toestand. Bouwergunningstekening uit 1953, opgesteld door architect Ir. G. Bosma. Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

afbeelding 436. Uitbreidingvangebouw1: Planvoorhetuitbreidenvandetabaksfabriek, gewijzigde bestekstekening van de nieuwe toestand. Bouwergunningstekening uit 1953, opgesteld door architect Ir. G. Bosma. Bron: GrA, 2870 - 4807.8.

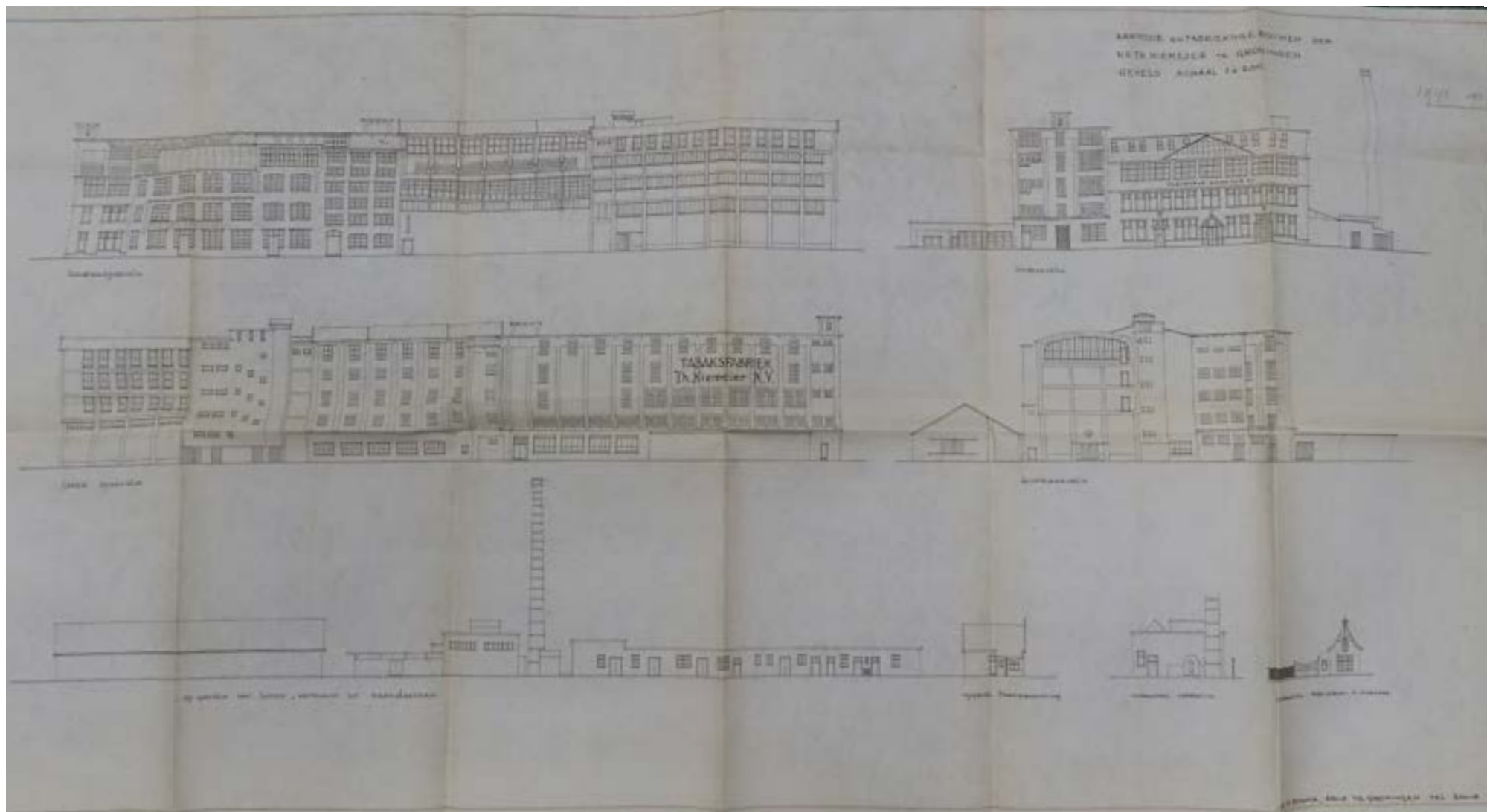

afbeelding 437. Overzicht van het Niemeijer fabriekscomplex: Plattegronden van de bestaande toestand in 1959: kelder, begane grond en eerste verdieping, door architect Ir. G. Bosma, getekend 22-09-1959. Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

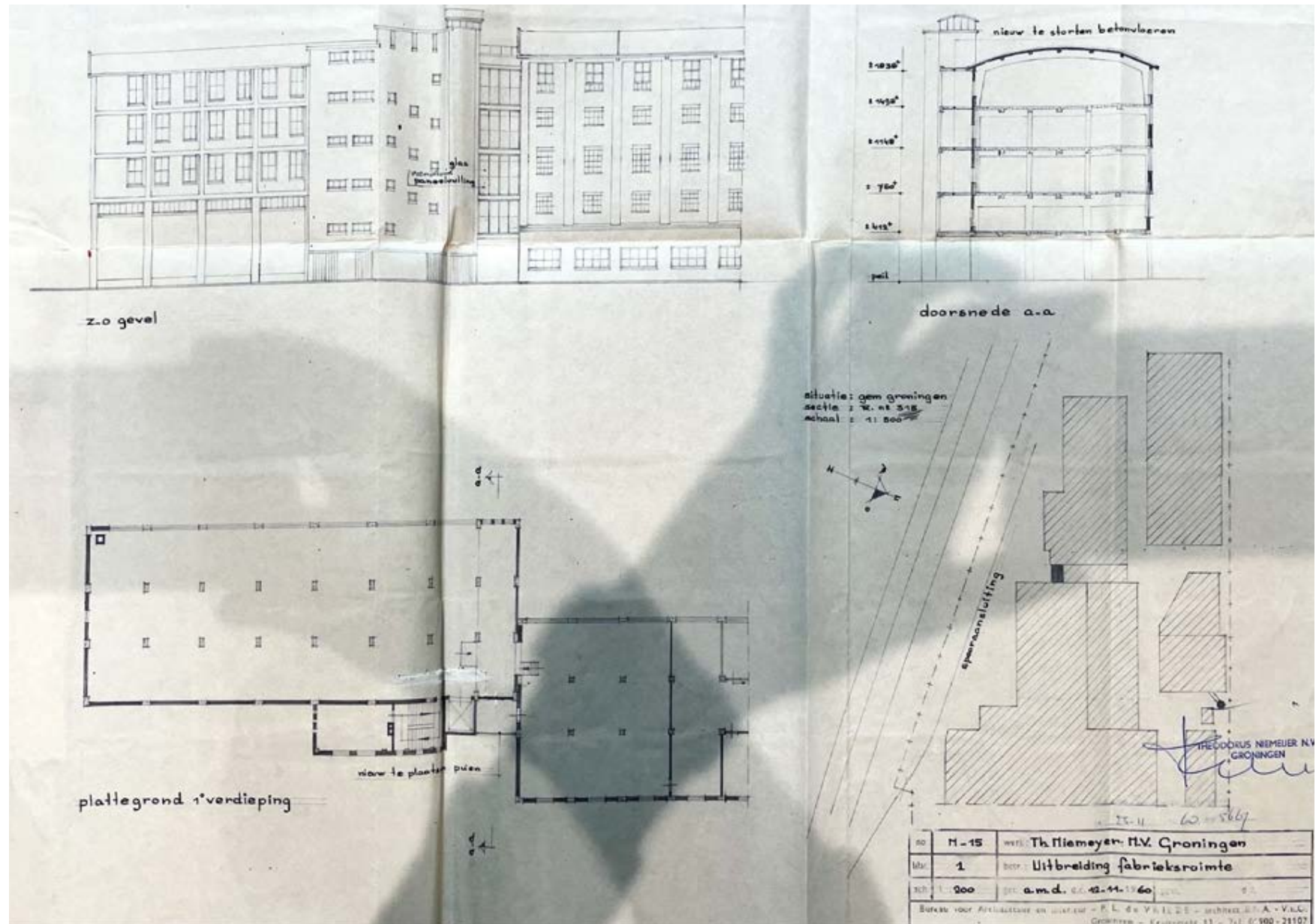

afbeelding 438. Overzicht van het Niemeijer fabriekscomplex: Plattegronden van de bestaande toestand in 1959: tweede, derde en vierde verdieping door architect Ir. G. Bosma, getekend 22-09-1959. Bron: Fabrieksarchief via MWPO.

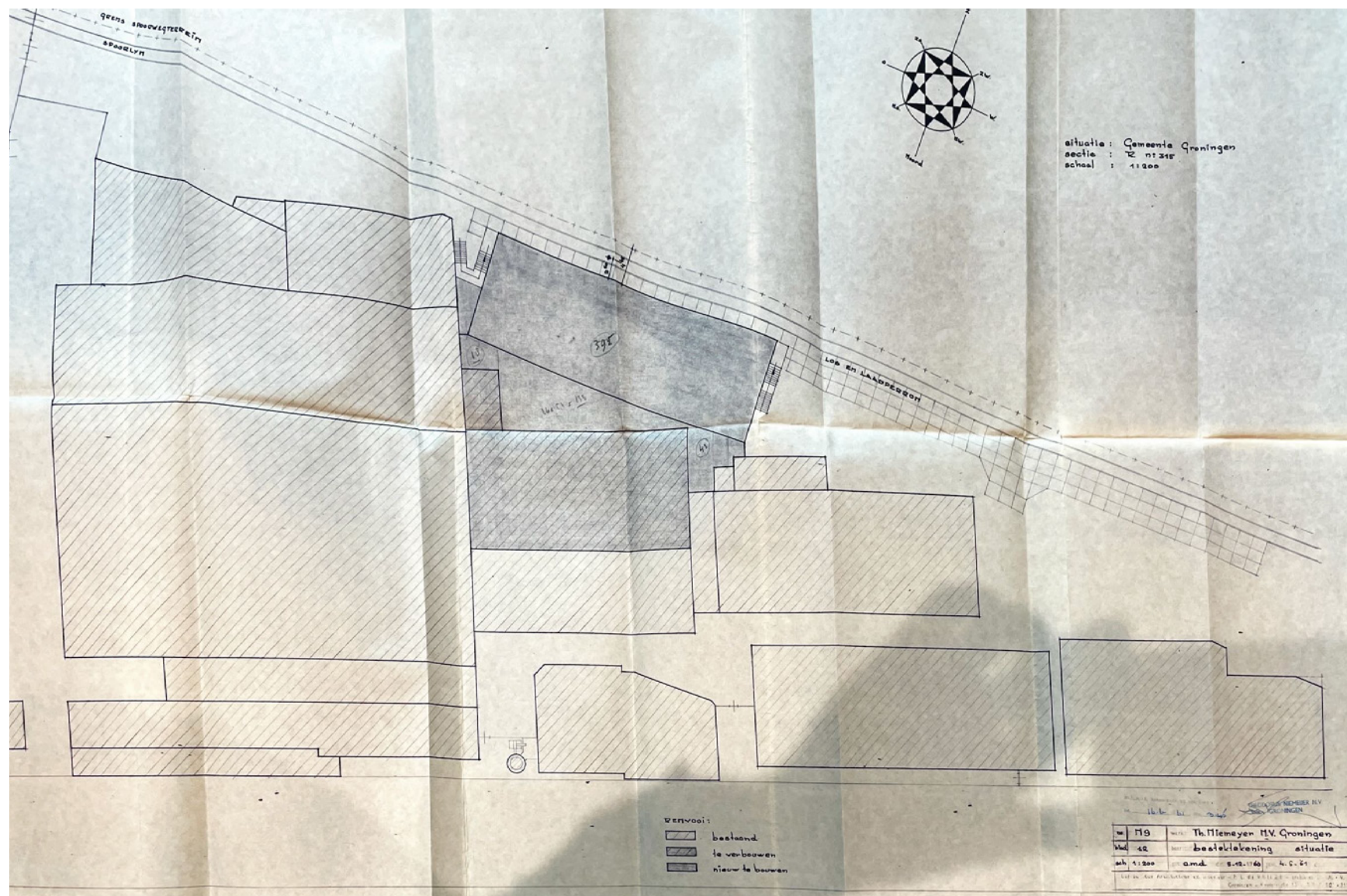

afbeelding 439. Overzicht van het Niemeijer fabriekscomplex: Gevelaanzichten van de bestaande toestand in 1959 door architect Ir. G. Bosma, getekend 22-09-1959. Bron: Fabrieksarchief via MWPO.

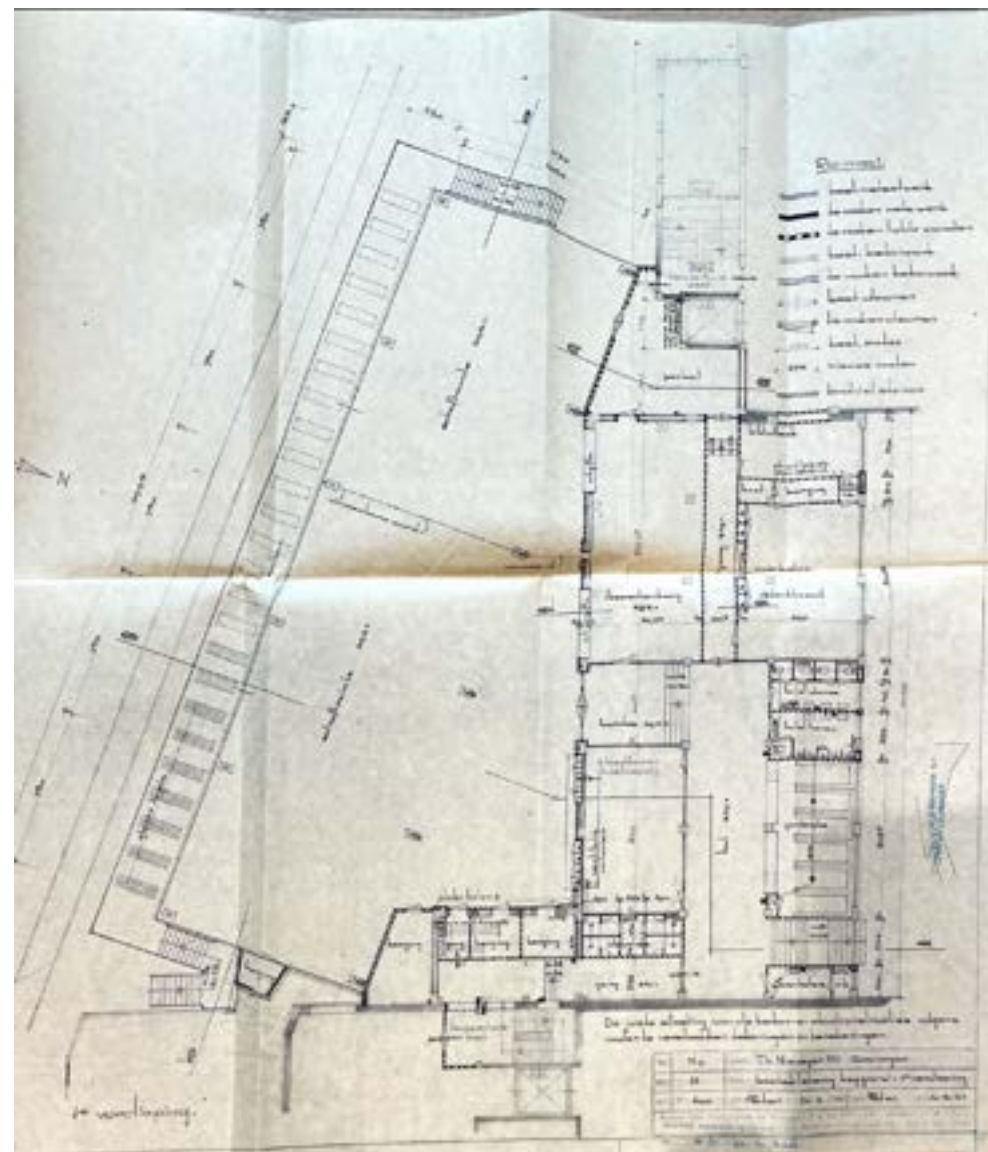
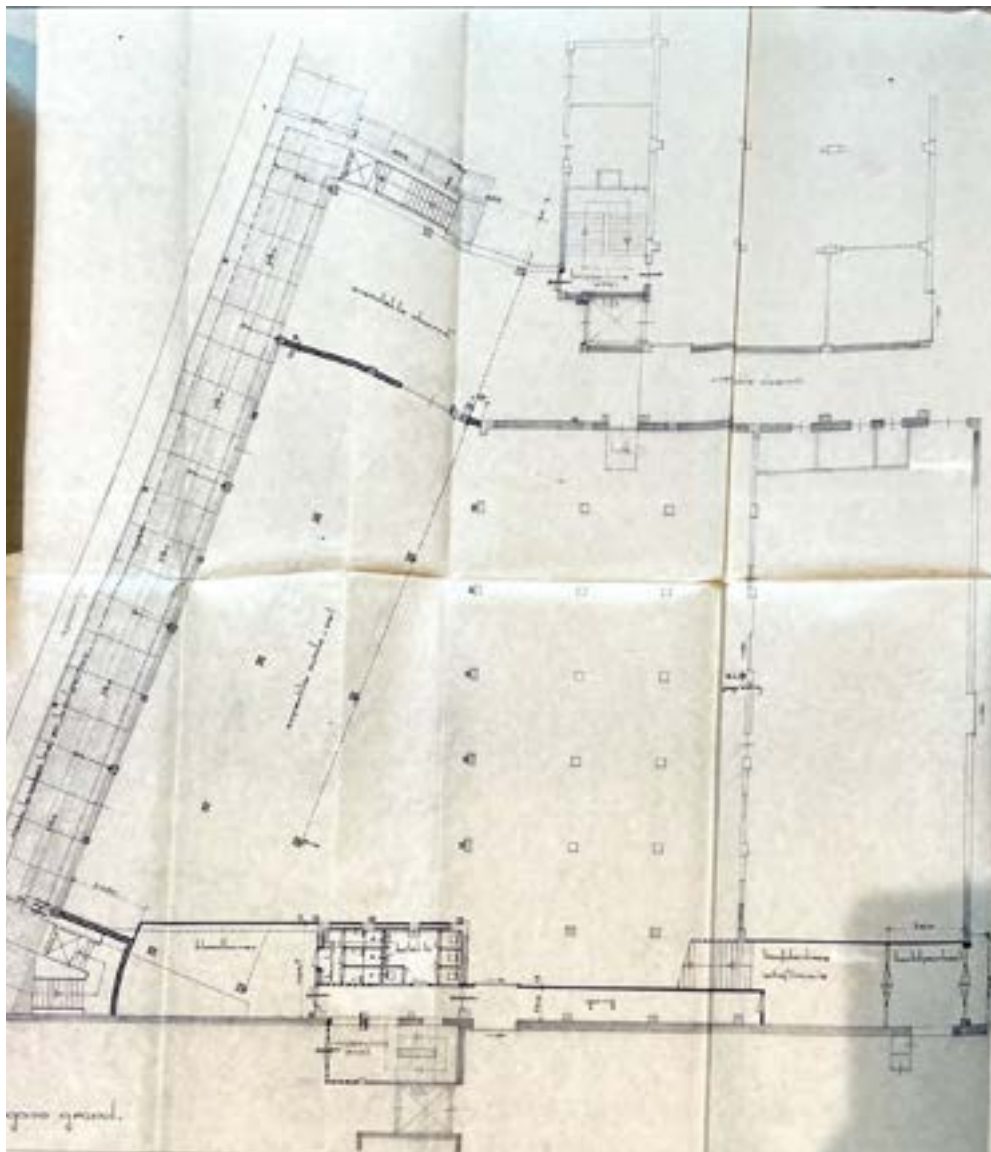
afbeelding 440. Uitbreiding van gebouw 4 en 6: Bouwtekening voor het aanbouwen van een vijf verdiepingshoge travee in de oksel van gebouw 4 en 6, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 12-11-1960. Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

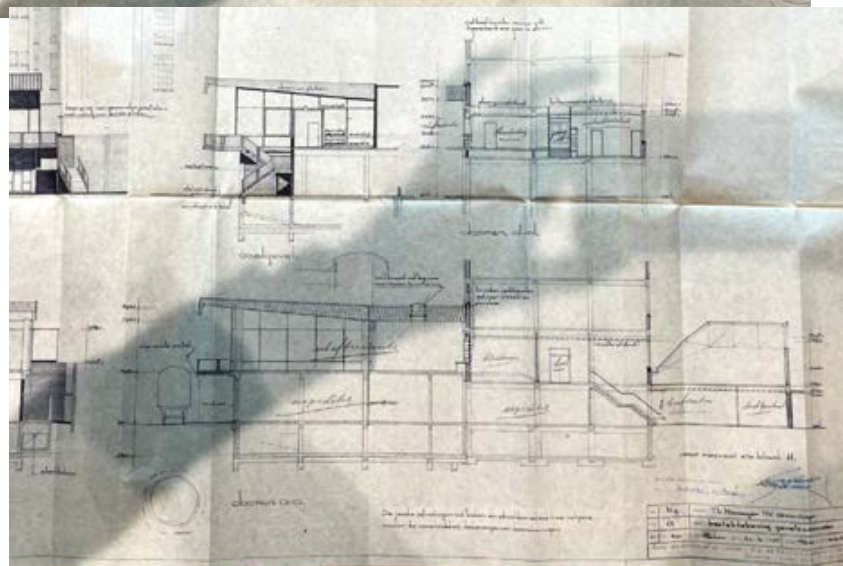
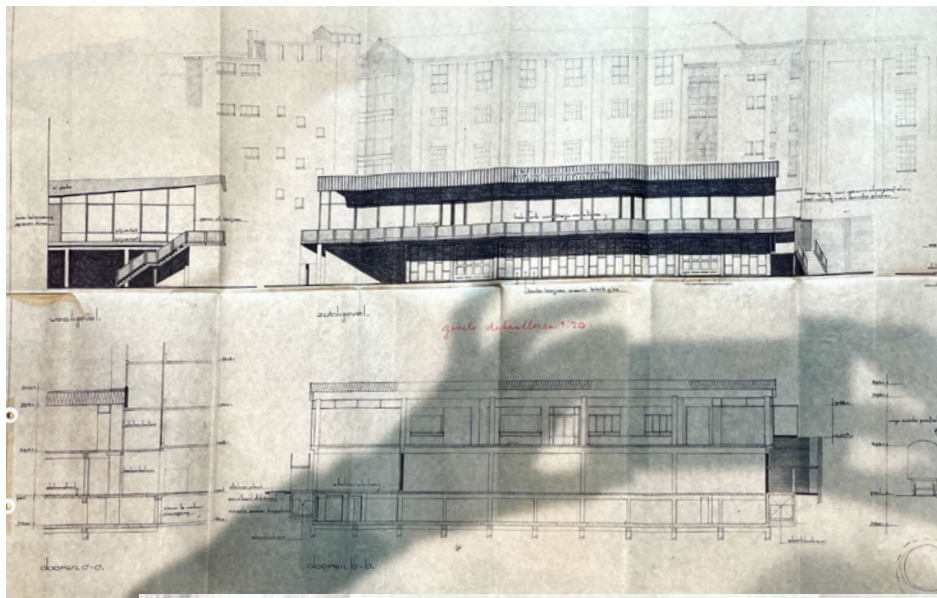

afbeelding 441. Bouw van gebouw 5 (kantine) en verbouwing van gebouw 4: Situatietekening opgesteld door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 5-12-1960. Gearceerd is bestaand, grijs gearceerd is te verbouwen, grijs is nieuw te bouwen. Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

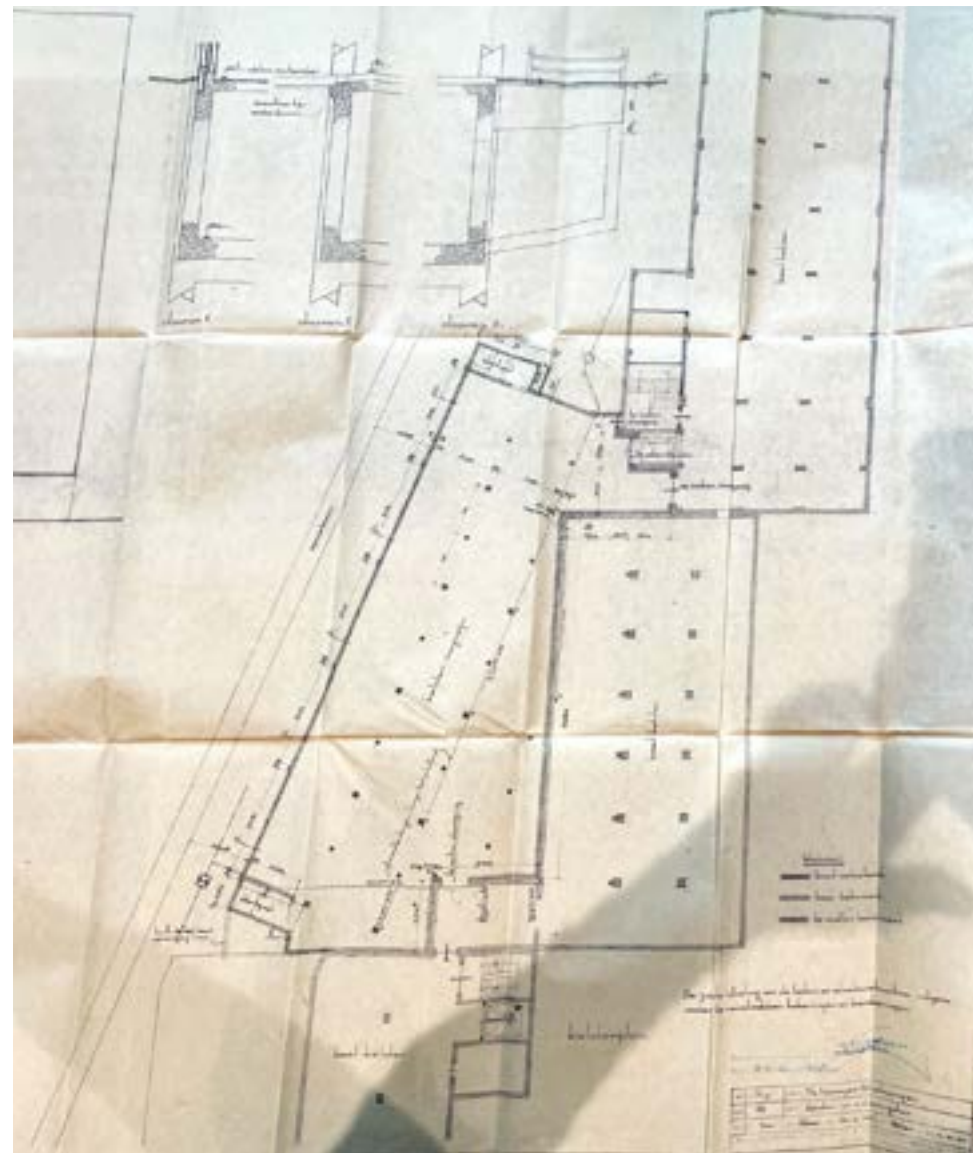

afbeelding 442. Bouw van gebouw 5 (kantine) en verbouwing van gebouw 4: Bestekstekeningen begane grond en eerste verdieping voor de bouw van de kantine en verbouwing van gebouw 4, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 24-03-1961 (gefotografeerd in twee delen). Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

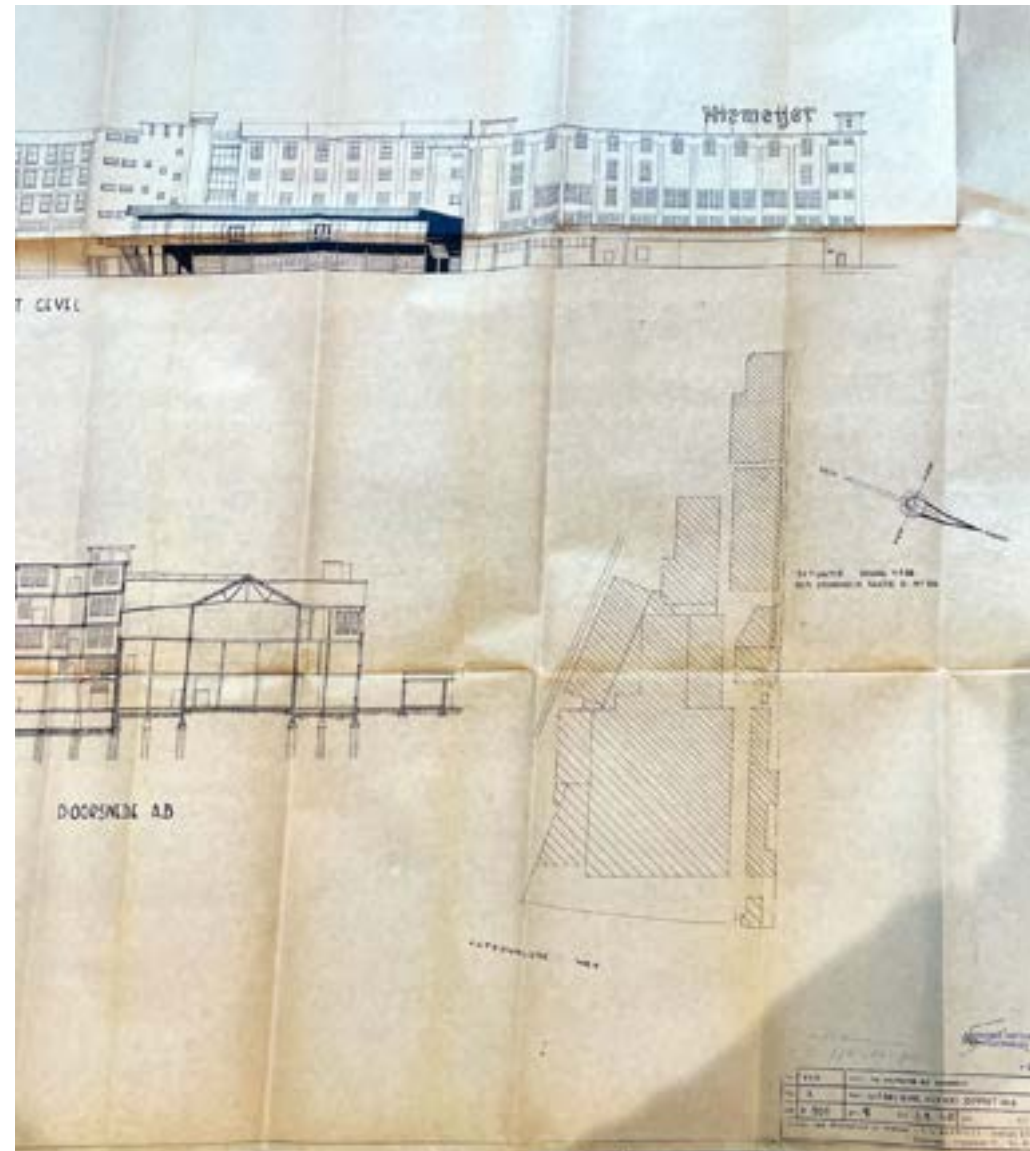
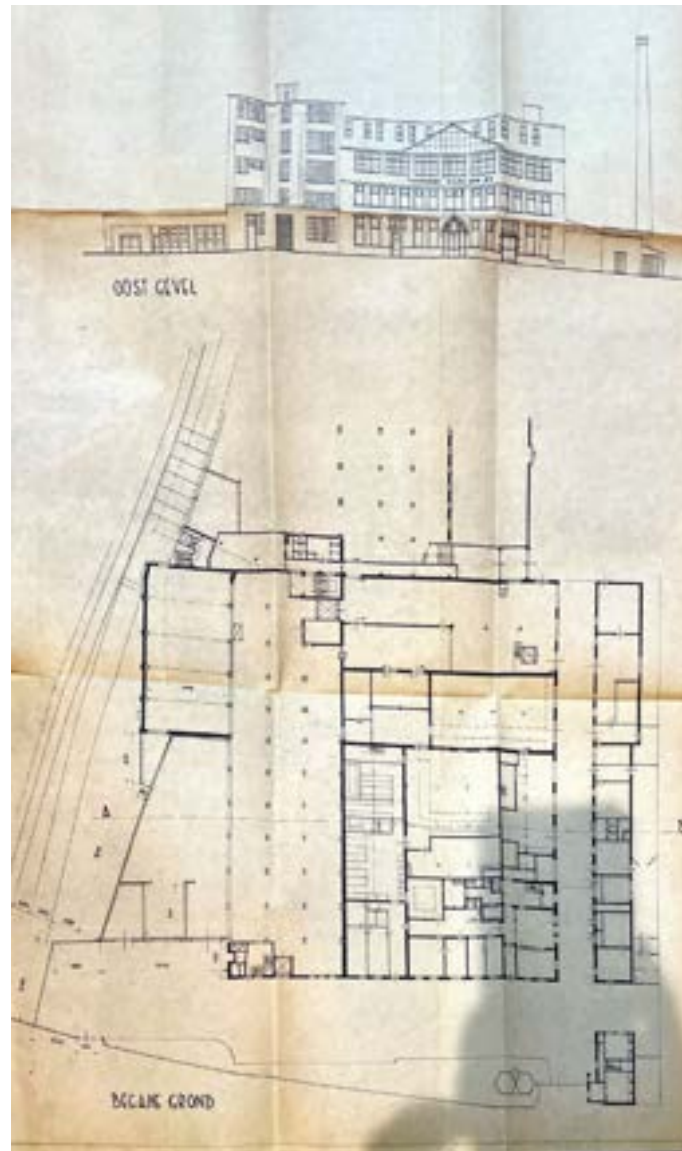

afbeelding 443. Bouw van gebouw 5 (kantine) en verbouwing van gebouw 4. Bestekstekeningen gevels en doorsnede voor de bouw van de kantine en verbouwing van gebouw 4, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 24-03-1961 (gefotografeerd in twee delen). Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

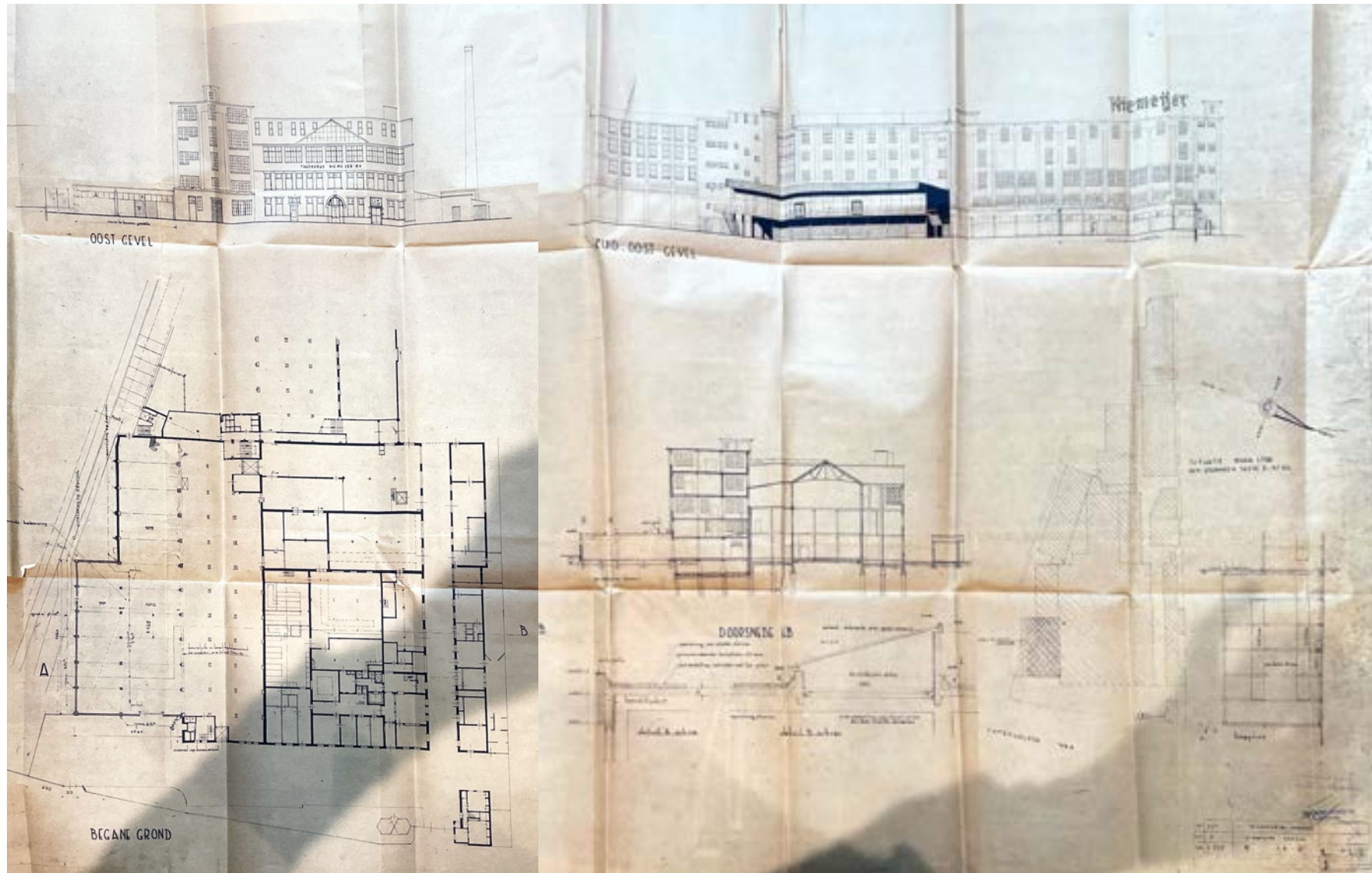
afbeelding 444. Bouw van gebouw 5 (kantine) en verbouwing van gebouw 4. Bestekstekeningen van de kelder en het rioleringsplan voor de bouw van de kantine en verbouwing van gebouw 4, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 24-03-1961. Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

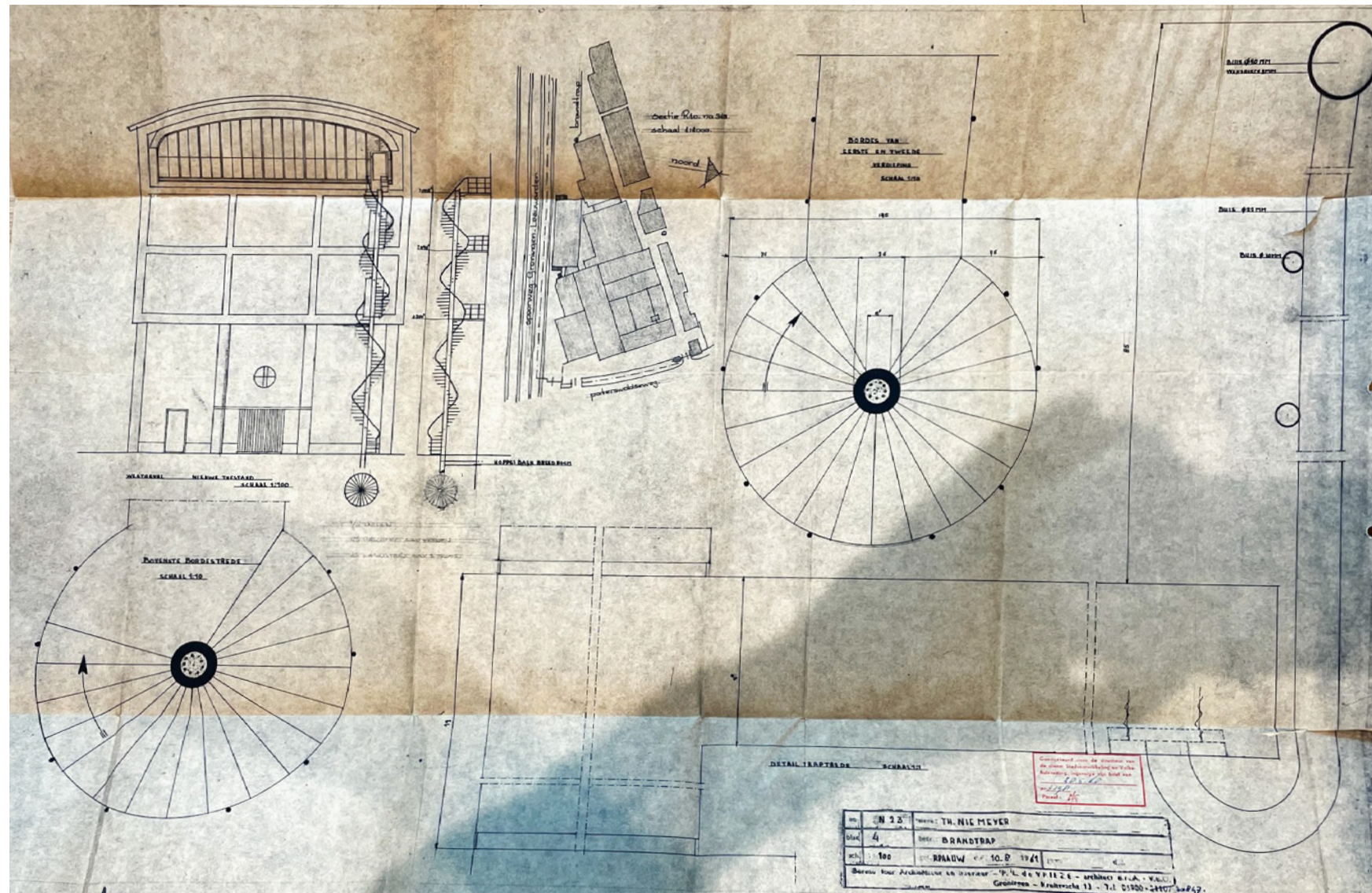
afbeelding 445. Uitbreiding gebouw van gebouw 3 en wijzigen van gebouw 2: Bouwtekeningen van de bestaande toestand voor de uitbreiding van de kerverij (gebouw 2 en 3) doorsneden, gevelaanzichten en plattegrond van de begane grond, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 05-09-1961 (gefotografeerd in twee delen). Bron: GrA, 2870 - 4807.6.

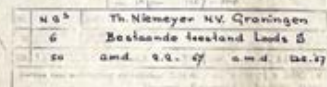
afbeelding 446. Uitbreiding gebouw van gebouw 3 en wijzigen van gebouw 2: Bouwtekeningen nieuwe toestand voor de uitbreiding van de kerverij (gebouw 2 en 3) doorsneden, geveenaanzichten, dakdetail en plattegrond van de begane grond, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 09-06-1962 (gefotografeerd in twee delen). *Bron:* GrA, 2870 - 4807.6.

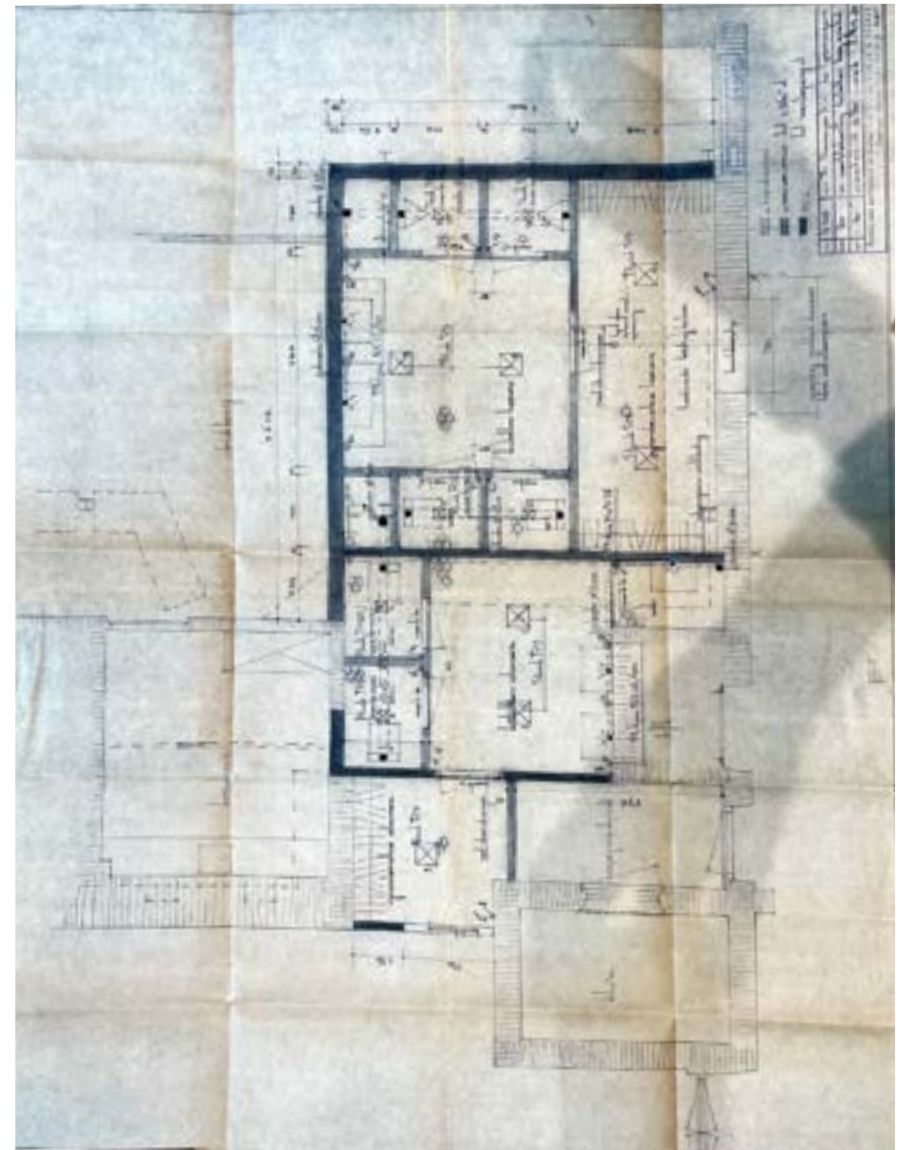
afbeelding 447. Brandtrap gebouw 6: Bouwtekening voor de bouw van de brandtrap aan de westzijde van gebouw 6, door architectenbureau P.L. de Vrieze, getekend 10-08-1961. Bron: GrA, 2870 - 4807.7.

246

afbeelding 450. Wijzigen van gebouw 1: Plattegrond (werktekening) van de begane grond voor het verbeteren en vernieuwen van de toiletgroep, door architectenbureau de Vrieze en Dekker, getekend 14-08-1969. *Bron: GrA, 2870 - 4807.6.*

